

98. *Ancora.*

tibi geminus ferro conjungitur unco,
no luctor, cum gurgite pugno profundo;
aqua medias, ipsas quoque mordeo terras.

99. *Lagena.*

at tellus, genitor fuit ipse Prometheus,

A Auriculæque regunt redimitæ ventre cavato.
Dum cecidi infelix, mater mea me divisit.

100.

Nunc mihi jam credas, fieri quod posse negatur.
Octo tenes manibus, sed me monstrante magistro,
Sublatis septem reliqui tibi sex remanebunt (!).

VARIORUM NOTÆ.

illis verbis de hoc ænigmate explanando
mannus, qui varias v. d. interpretationes
Leynæus ita explicat: « Veteres per digitos
aut: sex significabant omnibus sinistræ
annularem, seu minimo proximum expansis;
solo minimo depresso; octo depresso annulari
o, seu auriculari. Si ergo auricularem septem
otem erigebant, relictus est annularis digitus
is, ergo numerus senarius. » Ceterum in edi-

tione Perionii neque hoc, neque illud ænigma inve-
nitur, quod in ed. Lemairii n. 100 legitur, ut Reus-
nerus hoc ex illa ed. transcripsisse falso dicatur.
Ænigma hoc est:

Cuculus.

Frigore digredior, redeunte calore revertor.
Desero quod peperî; hoc tamen educat altera mater.
Quid tibi vis aliud dicam? me vox mea prodit.

STEPHANI BALUZII TUTELENSIS NOTÆ

IN LIBRUM DE MORTIBUS PERSECUTORUM.

multos ac varios codices manuscriptos, quos
rarum ac litterarum amantissimus, et in omni
laudis excellentissimus, *Joannes Baptista Col-*
in publicam studiorum utilitatem ex omni Eu-
Asia, Africa comparavit, repertus est unus
nter æstimandus, in quo continetur Lucii Cæ-
miani Lactantii liber de persecutione, sive de
is persecutorum, quo hactenus caruerat Ec-
Non facit ille quod plerique solent; qui si ve-
juspian scriptoris opus ineditum, quantum-
sit ac tenue, nacti fuerint, diligenter occul-
quam in tenebris magis eluceat, ut gloriari
se solos possidere, quod omnes habere vellent;
ue summo opere, ne in manus aliorum venire
Liberalior excelsiorque est animus illustris-
ri, quam ut falsa illa gloria teneri possit. Ita
intellexisset hunc Lactantii librum extare
tignos codices manuscriptos bibliothecæ suæ,
compertum haberet quantum hinc utilitatis
et Ecclesiæ, si vulgaretur, quanquam antea
ter mandaverat ut, si quid ineditum videretur
lem antiquis codicibus, id totum prælo com-
tur, tamen ea occasione mandatum dedit spe-
solita magnitudine animi statim jussit, ut hic
titi liber in clarissimam lucem ederetur.

us igitur illum ex codice 1297 Bibliothecæ Col-
e (nunc in Biblioth. regia, in-4°, num. 2627),
ingentorum, aut circiter, annorum esse vide-
atægum quidem, sed ab imperita manu
m, adeoque pluribus mendis infectum. Atque
idem quorum emendatio facilis et obvia
bere nos emendavimus: sed ea intacta
mus, in quibus audacia corrigendi non vacabat
o. Fortassis alii feliciores erunt. Compositus
ntus est liber eo anno, quo post extinctos
tores dulcissimum et pulcherrimum pacis
auditionem est in Ecclesia Christi, nostrisque
bus tranquillitas ac loquendi scribendique
s restituta. Quis enim historiam istiusmodi scri-

B beret in medio atrocissimæ persecutionis? Sane Lac-
tantius libros divinarum Institutionum scripsit furente
persecutione, in ipsis ejus initis, ut ex capite se-
cundo et quarto libri quinti colligitur: sed non emi-
sit, impeditus videlicet rei et temporis necessitate,
ut ipse loquitur in principio libri de Opificio Dei. At
cum data esset pax, omnisque metus a pectoribus
Christianorum depulsus beneficio Constantini M. im-
peratoris, tum vero Ecclesiastici scriptores indulgentia
benignissimi principis usi, animum converterunt
ad scribendum: quod antea non erant ausi. Itaque
tum Lactantius divinarum Institutionum libros, in
quibus loca quædam sparsim reperiuntur, quæ mani-
festo constat scripta esse post bellum sedatum atque
extinctum, recensuit, pleraque addidit, imprimis
vero ea, quæ in initis librorum et in epilogo dicun-
tur ad Constantinum; quæ perperam nonnulli judi-
cant notha esse, ac supposititia, adeo ut eorum præ-
judicio fretus Josephus Isæus, qui postremam Lac-
tantii editionem Romanam emisit, universa deleve-
rit, quæ in aliis editionibus ad Constantinum scripta
leguntur. Et tamen puto non posse vere dubitari
quin ea sint Lactantii, cum et ejusdem sint styli cum
cæteris ejusdem operibus, et phrases quædam, quæ
illie habentur, eadem sint in variis locis istius histo-
riæ, et reliquarum Lactantii lucubrationum. Sed
haud dubie duæ antiquitus fuere divinarum Institu-
tionum editiones, una ferme statim post datam Ec-
clesiæ pacem emissa, cum adhuc Lactantius esset in
Bithynia, altera post bellum Cibalense et Mardicense,
cum venisset in Gallias propter Crispum Constantini
filium. Qui ergo priore editione usi sunt, ea profecto
non habuerunt quæ postea de Constantino addita
sunt; atque adeo mirum non est ea desiderari in
quibusdam exemplaribus. Sed ut redeamus ad librum
de mortibus persecutorum, a quo nos abduxit occa-
sio disserendi de tempore quo scripti sunt libri di-
vinarum Institutionum, certum est eum ab Auctore
scriptum Nicomediæ in Bithynia, ubi is habitavit per

totum illud tempus quo persecutio in Oriente grassata est, et absolutum fuisse post confectum bellum apud Campum Serenum in Thracia, post quod integra fuit Ecclesiae pax, profligato, ac paulo post extincto Maximino, homine nostrae religionis inimicissimo. Colligitur illud ex pluribus ejusdem historiae locis, sed praecipue ex epilogo, in quo Auctor verbis apertissimis innuit haec scripta a se esse post datam pacem plebi Dei, quae per annos decem partim vastata, partim dispersa fuerat. Adde quod librum suum nuncupavit illustri regionum illarum confessori Donato, quem etiam compellat in medio operis, et in fine. Haec enim indicant eos tum simul fuisse, aut certe non magno locorum intervallo disjunctos. Illud etiam diligenter observandum est, eum illa tantum edicta, quae pro Christianis data sunt, in hoc opere descripsisse, quae proposita Nicomediae sunt, aliorum mentionem non facere: quia nimirum ea tantum refert, quae ipse proponi vidit, et quorum propterea copiam facile habere potuit.

De patria Lactantii video varias esse sententias; quarum ea infirmior videtur, quae Firmo Piceni oppido eum ortum contendit, quia Firmianus vocatur. Eam ego praefero, quae Afrum fuisse censet. Nam et in Africa praeproptere usus est Arnobio; et Nicomediam accitus a Diocletiano, ut illic litteras oratorias doceret, ut ipse scribit, non aliunde venisse videtur, quam ex Africa, cum apud Hieronymum, in libro de viris illustribus legatur, ὀδοπαρικόν suum ab Africa Nicomediam usque versibus hexametris descripsisse. Erat autem Nicomediae tempore persecutionis, quae sub Diocletiano universam commovit Ecclesiam; etiam cum data pax est. Nam quae in libro de Mortibus persecutorum dicuntur, de proposita Nicomediae Constitutione Constantini et Licinii, deque adventu Licinii in eam urbem, ea profecto ab alio scribi non potuerunt, quam ab eo qui quae scriberet oculis usurparet. Cum vero postea Constantinus, post bellum Cibalense, quod confecit anno Christi 304, 8 Idus Octobris, in Thraciam ac Macedoniam profectus esset, tum haud dubie Lactantius, ei forte an olim cognitus, et Nicomedia ad eum venit, et postea jussu ejus Gallias petiit, ubi Crispum Constantini filium latinis litteris erudit. Putavit vir doctissimus Franciscus Chiffletius, Crispum a Lactantio institutum fuisse anno Christi cccxii, eodem nimirum tempore quo primum Constantinus, ut ille ait, mox mater ejus Helena Christum agnovere, fidei nostrae sacramenta edocti ab Eusebio Episcopo Vesuntionensi, et Crispum cum Helena et Lactantio relictum Vesuntione a Constantino, cum is in Italiam profectus est adversus Maxentium. Verum narratio ex qua Chiffletius hanc historiam contexit posterioris ac sequioris saeculi scriptum est, et nullam fidem meretur. Praeterea certum est Lactantium adhuc in Bithynia fuisse, cum bellum parabatur adversus Maxentium, et aliquanto post. Venit ergo Lactantius in Galliam (quod etiam placuisse video clarissimo viro Jacobo Gothofredo) anno tantum cccxv cum pace post pugnam Cibalensem atque Mardensem constituta inter Constantinum et Licinium, Magnus Gallias repetiit. Rediisse enim illum ad uxorem suam facile colligitur ex Zozimo et Epitome Victoris, ubi scriptum est Constantinum Magni filium, in *Arelatensi oppido ante non multos dies editum*, factum fuisse Caesarem cum Crispo, et Liciniano Licinii filio, quod contigisse anno Christi cccxvii, Kalendis Martiis, docent Fasti Idatiani. Nam cum pugnatum in Pannonia sit anno cccxiv exeunte, et ineunte anno cccxvii natus in Gallia sit Constantinus, Constantini filius, necesse est patrem medio temporis in Gallia fuisse, adeoque illuc rediisse post pacem factam cum Licinio. Qua occasione verisimile est Lactantium, virum omnium suo tempore eruditissimum, ut Eusebius ait, a Constantino adductum fuisse in Gallias, ut Crispum imbueret cognitione historiae, et caeterarum bonarum litterarum. Et quidem facile as-

sentior doctissimis viris Christophoro Broë et Aegidio Bucherio, qui tamquam rem certam Lactantium Treviris senectutem extremam cum erudiendo Crispo daret operam, et hic veliter libros divinarum Institutionum ad Constantinum Imperatorem contexuisse. At Chiffletius, hoc decore patriae amore ductus, hunc honorem lance partitur inter Treviros et Vesuntionem Bucherio concedens Crispum Treviris eruditum Lactantio fuisse, ut id tamen factum velit etiam suspitione. Sed conjectura illa nullum omnino momentum habet, praeter bonam clarissimi et viri voluntatem, et inclinationem in suos Vesuntioneses. Caeterum Lactantium alibi quam in Italia Licinii fuisse, cum is religioni Christi manifestius apparuit, adeoque tum in Gallia fuisse ipse ad Constantinum scribens in initio libri divinarum Institutionum. *Nam malis*, inquit, *huc adversus justos in aliis terrarum partibus*

B *quanto serius, tanto vehementius idem omnipotens sceleris exsolvet.* Coepit autem Licinium saevire in Christianos anno cccxx, ut certis arguunt ostenderunt viri doctissimi. Unde colligi potest Lactantium adhuc eo tempore in humanis fuisse. Inter hunc annum eum produxisse aetatem docet videtur in fine libri quarti divinarum Institutionum ubi inter varias haereticorum sectas numerat Arianos. Nam cum illi plene orbi universo notuerint, nisi post habitam Synodum Nicenam ret Lactantium superstitem huic Synodo fuisse vera est lectio. Scio virum clarissimum et eruditum Michaellem Thomasium sustulisse ab eodem Arianorum, in ea quam curavit Lactantium operum editione, et habuisse sententiae suae auctorem Josephum Isæum. Sed cum illi pauciores libros habeant istius suae sententiae auctores et vindices, et de novem Vaticanis, duobus Vallicellanae bibliothecae, quod hanc clausulam habeant, fidem faceret illustrissimus Cardinalis Liguorius; cum scirem praeterea unum Bononiensem quem et Thomasius, et Latinus Latinius viderunt etiam quatuor bibliothecae Regiae, sive Colbertinae et veteres editiones, eas nimirum, quae Thomae antecesserunt, cum scirem, inquam, tot veteres et editiones mentionem hic facere Arianorum et pauca admodum exemplaria vetera profectus quibus hoc nomen non extet, praeter multitudinem, quae illud habent, non invitatus assensum Baronio Thomasium reprehendenti, quod contra omnium fere veterum exemplarium et editionum fidem, textum Lactantii corruperit, nulla, vel addita ratione cur id fecisset. Sed nunc, dum iterum repeto codices qui Arianos commiserunt haec Lactantio commemoratis non esse admodum vetustas vero bibliothecae Regiae signatos 3755 sane vetustissimos et optimos, tum etiam viderimus illum Bouoniensem, quo Thomasius tunc, nullam eorundem Arianorum mentionem dubitare cogor non reinuenda sit emendatio eorum.

D Thomasii contra tot exemplarium manuscriptorum fidem, cum certum sit in istiusmodi rebus minime testium, qui per imperitiam temeritate Scriptorum falsi fictique esse possunt, cedere debere dignitati et auctoritati pauciorum quorum. Utcumque se res habeat, cum Constantinus in extrema senectute praeproptere fuisse, necesse est illum circa ea tempora mori quibus Constantinus vicennalia sui imperii celebravit. Accideritne illius mors Augustae Trevirorum alibi, exploratum non est. Ego huc valde inclino cum Bucherio sentiam, eum in civitate illius interfectum, et sepultum esse, cum id extremae senectutis, quam illum egisse in Gallia docet Liguorius, facile persuadeat.

Lucii Caecilii. In veteri codice ita simpliciter est titulus istius operis: *Lucii* (vel potius *Lycii*) *Incipit liber ad Donatum confessorem, de morte*

m. Quod autem is sit Lactantius, cujus extant
tem divinarum Institutionum, et alia quedam
a tantæ ac tam manifesta sunt argumenta, ut
a omnem controversiam posita esse videatur.
stylus omnino Lactantianus est, ut facile periti
starum æstimatores agnoscent; et versus in-
Virgilianos huic operi interserit auctor, ut
etantius; denique pleraque, quæ illic legun-
em fere ad verbum in aliis ejusdem libri le-
ut suis infra locis adnotabimus. Adde aucto-
sancti Hieronymi, qui in catalogo virorum il-
recensens opera Lactantii, inter ea commo-
brum de persecutione, nimirum huic nostrum.
novere quemquam debet, quod in Lactantii
ius, quæ manibus eruditorum feruntur, non
sed Cælius appellatur, tamquam hinc col-
e videatur Lucium Cæcilium libri istius auc-
versum esse a Lactantio. Nam licet verum
semper vocari Cælium in editionibus quæ
en ejus habent, ut sunt omnes posteriores, in
tamen anni MCCCCLXX, quam curavit Joannes

Episcopus Aleriensis, vocatur simpliciter
us Firmianus absque ullo prænomine; et in
1975, bibliothecæ Colbertinæ, in quo conti-
ulgatæ Lactantii lucubrationes, diserte in ti-
tur Lucius Cæcilius Firmianus Lactantius; in
ero 5756 bibliothecæ regię, Cæcilius Firmia-
cum videam cum appellari tantum Firmia-
codicibus 5757, 5758, 5740 bibliothecæ re-
n codicibus 3575, 4095 et 4495 Colbertinæ,
m in optimo et vetustissimo exemplari manu-
Academie Oxoniensis, facile adducor ut cre-
raque vetera lucubrationum ejus exemplaria
eli prænomen habere, neque Cæcili, ac ni-
is verum ejus nomen esse Cæcilium, cum ita
er vocetur in titulo istius historię in codice
ibliothecæ regię, et in codice 1975 Colberti-
oniuimus. Quanquam, fatendum enim est, L.
Firmianus semper scribitur in codice regio-
em diximus esse vetustissimum et optimum. C
m in titulo libri de mortibus persecutorum,
ice illo regio prætermisum sit verum nomen
l, quod est ultimum ex quatuor quæ illi tri-
id (ut in simili causa Sirmundus adnotavit
ium) librarii oscitantia evenisse credendum
cum omnia Scriptoris istius nomina brevita-
o adscribere nollet, pro ultimo, quod pro-
rat, id potius imperite delegit, quod primo
urrebat.

matum. Illustrem horum temporum confesso-
i novies tormenta tantum pro nomine Christi,
orum spatio tentus in carcere, unde emissus
emis Galerii Maximiani temporibus, ut legitur
ap. 16 et 35 istius operis. Eidem librum de
nuncupavit Lactantius, scriptum post datam
s pacem.

rtib. persec. Apud Hieronymum legitur simpli-
ctantium scripsisse de persecutione librum unum.
retinuimus lectionem veteris exemplaris, quo-
nifestum est, consilium institutumque auctoris
D it miserabiles exitus eorum describeret, qui
tionem adversus Christianos excitaverant.
item dixit, quomodo Cicero libro secundo de
: Præclaræ mortes sunt imperatorię. Item in
ri primi Tusculanarum Quæstionum: Claræ
rtes pro patria appetitæ, non solum gloriose
us, sed etiam beatæ videri solent. Tacitus, l. XI
n: Multasque mortes jussu Messalinæ patratas.
rv: Sequuntur virorum illustrium mortes. Idem,
istor.: Varia perentium forma, et omni inar-
rtium. Item lib. 1: Laudatis antiquorum morti-
ez exitus. Et Statius in libro nono Thebaidos:
sertasque tulit sine funere mortes.

o post:

opus arma ultra tentare et perdere mortes.

Augustinus, epist. 68: Insuper etiam, si quas

A mortes sibi ultro ingerunt, nobis volunt esse invidiosas.
Idem, lib. 1 contra Gaudentium, cap. 6: Hæc est innocen-
tia partis Donati, ut hoc faciatis, adjunctis mortibus ves-
tris, quod etiam apud Carthaginem in invidium nostram
de basilicis, quæ vestræ fuerunt, sicut potuistis, et cum
quibus potuistis, fecisse asseverantini sine mortibus vestris.

CAPUT PRIMUM.

Excitavit Deus Principes. Ut Constantinum et Licini-
um, qui tum cum hæc scribebat Lactantius pacem
Ecclesie dederant, nondum commota a Licinio perse-
cutione adversum nostros.

Qui illuctati, vel qui adversati. In veteri libro legi-
tur illustrati, quod nos mutavimus, quia emendatio
certa erat.

Templ. sanc. evert. In prima editione scripsi ex
capite 15 istius libri, et ex libro v Divinarum Insti-
tutionum, cap. 11, patere hæc agi de templo Nico-
medie everso a Diocletiano et Maximiano. Postea
cum viderem virum clarissimum et eruditissimum
Gisbertum Cuperum aliam loci istius interpretationem
adduxisse, quæ veritati videatur esse consentanea,
illam lubenter amplexus sum. Putat ergo intelli-
gisti debere in genere Christianam religionem, cum ve-
teres, post apostolum, corpus Christianorum vocare so-
leant templum Dei, ut observamus ad caput secundum.

Nocentes animas profuderunt. Diocletianus nimi-
rum, Maximianus Herculius, Galerius Maximianus,
et Maximinus Daza, quorum horrendæ mortes descri-
buntur in hoc libro.

Virtutem ac majest. Lactantius, lib. iv Institut., cap.
26: virtutem majestatemque Dei singularis interpretari.
Et lib. vi, cap. 9: virtutem ac majestatem Dei singula-
ris enarrat.

CAPUT II.

Post diem decimum. Hic in primis locus confirmat
librum istum vere esse Lactantii. Nam idem ipse li-
bro quarto Divinarum Institut. cap. 10, loquens de Ju-
dæis, ait: Exinde Tetrarchas habuerunt ad Herodem,
qui fuit sub imperio Tiberii Caesaris, cujus anno quinto
decimo, id est, duobus Geminis consulibus, ante diem
decimum Kalendarum Aprilium Judæi Christum cruci
affixerunt. Sic enim legitur in omnibus antiquis Lac-
tantii exemplaribus manuscriptis, in editione Romana
anni 1470, in Veneta anni 1521, et apud Paulum de
Middelburgo in Paulina. Xystus tamen Betuleius con-
tendit, in melioribus Lactantii editionibus legi, ante
diem septimum Kalendarum, Romanamque illam sug-
gillat, quæ ante decimum habet. Sed tandem anno
1650 Josephus Isaacus veterem lectionem huic loco
restituit, auctoritate plurimorum veterum exempla-
rium, quæ nunc confirmatur ex ista quoque Lactantii
lucubratione. Vide porro doctissimi viri Michaelis Tho-
masii Notas ad locum illum ex Divinarum Institutio-
num libro quarto.

Post diem decimum. In libro quarto Institutionum
legitur ante diem decimum. Verum hæc discrepantia
nullam importat repugnantiam. Idem enim valet post
diem, ac ante diem, ut monet Paulus in l. Anniculus,
452 Dig. de verbor. significat.: Anniculus amittitur,
qui extremo anni die moritur. Et consuetudo loquendi
id ita esse declarat, Ante diem decimum kalendarum,
Post diem decimum kalendarum. Sed hic locus Pauli
non caret difficultate. Nam Marcellus Francolinus, in
tractatu de tempore horarum canonicarum, cap. 75,
contendit hæc per verba post diem non posse intelli-
gi alicum dierum, qui sunt ante kalendas, sed deci-
mum post kalendas, id est, nonum mensis diem; id-
que confirmare nititur pluribus exemplis. Frustra.
Nam cum Lactantius eandem rem duobus in locis re-
ferens, in uno quidem dixerit, ante diem decimum, in
alio vero post diem decimum, manifestum est horum
verborum eundem debere sensum esse. Præterea Ro-
mani nunquam à Kalendis denominaverunt dies qui
sequuntur post Kalendas, sed eos tantum qui antece-
dunt, ut nemini paulo erudito est obscurum.

Congregavit discipulos. Lactantius, lib. iv Institut., cap. 20 : *Discipulis iterum congregatis, Scripturæ Sanctæ litteras, id est, prophetarum arcana patefecit, quæ antequam pateretur perspicere nullo modo poterant.* Et cap. 15 : *Sicut etiam voces Prophetarum, quæ cum per annos mille quingentos, et eo amplius, lectæ fuissent a populo Judæorum, nec tamen intellectæ sunt, nisi postquam illas Christus et verbo, et operibus interpretatus est.*

Ordinavit. Lactantius, ibid., cap. 21 : *Ordinata vero discipulis suis evangelica ac nominis sui prædicatione, circumfudit se repente nubes, eumque in cælum sustulit.*

Per annos 25. Ait Lactantius Apostolos, et in his Matthiam et Paulum, qui post mortem Christi Domini reliquis adjuncti fuerant, evangelium per omnem terram prædicavisse per annos xxv usque ad principium Neroniani imperii, et Petrum Romam profectum, cum Nero illic imperaret. Et hanc quidem fuisse tum communem de Petri ad urbem Romam profectione opinionem, tamen etsi aliter post nonnullos veteres senserit Eusebius, valde probabile est, cum Lactantius nullam de ea re controversiam moveat. Fortassis ergo ex his viginti quinque annis, qui ad prædicationem omnium Apostolorum ex æquo pertinent, orta est opinio de viginti quinque annis, quos quidam veteres, et innumerabile recentiorum agmen sancto Petro apostolo tribuunt in sede Romana. Sane licet frustra ac supervacaneæ a nonnullis negari putem adventum ejus ad urbem Romam, qui clarissimis veterum testimoniis comprobatus est, de tempore tamen multum ambigo, cum videam tot tantasque difficultates habere eorum sententiam, qui illum Romam venisse volunt Claudio imperante, ut coacti sint duplicare profectionem ejus in urbem, et duplex item ejus cum Simone mago certamen comminisci, primo quidem temporibus Claudii, dein principatu Neronis. Quæ res quam absurda sit, cum id a nullo veterum proditum sit memoriæ litterarum, pervident istarum rerum periti. Nam quod a recentiore auctore sine alicujus vetustioris auctoritate profertur contemnitur, ut monuit illustrissimus Cardinalis Baronius. Itaque, si fas esset recedere a vulgari et in animis hominum insita opinione, ei Lactantianam lubenter præferrem; id est, Petrum quidem Romæ prædicasse Evangelium facile concederem, non sub Tiberio Claudio, ut vulgo putant, sed sub Nerone Claudio. Quippe stabilita semel hæc verissima, ut puto, sententia, conquiescit statim omnis disputatio, absque ullo incommodo auctoritatis Romani Pontificis. Neque enim longa annorum series, quibus Petrus fuerit episcopus Romæ, primatum illius Ecclesiæ stabilivit, sed persona Petri, qui Cathedram suam ibi collocavit, et eam suo sanguine solidavit ac confirmavit.

Fundamenta miserunt. Id est, posuerunt, ut ipse Lactantius scripsit in loco paulo ante laudato : *Discipuli vero per provincias dispersi fundamenta Ecclesiæ ubique posuerunt, facientes et ipsi in nomine magistri Dei magna et pene incredibilia miracula.* Agrariæ rei Scriptores mittere dicunt pro ponere, ut pluribus ostendit vir clarissimus Nicolaus Rigaltius in Glossis.

Convertit mul. ad justitiam. Id est, ad cultum veri Dei, ut loquitur Lactantius, lib. vii Institut., cap. 17. Idem, lib. v, cap. 7 : *Reddita quidem terræ, sed paucis assignata justitia est, quæ nihil aliud est quam Dei unicipia et religiosa cultura.* Qua voce passim ad significandam religionem Christi utitur Lactantius in hoc libro, et in reliquis lucubrationibus suis. Sulpitius Severus, lib. ii sacræ hist., loquens de Romanis ad audiendum Paulum convenientibus : *Qui veritate intellecta, virtutibusque Apostolorum, quos tum crebro ediderant, permoti, ad cultum Dei sese conferebant.*

Templum fidele ac stabile. Ecclesiam nimirum, quæ est verum templum Dei, quod non in parietibus est, sed in corde ac fide hominum qui credunt in eum, ac vocantur fideles, ut ait Lactantius in libro quarto Institutionum, cap. 14. Et in capite sequenti Eccle-

siam vocat æternum et immortale Dei templum, quod etiam repetit in capite secundo libri de Hinc infra de Nerone in hoc ipso libro : *Pro excidendum cæleste templum.* Et cap. 15 : *Nstantinus, ne dissentire a majorum præceptis conventicula, id est, parietes, qui restitui poterat passus est, verum autem Dei templum, quo hominibus, incolume servavit.* Hinc libro quarto, cap. 10, ait, necesse fuisse Dei Filium de in terram, ut constitueret Deo templum doceretitiam.

Stabile collocavit. Lactantius, lib. vii Institut., cap. 10 : *Sibi domicilium stabile collocavit.*

Prinus omnium persecutus. Tertullianus in getico, cap. 5 : *Consulite commentarios vestros. perietis primum Neronem in hanc sectam tum Romæ orientem Cæsariano gladio ferocisse. : dedicatore damnationis nostræ etiam gloriam lianus, Episcopus Constantiniensis, sive Cirtenis Donatistarum, apud Augustinum, lib. ii co teras Peliliani, cap. 92 : Relinquam Neronem, mus persecutus est Christianos. Sulpitius Severus, de Nerone loquens : qui, non dicam Regi omnium hominum, et vel immanium bestiarum dissimus, dignus extitit qui persecutionem in Ch primus inciperet.*

Ne sepeult. q. locus. Contra Suetonius do funeratum esse impensa ducentorum millium liquas ejus Domitiorum monumento condita prospiciebatur e campo Martio impositum co torum, et fuisse qui per longum tempus vern visque floribus tumulum ejus ornarent.

Vivum reservatum. Ea fuit quorundam veter suasio Neronem non esse mortuum, sed adhuc et venturum ante seculi finem, et vel ipsum fo christum, vel temporibus iisdem per Occiden viturum, quibus ille per Orientem, ut observ saubonus ad Suetonium. Qua de re vide etiam ecclesiasticos illustrissimi Cardinalis Baronii. mens Lactantio fuit, qui eos qui ita sentiu rare pronuntiat. Quare falsa prorsus est co Josephi Isæi, qui in Notis ad librum septimu narum Institutionum, cap. 16, suspicatur L eam sedisse sententiam, ut crediderit Rege potentissimum, qui in fine mundi princeps i constitueretur, futurum Neronem; eoque nomi tantium arguit erroris.

Sibylla dicente. Sic libros Sibyllinos lauda Lactantius, tamenetsi illos sciret non uni Sibyllæ, sed plurium. Ita ipse libro primo Institut., cap. 6 : *Et sunt singularum singul qui quia Sibyllæ nomine inscribuntur, unius duntur. Sed et nos confuse Sibyllam dicemus testimoniis earum fuerit abutendum.* Duo aut loca in vulgatis Sibyllarum oraculis, ad quæ xisse hoc loco reor Lactantium. Primus in libro quinto :

ἤξει δ' ἐκ παράτων γαίης μητροκτόνος ἀνὴρ
φεύγων ἤδη νόον, δὲ στόμα μεμνηρίζων,
ὅς πᾶσαν γαίην καθίσει, καὶ πάντα ἀραγήσει.

Quæ sic latine versa sunt a Sebastiano Cast

Matris et occisor quidam de finibus orbis
Vir fugiens veniet, spirans humane, frenensq;
Omnes qui terras vastabit, et omnia vincet.

Secundus locus ita habet in libro octavo Sibyl oraculorum :

... Ἰ' ἔσαν γ' ἐπιειδῆ
Ἐκ παράτων γαίης ὁ φύγας μητροκτόνος ἰθὺν,
Ταῦτ' ἀπασὶ δίδου, κλοῦτον μέγαν ἄσσοιθι θέσπ.

Ut quando redibit
Extremo cæsor matris fugitivus ab orbe,
Omnibus has donans, Asiam locupletet atumh

CAPUT III.

Alter non minor. Id est, Domitianus, calvi

Juvenale, quem Tertullianus in Apologetico, A vocat portionem Neronis de crudelitate; et is, lib. iii Hist. eccles., cap. 17, Neronianus et odii adversus Deum successorem. Tertullianus: *Tentaverat et Domitianus, portio Neronis de arte: sed quia et homo, facile captum repressit, et etiam quos relegaverat.* Ita veteres editiones, vetusti codices Bibliothecæ Colbertinæ. Posseditores maluerunt *qua*: quam bene, videntur. Cæterum quod heic a Tertulliano dicitur tutis Christianis quos Domitianus relegaverat interpretatur Franciscus Zephyrus, ut intellet Domitianum, quia non omnem exuerat humerum, neque dignos exilio aut alia multa nos videret, repressisse impetum, et quos insulam atque passim loca relegaverat, ipsum restituisse. Istud vero ego olim falsum quia ex Dione et Clemente Alexandrino, tum ex Lactantio constat Christianos revocatis insulis non fuisse ante imperium Nervæ. B Ego existimo hanc repugnantiam sic posse rari, ut dicamus Domitianum quidem revocatis Christianos in insulas aliave exilia deportatos, indulgentia ejus potiri non potuisse ante imperium Nervæ, quia statim post illam datam Domitianus excessisse videtur e vivis. Hæc porro connectio non est, sed Henrici Dodwelli, viri doc-

est. Macrobius, lib. i Saturnal., cap. 12: *non vero suo nomine Domitianus invaserat: sed istum vocabulum ex omni ære vel saxo placuit*

mir. op. fabricasset. Suetonius in Domitiano: *et amplissima opera incendio absumpta restituitque et Capitolium, quod rursus arserat, sed ibi titulo tantum suo, ac sine ulla pristini auctorioria.*

imag. n. titulos. Id ipsum scribit Eusebius, lib. 20 Historiæ ecclesiasticæ. Suetonius: *Contulit adeo levitatus est, ut repleta certatim curia veraret, quin mortuum contumeliosissimo atque mox acclamationum genere laceraret; scalas etiam clypeosque et imagines ejus coram detrahi, et oleo affigi juberet; novissime eradendos ubique abolendamque omnem memoriam decerneret.* C *nam Xiphilinum in Nerva, et Procopii Cæsariæ Historiam arcanam, pag. 37, editionis Lugdu-*

na restituta. Narrat Dio, apud Xiphilinum, *omnes qui impietatis in deos rei fuerant se, exules in patriam reduxisse, edicto insuper, ne cui liceret aut impietatis, sive Judaicæ (tunc vocabant religionem Christi) quempiam insimulari. Ea porro occasione Joannes Apocriphus in Patmon insulam a Domitiano fuerat relegatus solutus, Ephesum reversus est, ut ex Clemente Alexandrino recitat Eusebius, lib. iii, cap. 33. principes.* Quamvis pagani. Lactantius in *Institutione Divinarum Institutionum ad Constantianum* unus ex omnibus extitisti, qui præcipientis et sanctitatis exempla præberes, quibus tum principum gloriam, quos tamen fama interemerat, non modo æquas, sed etiam, quod est in, præterires. Illi quidem natura fortasse tantis iustis fuerunt. Qui enim moderatorem unicum Deum ignorat, similitudinem iustitiæ assequi parum vero non potest. De bonis principibus bertatem credendi nostris hominibus permittet eorum ministerio in palatio et in provinciis, eosque ad maximas dignitates evehendus Eusebius in initio libri octavi Hist.

is terr. angulus. Lactantius, lib. iv *Institut.*, *nam quoniam ei qui patibulo suspenditur, icuus est omnibus, et cæteris altior, crux posita est, quæ significaret illum tam conspicuum sublimem futurum, ut ad eum cognoscendum*

A pariter et colendum cuncta nationes ex omni orbe concurrerent. Denique nulla gens tum inhumana est, nulla regio tam remota, cui aut passio ejus, aut sublimitas majestatis ignota sit.

Nulla denique natio. In veteri codice legitur, *nulla denique Dei natio.* Sed nos vocem *Dei*, quæ hic omnino superflua erat, abjecimus. Et nostram emendationem confirmat Lactantii locus mox relatus.

CAPUT IV.

Principale fastigium. Lactantius in epilogo libri septimi ad Constantinum: *Te providentia summæ divinitatis ad fastigium principale provexit.*

Adversum Carpos. Constantinus in oratione ad sanctorum cœtum, cap. 24, Gelas sive Gothos vocat; auctor Chronici Alexandrini Francos; Zozimus, libro primo historiarum, Scythas, de quibus etiam interpretatur Cuspinianus. Ac sane Constantinus in eadem oratione scribit Decium periisse in campis Scythicis. Res ista sic conciliari potest, ut quia Carporum Gothorumque eadem origo erat, et quia utriusque propter Istrum fluvium sedes habebant, ut Zozimus docet, facile eorum nomina permutarentur, et alius ad Gothos referret, quæ alibi de Carpis et Scythis leguntur. Quod de Francis quoque hominibus, qui ejusdem cum Carpis Gothicisque originis erant, intelligi velim.

Nec sepultura. Epitome Victoris: *In solo barbarico inter confusas turbas gurgite pulvis submersus est, ita ut nec cadaver ejus potuerit inveniri.* Rem multo aliter narrat auctor Chronici Alexandrini, qui scribit Decium ab uno aliquo principum maciatum una cum filio fuisse in Abyrto. Eusebius in Chronico: *Decius cum filio in Abritto occiditur; ubi vide Notas Josephi Scaligeri.*

CAPUT V.

Valerianus. Mira sunt quæ de modestia ac mansuetudine reliquisque summis Valeriani virtutibus tradit Trebellius Pollio: quæ confirmantur etiam ab Eusebio, qui lib. vii Hist. eccles.; cap. 10, illum vel ex eo maxime commendat, quod mansuetissimus ac benignissimus fuerit erga Christianos; additque nullum superiorum principum, ne illos quidem ipsos qui palam Christiani fuisse dicuntur, tanta humanitate ac benevolentia nostros complexum esse, quantam Valerianus præ se ferebat initio principatus sui, totamque ejus familiam Christianis hominibus abundasse, ita ut Dei Ecclesia esse videretur. Sed postea immensum mutatus ab illo, crudelissime sævit in Christianos; ac mox secuta Dei manus, quæ illum graviter afflixit.

Inclinare sibi Romanum. Acta sancti Pontii martyris, cap. 24: *Valerianus scilicet imperator in captivitate ductus a Sapore Rege Persarum, non gladio, sed ludibrio omnibus diebus vitæ suæ merita pro factis percepit, ita ut quotienscumque Rex Sapor equum conscendere vellet, non manibus ejus, sed incurvato dorso, et in cervice ejus pede posito, equo membra locaret.* Non stratoris igitur officium exhibebat Sapor Valerianus: sed plane vicem stapedis aut scalæ illi in equum ascensuro præstabat, ut recte ex hoc Actorum sancti Pontii loco, quorum auctorem facit Eutropium, observavit Salmasius, ad Trebellium Pollicem, pag. 276.

Filium imperatorem. Nimirum Gallienum, de quo narrat idem Pollio, quod comperta patris captivitate gauderet, tantum abfuit ab ea vindicanda. Addit paulo post Trebellius: *Et cum plerique patris ejus captivitatem mœrerent, ille specie decoris, quod pater ejus virtutis studio deceptus videretur, supra modum letatus est.*

Direpta est ei cutis. Id est, Valeriano. Confirmat hanc historiam Constantinus imperator in oratione ad sanctorum cœtum, cap. 24: *Tu quoque, Valeriane, cum eandem crudelitatem in famulos Dei declarasses, justum Dei judicium omnium oculis subjecisti, captus ab*

hostibus, in vinculis circumductus cum chlamyde purpurea et reliquo imperiali cultu, tandem vero a Sapore Persarum rege, detracta tibi cute, condiri iussus, sempiternum calamitatis tuæ tropæum spectandum præbuit. Qui locus lucem accipit ex Lactantio. Vide porro quæ illic adnotat vir clarissimus Henricus Valesius.

Ad memor. triumphii. Hoc est illud tropæum, quod a Persis tantopere jactatum scribit ad Saporem eorum Regem Constantinus apud Eusebium, lib. IV de Vita ejus, cap. 41.

CAPUT VI.

Vesanus et præceps. Flavius Vopiscus: Aurelianus, quod negari non potest, severus, truculentus, sanguinarius fuit princeps. Eutropius, lib. IX de eodem: Vir in bello potens, animi tamen immodici, et ad crudelitatem propensioris.

Extinctus est. Eleganter idem Constantinus in eodem cap. 24: Tu item, Aureliane, fax omnium vitiorum; quam præsentis et perspicua divini numinis vindicta, dum furore percitus Thraciam percurreres, in medio viæ publicæ cæsus, sulcos aggeris publici impio sanguine complexisti.

Cænosfrurio. Inter Heracleam et Byzantium. Flavius Vopiscus in D. Aureliano: Sed quum iter faceret, apud Cænosfrurium mansionem, quæ est inter Heracleam et Byzantium, malitia Notarii sui et manu Mucæporis interemptus est. Vide Eutropium, lib. IX.

Falsa suspicione. Eam historiam multis enarrat idem Vopiscus, quem consule.

CAPUT VII.

Avaritia. Idem Vopiscus in Numeriano: Quum Diocletianus apud Tungras in Gallia quadam in caupona moraretur, in minoribus adhuc locis militans, et cum Druyde quadam muliere rationem convictus sui quotidiani faceret, ac illa diceret: Diocletiane, nimium avarus, nimium parcus es, joco non serio Diocletianus respondisse fertur: Tunc ero largus, quum Imperator fuero.

Tres participes regni. Maximianum, cognomento Herculium anno Christi 285, Constantium cognomento Chlorum et Galerium Maximianum cognomento Armentarium, anno 293. Quatuor sane principes mundi, inquit Vopiscus in Carino, sortes, sapientes, benigni, et admodum liberales, unum in republica sentientes. Sed hæc scribebantur de vivis principibus; et adulatio suberat, ut patet ex libro Juliani Imperatoris de Cæsariibus. In Chronico Alexandrino scriptum est, Diocletianum communicasse imperium cum Maximiano Herculio anno tertio imperii sui, et Maximianum Jovium et Constantium in consortium imperii adscitis Nicomediæ, 12 Kal. Jun. anno nono imperii Diocletiani, id est, anno Christi 292, ut interpretatur Baronius, seu verius anno 293. Sed postea dicturi sumus de initiis Maximiani Herculii et aliorum. Nunc satis erit admonere graviter errare auctorem Chronici Alexandrini, quum tradit Maximianum Jovium et Constantium factos fuisse Cæsares 12 kalendas Junias, quos ad principale fastigium evectos esse kalendis Martiis extra omnem est controversiam.

Enormitate indictionum. Id est, tributorum. Salvianus, libro quinto, pag. 405 secundæ et tertiæ editionis nostræ: Quibus enim aliis rebus Bacaudæ facti sunt, nisi iniquitatibus nostris, nisi improbitatibus iudicum, nisi eorum proscriptionibus et rapinis, qui exactionis publicæ nomen in quæstus proprii emolumenta verterunt, et indictiones tributarias prædas suas esse fecerunt? Et pag. 407: Decernuntur his nova munera, decernuntur novæ indictiones. Item pag. 408 extrema: Nam sicut in onere novarum indictionum pauperes gravant, ita in novorum remedium opitulatione sustentant: sicut tributis novis minores maxime deprimuntur, sic remediis novis maxime sublevantur.

Desererentur agri. Idem Salvianus, pag. 403. Jam vero illud quale, quam familiare Romanis, quod se invicem exactione proscribunt. Item, pag. 404: Inter hæc vastantur pauperes, viduæ gemunt, orphanæ proculcantur, in tantum ut multi eorum, et non obscuris natali-

bus editi, et liberaliter instituti, ad hostes fugiant, ne persecutionis publicæ afflictione moriantur; et reliqua.

Rationales. Id est, procuratores Principum, quorum cura erat ut in provinciis bona caduca et vacantia fisco vindicarent, quemadmodum ad Ammianum Marcellinum et ad Eusebium observavit vir doctissimus Henricus Valesius. Recte autem hoc tempore mittebantur Rationales, quia multa bona vacantia ob desertionem agrorum.

Ad exhibendos milites. Id est, ad præstanda stipendia militibus. Nam in jure civili exhibere significat suppeditare alimenta et cætera ad vitam necessaria, ut in l. 1 Dig. De off. præf. urbi, et l. XXXIV Dig. de negotiis gestis. Sic etiam in jure canonico. Extat enim in libro tertio Extravagantium communium, in titulo De censibus, constitutio Benedicti XII, in qua verbum exhibere sumitur pro procurare, ut heic notat glossa, id est, alimenta ministrare. Imo in capite octavo Actorum legitur eodem sensu: In locis autem illis erant prædia principis insulæ, nomine Publii, qui nos suscipiens, triduo benigne exhibuit.

Legem pret. rer. venal. Apposite prorsus ad hunc locum Ammianus Marcellinus, lib. XXII, pag. 226 editionis Henrici Valesii, de Juliano Imperatore agens: Inter præcipua tamen et seria illud agere superfluum videbatur, quod nulla probabili ratione susceptæ popularitatis amore vilitati studebat venalium rerum, quæ nonnunquam secus quam convenit ordinata, inopiam gignere solet et famem. Vilitatem vocabant antiqui, cum res parvo pretio constabant, ut pluribus ostendit idem Valesius ad hunc Ammiani locum. Arnobius in libro primo adversus Gentes: Sæpenumero maximos annonæ fuisse proventus, vilitates atque abundantias rerum tantas, ut commercia stupeant universa, pretiorum auctoritate prostrata.

Lex necessitate ipsa. Quoniam leges ea intentione latæ sunt, ut proficiant, non ut noceant, ut ad Avitum Vienneensem episcopum scribit Papa Symmachus. L. Valerius apud T. Livium, lib. XXXIV, loquens de abrogatione legis Oppiæ: Cui non apparet ob inopiam et miseriam civitatis, quia omnium privatorum pecunie in usum publicum vertendæ erant, istam legem scriptam, tandiu mansuram, quandiu causa scribendæ legis mansisset?

Magna pars civitatis. Nicomediæ, ubi habitabat Diocletianus, quam vero studebat urbi Romæ coequare, ut statim dicit Lactantius. Sic Constantinus M. Constantinopolim Romæ desideravit æquare. Fragmentum de Constantio Chloro et Constantino M. editum ab Henrico Valesio post Ammianum Marcellinum, pag. 475: Constantinus autem ex Byzantio Constantinopolim nuncupavit ob insigne victoriæ; quam velut patriam cultu decoravit ingenti, et Romæ desideravit æquare. Eutropius, lib. X, loquens de Constantino: Primus urbem nominis sui ad tantum fastigium evehere molitus est, ut Romæ æmulam faceret.

Licitum consuetudine. Comœdia Queroli. Non facile intelligo perjurium joculari quid putas. Tamen trans-eamus quod, ut video, consuetudo jam fecit leve. S. Ambrosius, epist. 61: Numquid ideo licet, quia non est prohibitum?

CAPUT VIII.

Frater ejus. Ista non sic accipienda sunt quasi Maximianus Herculius fuerit natura frater Diocletiani, sed frater imperii, ut eleganter loquitur Severus Imperator ad Albinum scribens apud Julium Capitolinum, ex more videlicet Regum, qui se fratres solent vocare, uti pluribus ad Annam Comænum, pag. 274, ostendit vir eruditissimus Carolus Dufresnius. Nam planum est ex panegyrico quem Mamertinus Herculio dixit, non natura illum Diocletiani fratrem fuisse, sed electione, ut verbis utamur sancti Ambrosii ex epistola 65: Diversum sanguinem, inquit Mamertinus, affectibus miscuistis. Non fortuita in rebus est germanitas, sed electa. Illud ipsum confirmat etiam Eumenius in panegyrico primo ad Constanti-

bi post laudatam Diocletiani constantiam A
o vitæ private usu, addit: *Hunc ergo il-*
lo fuerat frater adscitus, pudit imitari.
Diocletianus erat Dalmata, iste Pannonius.
nullus historicus tradit eos natura fra-
Eodem porro more Galerius Maximianus,
cum Constantio factus fuerat, ejus frater
Fr. bellio Pollione in D. Claudio: *Quæ id-*
ut sit omnibus clarum Constantium, divini
am, sanctissimum Cæsarem, et Augustæ ip-
e esse, et Augustos multos de se daturum,
etiano et Maximiano Augustis, et ejus fra-
Imo qui eodem aut pari magistratu fun-
a republica, frares vocabantur, ut patet
160 sancti Augustini. Cæterum in consti-
Maximiani Herculii initiis, variæ ac multum
crepantes sunt eruditorum virorum sen-
is in libro xi de doctrina temporum, c. 34,
Dionysius Petavius. Ipse ea ponit in anno
i, quo tribunitiæ potestatis perinde ut Im-
dum annum Diocletianus iniiit. Id autem
doctissimus ex eo, quod incertus auctor
Maximiano et Constantino dicti affir-
imianum vigilias et enras imperatorias
is expertum esse, et vicesimo anno Im-
octavo consulem fuisse; tum etiam quia
fictor tradit ei anno minus potentiam
Diocletiano. Sane anni imperii Maxi-
certam, ut mihi videtur, regulam habent,
simus annus imperii debet concurrere
ejusdem Consulatu. Cum ergo certum
n Consulatum ejus incidisse in annum
4, et ex Fastis Idatianis sciamus ini-
t ejus fuisse kalendas Apriles, consequens
Diocletiano factum fuisse imperatorem
prilibus anni 285, cum Diocletianus jam
mense Novembri proxime præterito. Nam
s in Chronico Maximianum dicit in con-
perii adscitum anno secundo Diocletiani,
n in editione Scaligeri, sed in tribus anti-
claribus manuscriptis bibliothecæ Colber-
um unum est antiquissimum et optimum,
in veteri illa editione Veneta, et in ea
ldus Pontæus, Episcopus Vasatensis, emisit
exemplarium fidem castigatam. Quod ta-
a intelligendum est, ut Maximianus dicatur
consortium imperii, cum jam Diocletianus
per annum integrum: sed anno secundo
eletianus levatus fuerat, incipiendo a Ka-
tariis, ut tum auspiciari solebant annum.
tiam regulam revocanda sunt verba Aurelii
centis, Maximiano anno minus potentiam
a Diocletiano, inchoato videlicet, non com-
t, ut dixi, certa illa est regula, vigesimum
perii Maximiani non posse disjungi ab oc-
consulatu. Referenda sunt autem verba pa-
te rursus vicesimo anno Imperatorem, octavo
ita amplexu quodam suo Roma voluit deti-
teretur augurari jam et timere quod factum
erba sic interpretari oportet, ut dicamus
um Romæ remansisse post discessum Dio-
illic consulem processisse kalendis Janua-
04, imperii sui 19 exeunte; vigesimum in-
dendis Aprilibus, quæ in Consulatum ejus
aciderunt; deinde Roma digressum eo anno
l octavum erat, excitasse querelas et sus-
civium Romanorum, quasi jam auguraren-
rent quod factum est, id est, depositionem
æ anno sequenti post Consulatum ejus oc-
cinit, cum ipse inisset vigesimum primum
i annum. Itaque Diocletianus imperium ha-
ibus tantum quatuor et duodecim diebus
Maximianus. Imperavit autem per annos
enses quinque, dies duodecim, Maximianus
annos viginti et mensem unum integrum.
am sese offert alia difficultas, utrum scilicet
a Diocletiano factus sit primus Cæsar,

et anno sequenti Augustus; an vero statim Augustus
dictus et frater, omisso nomine Cæsaris. Controver-
siam hanc quidam moverunt argumento sumpto ex
libro 27 Ammiani Marcellini, cap. 6, ubi, cum dixisset
Gratianum puerum a patre Valentiniano factum esse
consortem imperii, quod anno Christi 367, contigit,
addit id factum esse contra morem institutum antiqui-
tus, quia Gratianum non prius Cæsarem fecerat Val-
entinianus, sed statim Augustum nuncupaverat. Ex
quo collegerunt viri eruditissimi Maximianum, qui
multo ante Valentiniani tempora eVectus est ad digni-
tatem imperatoriam, primo Cæsarem factum a Dio-
cletiano, præsertim quia sic eum videbant vocari ab
Eutropio, lib. ix, ubi agit de Bagaudis in Gallia do-
mitis. Addit deinde Eutropius Diocletianum uno
eodemque tempore Maximianum Herculium ex Cæ-
sare fecisse Augustum, Constantium et Galerium
Maximianum Cæsares. Sed vir doctissimus Henricus
de Noris, in dissertatione de numismate Diocletiani et
Maximiani, cap. 2, vel ex eo capite contendit errasse
Eutropium, quod inauguratio Maximiani Augusti pleno
quinquennio antecesserit designationem Cæsarem.
Intellexit vir itidem istarum rerum peritissimus An-
tonius Pagius vim pondusque istius argumenti; et, ut
illud infringat, ait Eutropium gesta diversis annis
brevis, ut assolet, summa describere. Sane responsio
illa esset optima, si Eutropius isthic non observasset
ordinem temporum. Sed cum dicat Maximianum fac-
tum Augustum, postquam Carausius Britannias occu-
paverat, Quinquegentiani Africam infestaverant, Nar-
seus Orienti bellum intulerat, et Achilleus in Ægypto
rebellarat, quæ contigisse per annos tertium, quar-
tum et quintum imperii Diocletiani docet Chronicon
Eusebii, planum est designari tempus quo Constans
tius et Galerius Maximianus facti sunt Cæsares. Et sic
recte a viro clarissimo observatum est Eutropium
errasse in hoc loco. Unde nos certo colligimus locum
illum nullius momenti esse ad adstruendam eorum
opinionem, qui putant Herculium primo Cæsarem,
deinde Augustum fuisse factum a Diocletiano. Augus-
tum enim statim dictum esse probant plures leges
latæ sub Consulatu Diocletiani et Aristobuli, quæ in
titulo præferunt nomen Diocletiani et Aristobuli
Augustorum; inter quas una est data Nonis Augusti.
Cum autem anno illo Maximianus in consortium im-
perii adscitus sit a Diocletiano, quo leges publicæ no-
men ejus præferunt ut Augusti, non ut Cæsaris, vi-
detur ambigi non posse de hac illius diglitate. Neque
vero accusandi negligentia aut erroris in hoc loco
sunt, qui Codicem Justiniani, in quo leges illæ refe-
runtur, colligere: sed potius laudanda eorum dili-
gentia, qui recte ista distinxerunt. Nam, exempli
causa, legem a Diocletiano latam Carino ii et Nume-
riano consulibus, qui fuere consules anno quo Dio-
cletianus levatus est imperator, unius Diocletiani nomine
inscripserunt: eam vero quæ Diocletiano v et Maxi-
miano iv coss. lata est, cum Constantius et Maximia-
nus Cæsares essent, ita: *Inpp. Diocletianus et Maxi-*
mianus AA. et Constantius et Maximianus nobilissimi
Cæsares. Eodem modo legem aliam a Constantio et
Galerio Maximiano latam post abdicacionem superio-
rum Augustorum, non illorum solum nominibus in-
scribunt qui tulerant, sed Severi etiam et Maximiani,
sive Maximini nobilissimorum Cæsarem, qui eodem
tempore ad fastigium illud eVecti sunt quo Constans
tius et Galerius Maximianus supremum gradum con-
secuti. Itaque leges illæ, quæ a Diocletiano et Maxi-
miano Augustis datæ reperiuntur sub Consulatu
Diocletiani et Aristobuli, cum nullæ sint, ostendunt
Maximianum Herculium fuisse factum Augustum anno
illo quo eum Diocletianus fecit participem suæ digni-
tatis ac potestatis.

In utroque mens una. Id est, Diocletiano et Maxi-
miano, quos notant antiqui pari in societate potentia
fuisse concordēs, et Maximianum Diocletiano in om-
nibus semper obsecundasse. Mamertinus in panegy-
rico quem dixit Maximiano: *Vestra hæc concordia*

facit, invictissimi principes, ut vobis in tanta aequalitate A successuum etiam fortuna respondeat. Rempublicam enim una mente regitis; neque vobis tanta locorum diversitas est, quo minus etiam veluti junctis dexteris gubernetis. Idem in Genethliaco: *Intelligimus enim, sacratissimi principes, geminum vobis, quamvis dispares sitis aetatibus, inesse consensum; neque tibi ille cunctatior, sed invicem vosmet imitamini, invicem vestros affectatis annos. Sic vos estis juniores, ambo seniores. Neuter plus suis moribus favet. Uterque se vult esse quod frater est.* Flavius Vopiscus in Carino, loquens de Diocletiano et Maximiano, Galerio Maximiano et Constantio: *Quatuor sane principes mundi, fortes, sapientes, benigni, et admodum liberales, unum in republica sentientes.* Aliter tamen sensisse video Julianum Imperatorem, qui in libro de Caesaribus ait, Deos quidem admiratos esse illorum concordiam, sed unum eorum acerbè et intemperanter se gerentem, rerum novarum cupidum et perfidiae plenum, neque in omnibus tetrachordo concordem, a Sileno admissum non fuisse in convivium Imperatorum. Quo loco designari Maximianum Herculium satis apparet.

Avaritia minori Altero. Hæc sane corrupta ac depravata sunt. Quippe hæc dicere videtur Lactantius Herculium avariorem Diocletiano fuisse, quem tamen paulo post scribit non admodum diligentem fuisse in conservandis opibus, quas ei Africa et Hispania, opulentissimæ provinciæ, ministrabant. Et infra, cap. 29, de eodem loquens, ait: *Thesaurus invadit, donat, ut solet, large.* Unde colligi potest quanta fides habenda sit Actis sancti Mauriti et sociorum ejus ab Eucherio conscriptis, ubi Herculius describitur *ferus animo, avaritia crudelis.* Tentaverunt viri clarissimi emendationem hujus loci, Sparkius nimirum et Columbus. Et Columbus quidem ita legendum censet: *Hoc solum differebant, quod avaritiæ majori altero fuit plus, sed et plus timiditatis, minori vero minus, plus vero animi, non ad bene faciendum, sed ad male.* Sparkius autem: *Hoc solum differebant, quod avaritiæ minori altero fuit plus (Majori vero minus, sed plus timiditatis), plus vero animi, non ad bene faciendum, sed ad male.* Idem refert virum eruditissimum Episcopum Asaphensem existimare ita legendum esse: *quod avaritiæ minori altero fuit plus, sed plus timiditatis, majori vero minus, sed plus animi.* Harum emendationum neutra mihi satis probatur. Si tamen ulla earum admittenda esset, præferenda mihi videretur ea quam Sparkii esse diximus; sic tamen, ut ita simpliciter legamus uti nos edidimus, nisi quod reponendum avaritiæ pro avaritia. Quo casu ita intelligendus esset hic locus. Diocletianus quidem fuit avarus adeo ut insatiabili avaritia thesauros nunquam minui vellet: sed semper extraordinarias opes ac largitiones congereret, ut ea quæ recondebatur, integra atque inviolata servaret. Maximianus avarus quoque erat, sed non tam diligens in custodiendis opibus; ideoque avarior Diocletiano dici potest, quia cum opes profunderet, novos quotidie modos novasque artes exigendarum concervandarumque pecuniarum invenire cogebatur, ob quam fortassis causam eum avaritia crudelem vocant Acta illa sancti Mauriti ab Eucherio conscripta. Timiditatem quoque isthic uni Imperatorum attributam in Diocletianum cadere debere perspicuum est. Huc usque omnia recte convenire posse puto. Postea desunt, ut existimo, nonnulla ad periciendam comparationem. Quæ enim deinceps sequuntur ea profecto non pertinent ad Diocletianum, sed ad Maximianum.

Locupletes senatores. Exemplo videlicet D. Aureliani, de quo hæc scribit Vopiscus in vita ejus: *Dicitur præterea hujus fuisse crudelitatis, ut plerisque Senatoribus simulatam ingereret factionem conjurationis ac tyrannidis, quo facilius eos posset occidere.*

Effoderentur lumina. Lactantius, lib. vii Institut. cap. 26, de Roma: *Præcandusque nobis et adorandus est Deus cæli, si tamen statuta ejus et placita differri possunt, ne citius quam putemus tyrannus ille abomi-*

nandus veniat, qui tantum facinus molitur ac lumen illud effodiat, cujus interitu mundus ipse lapsurus est. De eodem Senatu Romano agens Mamertinus in genethliaco Maximiani sic scribit: *Ipsa etiam gentium domina Roma, immodico propinquitatis vestra: elata gaudio, lumina senatus sui misit.*

Constantium. Cognomento Chlorum, Constantini M. patrem, principem optimum et benignissimum, uti jure meritoque vocatur in veteri inscriptione Nicomediensi nondum edita, quam in ea urbe ante hos annos ex veteri lapide in area Moscheæ novæ reperio descripsit vir clarissimus Joannes Vaillant, antiquarius regius, et mecum humanissime communicavit. Sic autem habet:

OPTIMO. BENIGNISSIMO.
PRINCIPI. FLAVIO. VALERIO.
CONSTANTIO. NOB. CÆSARI.
GERMANICO. MAX. CONS. COLONIA.
NICOMEDIENSIVM. D. N. M. Q. EJUS.

B Posita est hæc inscriptio post victoriam quam Constantius reportavit de Germanis sive Alamannis, postquam vocatus est Germanicus, anno Christi 294, cum ipse et Galerius Maximianus essent Consules. De hac victoria sic loquitur Eutropius, lib. ix: *Per idem tempus a Constantio Cæsare in Gallia pugnatum est circa Lingones. Die una adversam et secundam fortunam expertus est. Nam cum repente barbaris ingruentibus intra civitatem esset coactus tam præcipiti necessitate, ut clausis portis in murum sinibus tolleretur, vix quinque horis mediis adventante exercitu, sexaginta fere millia Alamannorum cecidit. Quod si quis titulum Germanici additum Constantio velit post devictos Francos, potest et ea quoque sententia bona esse.*

CAPUT IX.

Maximianus. Cui prænomen Galerius fuit, cognomen Armentario. Gener fuit Diocletiani, quia Valerianam filiam ejus habuit uxorem, mulierem castissimam et infelicissimam. Sed de ea postea pluribus agemus.

Huic bestia. Sic persecutores Christianorum nominare solet Lactantius. Cujus appellationis hanc reddit rationem in libro quinto Divinarum Institutionum, cap. 11: *Nam quis Caucasus, quæ India, quæ Hircania tam immanes, tam sanguinarias unquam bestias aluit? Quoniam ferarum omnium rabies usque ad ventris satietatem furit, fameque sedata, protinus conquiescit. Illa est vera bestia, cujus una jussione funditur ater ubique cruor, crudelis ubique luctus, ubique pavor, et plurima mortis imago. Nemo hujus tantæ bellæ immanitatem potest pro merito describere, quæ uno loco recubans, tamen per totum orbem dentibus ferreis sævit, et non tantum artus hominum dissipat, sed et ossa ipsa comminuit, et in cineres furit, ne quis extet sepulturae locus: Hunc locum beneficio indicinæ nostræ repertum intellexit vir illustris Ezechiel Spanheimius in annotationibus ad Cæsares Juliani imper., pag. 52, ubi describens Lactantii verba quæ isthic illustrantur, addit eum alicubi rationem reddere, cur imperatores illos bestias appellet. Non absurda autem conjectura fuerit, si quis hæc quoque dicta suspicetur adversus Galerium Maximianum, hominem crudelissimum, quem et Lactantius et ceteri vocant auctorem persecutionis adversum Christianos excitatæ, ut observabimus infra. Eadem ratione Sulpitius Severus in libro secundo sacræ Historiæ Neronem vocat immanium bestiarum sordidissimum; et Victor, lib. v de persecutione Vandalica, Hunericum regem bestiam quoque vocat.*

Mater ejus. Romula, de qua paulo post.

Daciam novam. Id est, Daciam Aureliani, nimirum eam Mœsiæ partem in quam Aurélianus populos transtulerat, quos ex Dacia Trajani abduxerat. Ea amissa fuerat sub Gallieno, sed ab Aureliano revocata ad Romanam ditionem, ac postea rursus ab eo intermissa, quia desperabat posse retineri, abducti-

que ex ea Romani in media Mœsia collocati sunt, ut in libro nono tradit Eutropius. Flavius Vopiscus in D. Aureliano : *Cum vastatum Illyricum ac Mœsiam deperditam videret, provinciam trans Danubium Daciam a Trajano constitutam sublato exercitu et provincialibus reliquit, desperans eam posse retineri; abductosque ex ea populos in Mœsiam collocavit, appellavitque suam Daciam, quæ nunc duas Mœsias dividit.* Tum ergo haud dubie Romula mater Galerii, quæ erat Transdanubiana, confugerat in Daciam novam.

Trajecto anne. Id est, Danubio, ubi constitutus erat limes duarum Daciarum illius temporis.

Caro ingens. Consentanea Lactantio narrat Eusebius, lib. viii Hist. eccles. cap. 16, et libro primo de Vita Constantini, cap. 55, nimirum Galerio Maximiano totam corporis molem ob nimiam alimenti copiam in immensam quamdam pinguedinem exercisse, etiam ante morbum quo periit.

Per Armeniam. Majorem, ut docet Sextus Rufus. Dux itaque fuisse Armeniæ, Euphrate fluvio invicem determinatæ. Minor Cappadociæ juncta erat, major Persarum regno contigua. Itaque cum bellum in Armenia majore parabatur, procul erant exercitus a Nicomedia, adeoque Diocletianus tutus erat adversus timorem de Persis. Narrat ergo Sextus Rufus Maximianum Cæsarem, cum prima congressione pulsus fuisset a Persis, a Diocletiano vix impetrasse ut reparato de limitaneis Dacia: exercitu eventum Martis repeteret. In Armenia majore ipse Imperator cum duobus equitibus exploravit hostes, et cum viginti quinque millibus superveniens castris hostilibus, subito innumerata Persarum agmina adgressus ad internecionem cecidit. Rex Persarum Narseus effugit. Uxor ejus et filia captæ sunt, et cum maxima pudicitie custodia reservatæ. Pro qua admiratione Persæ non modo armis, sed etiam moribus, Romanos superiores esse confessi sunt: Mesopotamiam cum Transigritanis quinque regionibus reddiderunt. Insignis est hic locus, et qui merebatur a nobis describi.

Fugato Narseo. Ista contigisse anno Christi 298 pluribus probat Henricus Valesius in notis ad Eusebium, pag. 170, quem consule. Quanquam, fatendum enim est, victoriam Galerii de Persis contigisse anno 17 imperii Diocletiani disertè scriptum est in optimo illo et antiquissimo Chronico Eusebiano bibliothecæ Colbertinæ: in veteri vero editione Veneta revocatur ad annum 14. Triumphus autem de Narseo victo actus est Romæ tempore vicennialium, anno 505, ut ostendimus infra ad caput 17.

Detrahetur Cæsaris nomen. Non fuit ille solus qui imperium habere quam expectare mallet. Julianus Cæsar eum secutus est; qui Cæsaris nomine non contentus, Augustum se appellari et voluit et passus est. Quod ubi ad Constantium Imperatorem perlatum est, ille Leonam Quæstorem suum, ut in libro xx tradit Ammianus Marcellinus, in Gallias cum literis datis ad Julianum pergere celeri statuit gradu, eum, si saluti suæ proximorumque consulere, tumentis flatu deposito, intra Cæsaris se potestatem continere præcipiens. Sed Julianus restitit, sub nomine celsi se imperii multo officiosius pariturum asseverans, ut legitur in Epitome Victoris.

Diocles ante imperium. Infra, cap. 19: *Huic purpuram Diocletianus iniecit suam, qua se exiit, et Diocles iterum factus est.* Epitome Victoris: *Diocletianus Dulmata, Anulini senatoris libertinus, matre pariter atque oppido nomine Diocele, quorum vocabulis, donec imperium numeret, Diocles appellatus, ubi orbis Romani potentiam cepit, Craium nomen in Romanum morem convertit.* Vide Valesium in notis ad Eusebium, pag. 165. Emendandus ergo Flavius Vopiscus in loco a nobis supra relato ex vita Numeriani: ubi legendum *Diocles nimium avarus*, pro eo quod ibi legitur, *Diocletianus.*

Suavissima felicitate regnavit. Vide quæ adnotamus infra, ad caput 17.

CAPUT X.

Scrutator rer. futur. Aurelius Victor: Namque iminentium scrutator, ubi fato intestinas clades, etc.

Quidam ministrorum. Et hic quoque locus aperte ostendit librum istum esse Lactantii. Similia enim omnino ipse habet in libro quarto Institutionum, cap. 27: *Nam cum diis suis immolant, si assistat aliquis signatam frontem gerens, sacra nullo modo litant, nec responsa potest consultus reddere vates. Et hæc sæpe causa præcipua justitiam persequendi multis Regibus fuit. Cum enim quidam ministrorum nostrorum sacrificantibus Dominis assisterent, imposito frontibus signo deos illorum fugaverunt, ne possent in visceribus hostiarum futura depingere. Quod cum intelligerent aruspices, instigantibus isdem demonibus quibus prosecrant, conquereutes prophanos homines sacris intrasse, egerunt principes suos in furorem ut expugnarent Dei templum. Quo loco, ut illud obiter admoneam, lapsus graviter est Josephus Isæus, putans heic agi de templo Jovis, Apollinis, vel cujusvis alterius demonis expurgato, cum tamen hic locus intelligendus sit de Ecclesia, sive de corpore Christianorum, ut recte ista explicat laudatus supra Cuperus. Nam eo tempore quo principes acti sunt in furorem ut expugnarent Dei templum, Diocletianus non erat apud Nicomediam, sed in Oriente, ut docet Lactantius: qui quod in libro quarto dixit de expugnato Dei templo explicat de perniciosis et injustis Diocletiani jussis, qui non eos tantum qui sacris ministrabant, sed universos qui erant in palatio sacrificare jussit, et milites etiam cogi præcepit ad nefanda sacrificia. Itaque prima illa militum persecutio incidit in annum 302. Neque certe furore, sed pietate potius opus est ad expurgandum templum: ad expurgandum vero templum sive corpus Christianorum, quod Deus, qui in templo Christianorum colebatur, sacra turbasset quibus Imperatores operam debant, furor animi addidit. Melius Thomasius, qui vocem expugnarent heic retinuit, aliam rejecit: quoniam si legemur expurgarent, per Dei templum esset intelligendum Apollinis vel alterius hujusmodi, quod Lactantius non templum Dei; sed demonis profanum domicilium nominasset. Sed idem tamen hujus loci sensum assecutus non est. Existimat enim heic per templum intelligi viros illos Christianos, qui sacrificiis intererant, qui martyrio affecti sint ob querelas demonum et eorum sacerdotum, cum certum sit heic agi de Ecclesia in universum. Errandi itaque occasio fuit vox expurgarent, quam quædam editiones habent pro expugnarent. Porro legendum esse expugnarent docent sex vetusti codices Bibliothecæ regię, totidem Colbertinæ, item alii duo vetusti codices Bononienses, quos et Thomasius et Isæus viderunt; ut testatum fecit Latinus Latinus in ora sui Lactantii, quem mecum pro amicitia nostra communicavit clarissimus et eruditissimus conterraneus meus Antonius Faure, Doctor Theologus Parisiensis, et Præpositus Ecclesiæ Remensis. Quo etiam modo Petrus Ciaconius legendum esse monuit in margine Lactantii sui, quem mihi utendum dedit idem vir clarissimus. Atque ita sane habent vetus illa editio Romana, Veneta, anni 1521, et Basileensis Xysti Betuleii.*

Immortale signum. Lactantius, lib. iv Institut., cap. 27: *Quos signum immortale munierit tanquam inexpugnabilis murus.* Alii dicit cæleste signum.

Tagis. Puto hæc oratorio more dicta esse, quia Tages Thuscus fuit olim magnus aruspex et magister aruspicum. Arnobius, libro secundo adversus Gentes: *Antequam Thages Thuscus oras contingeret luminis, quisquam hominum sciebat, aut esse noscendum condiscendumque curabat, an fulminum casus aut extorum aliquid significaretur in venis?* Ubi vide observationes Gebharti Elmenhorstii. Hinc illud Ammiani Marcellini ex libro xvii, pag. 101: *In Tugeticis libris legitur Vejovis fulmine mox tangendos adeo hebetari, ut nec tonitrum, nec majores aliquos possint audire*

fragores. Sic hunc locum emendavit Henricus Valesius, cum antea legeretur *Tagetis Thusci.* In veteri codice ms. bibliothecæ Colbertianæ scriptum est *Tageticis.*

Præpositi. Nomen id dignitatis militaris, et quidem post Tribunos, qui tamen præerant cohorti perinde ac Tribuni, ut observat Henricus Valesius ad Ammianum Marcellinum. Lactantius, cap. 46 istius [historiæ]: *Scribuntur hæc in libellis pluribus, et per Præpositos Tribunosque mittuntur.* Ex eorum numero fuit Dorotheus ille ejus encomium enarrat Eusebius, lib. viii Hist. eccles., cap. 1, ut ex Actis martyrum Indis et Domnæ collegit idem Valesius.

Milites cogi. Recte itaque adnotat Eusebius in eodem capite primo libri octavi, orsam primum persecutionem fuisse ab iis qui militabant. Neque tum illa processit ulterius.

Bithyniam. In veteri codice legitur *Bethaniam,* manifesto errore. Certum quippe est ea quæ deinceps narratur, præacta esse apud Nicomediam Bithyniæ metropolim.

CAPUT XI.

Mater ejus. Galerii Maximiani, quam Romulam supra vocavit.

Deor. Montium cultrix. Commodianus, lib. 1, cap. 21: *Montes deos dicitis.* Sic enim legitur in vetustissimo codice ms. sancti Albini Andegavensis, ex quo instructiones Commodiani descripsit Jacobus Sirmondus, cum in utraque editione Rigaltii scriptum sit: *Montes et deos dicitis.* Male. Nam vel ipse titulus, qui *Montesianis* inscriptus est, admonet retinendam esse lectionem veteris exemplaris. Difficile est autem interpretari qui fuerint dii montenes. Nam vetus Inscriptio Romana, in qua istorum deorum mentio extat, eorum explanationem reddit difficiliorem. Habetur apud Gruterum, pag. 21:

ARAM JOVI FULGERATORIS. EX PRECEPTO DEORUM MONTENSIVM VAL. CRESCENTIO. PATER. DEOR. OMNIUM. ET. AUR. EXUPERANTIUS. SACERDOS. SILVANI. CUN. FRATRIBUS. ET SORORIBUS. DEDICABERUNT.

Porro alii fuere Monteses, qui commemorantur a Prædestinato, lib. 1, cap. 69, et in Constitutione Honorii Aug. edita in appendice codicis Theodosiani, titulo XII, quos sanctus Augustinus in epistola ad Quodvultdeum vocat Montenses, ut et multi alii, quos recenset vir clarissimus Carolus Dufresnius in verbo *Montenses.* Hi fuere Donatistæ, ut satis notum est vel ex libro secundo Optati Milevitani.

Jejunii insistebant. Sic Maria, ancilla Tertulli principalis, ut in actis ejus legitur: *Natale itaque filii celebrante Tertullo, cum impuris idolis vanisque simulacris hostias immolaret, Maria incumbebat jejunii.*

Inter se. Id est, inter Diocletianum Aug. et Maximianum Casarem: quod sequentia docent.

Illos libenter mori. Sulpitius Severus, in libro secundo Hist. eccles., de hac ipsa persecutione loquens: *Quippe certatim tum gloriosa in certamina ruebatur.* Nihil vulgatus in actis martyrum, quam voces illæ ultroneæ: *Christianus sum, mori volo,* et cætera hujusmodi. Hinc sancta illa Christianorum invidia erga defunctos, quod digni non fuissent eorum mortis esse participes, ut Valerii in Actis sancti Pontii martyris. Hinc etiam quorundam calidus zelus ac pius, ut ita dixerim, furor sese ultro morti ac tormentis offerentium; adversus quos exarsit Mensurius, episcopus Carthaginensis, ut testatur sanctus Augustinus in Breviculo Collationum cum Donatistis, lib. III, cap. 13, ubi docet scriptam a Mensurio fuisse epistolam ad secundum episcopum Tigititanum, in qua legebatur: *Eos qui se offerrent persecutionibus non comprehensi, et ultro dicerent se habere scripturas quas non traderent, a quibus hoc nemo quaesierat, displicuisse Mensurio, et ab eis honorandis eum prohibuisse Christianos.* Quo etiam spectat canon LX Eliberitanus. Elegans autem est et cum primis memorabilis locus Pontii Diaconi in Vita sancti Cypriani, ubi loquens

A de fuga ejus cum ad martyrium quaereretur ait: *Fuit vero formido illa, sed justa, formido quæ Dominum timeret offendere, formido quæ præceptis Dei mallet obsequi, quam sic coronari. Dicata enim in omnibus Deo mens, et fides divinis admonitionibus mancipata, credidit se, nisi Domino latebram tunc jubenti paruisset, etiam ipsa passione peccare.* Hinc denique quorundam preces ad martyres, orantium ut martyrii consortes esse mererentur; ut Eulampiae in Menologio Græcorum ad diem decimam Octobris in tomo secundo antiquæ lectionis Henrici Canisii. Sufficiunt enim hæc exempla ex multis ac prope innumeris quæ recitari facile possent.

Alior. culpæ adscriberet. Eutropius, lib. IX: *Diocletianus moratus callide fuit, sagax præterea, et admodum subtilis ingenio, et qui severitatem suam aliena invidia vellet explere.* Eadem de illo narrat Suidas, ingenio fuisse dicens vario et callido, sed singulari prudentia et acumine vitia naturæ sæpe celavisse, res omnes asperiores in alios conferendo.

B *Proprio adv. Christianos odio.* Lactantius, lib. V Institut. cap. 11, de hac ipsa persecutione loquens: *Alii suo proprio adversus justos odio.*

Tollendos esse. Acta passionis sancti Salvini episcopi et martyris: *Pars major populi clamabant, dicentes: Christiani tollantur, et voluptas constat.*

Timentes. Lactantius, ibidem: *Alii præ nimia timiditate plus ausi sunt, quam jubebatur.*

Gratificari volentes. Idem, ibidem: *Nonnulli ut placerent, et hoc officio viam sibi ad altiora munirent.*

Apollinem Milesium. Hanc historiam narrat Eusebius in libro secundo de Vita Constantini, cap. 1, sed non explicat ad cujus Apollinis templum pertineat. Tradit Pausanias in Arcadicis Xerxem Darii filium Milesiis ademisse æneum Apollinem qui in Branchidis fuerat, quem multis post annis Seleucus isidem remisit. Branchidæ porro locus erat in agro Milesio supra Panormum portum, celebris Apollinis oraculo, quem Iones et Æoles olim consulere solebant, ut ex libro primo Herodoti observat Henricus Valesius ad Ammianum Marcellinum, pag. 382. Lactantius, lib. VII Institut., cap. 15: *Polytes quidam consulit Apollinem Milesium.* Macrobius, lib. I Saturnal., cap. 17: *Mæandrius scribit Milesios Ἀπόλλωνος ὄλλας pro salute sua immolare.*

Ut. div. relig. inimicus. Nimirum justos viros in terris degentes, id est, Christianos, obstaré sibi quominus verâ prædiceret, atque idcirco falsa ex tripode oracula reddi, ut docet Eusebius in libro secundo de vita Constantini. Quæ verba transcripsit et sua fecit auctor Actorum sancti Georgii martyris apud Surium.

CAPUT XII.

Ad Sept. Kal. Mart. Recte. Hoc enim die signantur Terminalia in veteri Calendario Romano, quod editum est tempore Constantini, et ab Herwarto et Bucherio factum publici juris. Sanctus Augustinus, lib. VII de Civitate Dei, cap. 7: *Terminalia mense Februario celebrari dicunt, cum fit sacrum purgatorium quod vocant februum.* Dies igitur primus istius persecutionis, quod notandum est, fuit VII kalendas Martias, ipso Terminalium die; quod probatur etiam ex cap. 48, ut illic observabitur.

Agentib. cons. senib. amb. Id est, Diocletiano et Maximiano Herculo, quos anno Christi 303 Consules VIII et VII fuisse constat. Hæc porro verba certo iudicant tempus istius persecutionis, de quo tanta contentione inter se digladiantur viri docti. Nam Onuphrius, Baronius, Petavius, ne singulos commemorem, contendunt eam cœpisse anno Christi trecentesimo secundo; Scaliger, Valesius et alii multi, anno sequenti; quorum opinio esse veram præbat hic locus Lactantii. Nam præterea apparet ex cap. 17 ista contigisse paulo ante quam Diocletianus Romam pergeret. Atqui certum est eum Romam profectum esse anno decimo nono imperii sui exeunte, ibique triumphasse de Narsco Rege Persarum, ut recte notat Jose-

caliger ad Chronicon Eusebii. Præterea Lac-
infra, cap. 48, historiam istius persecutionis
is, cum dixisset edictum Constantini et Licinii
ristianis, quo pax data est Ecclesiæ, proposi-
isse Nicomediæ die iduum Juniarum, Constan-
Licinio ter consulibus, ait ab eversa ecclesia
diensi usque ad restitutam fuisse annos decem,
plus minus quatuor. Atqui si a die septimo
is Martias anni 303 (quo diruta est ecclesia Ni-
ensis) usque ad diem iduum Juniarum anni
lilas, invenies ab eversa ecclesia illa usque
itutam fluxisse annos decem, menses tres, dies
decim. Denique persecutionem cepisse anno
ne etiam probari potest quod Eusebius, lib. vii,
i, ait eam post octavum annum aliquantisper
re cepisse. Nam si tempora numeres a festis
ibus anni 303, usque ad mensem Aprilem anni
o Galerius Maximianus in extremis agens per-
nem quiescere jussit, facile reperies annos octo
s effluxisse ab initio persecutionis, et initium
isse. Itaque remittere cepit post annum octa-
t observavit Eusebius. Quare argumenta quæ
s in lib. xi de doctrina temporum, cap. 32, ad-
c Sulpitio Severo, ut probet persecutionem
: anno 302, infirma esse constat, cum eo fun-
o nitantur, quod ea desierit anno 312, quam
est nonnisi anno demum sequenti conquie-

lacrum Dei queritur. Nimirum ut inter paga-
ni non putabant templa esse posse sine simu-
læ tamen Plinius, lib. ii, cap. 7, dixerat: *Effigiem
manque querere imbecillitatis humanæ reor.*
ris itaque carebant ecclesiæ Christianorum,
bus observat Desiderius Heraldus ad librum
Arnobii. Vide etiam Casaubonum in Notis ad
Irum Severum Ælii Lampridii.

pturæ incenduntur. Narrat ista Eusebius,
Hist. eccles., cap. 2, ac plures alii quos suc-
necum esset commemorare. Res enim est no-
Hinc natum contumeliosum traditoris voca-
adversus eos qui metu pœnarum libros divi-
diderant iudicibus imperialibus. Qua de re
ndi in primis Africani scriptores, præcipue
onastata ille, qui descripsit Acta sanctorum
im Saturnini, Dativi et sociorum. Neque in-
mittenda gesta purgationis Cæciliani episcopi
inensis et Felicis episcopi Aptungitani.

CAPUT XIII.

idie. Id est, sexto kalendas Martias. Hoc igitur
positum est Nicomediæ edictum Diocletiani et
ani adversum nostros, cœpta jam persecu-
erum Eusebius, lib. viii, cap. 2, scribit propo-
nisse mense Martio, appetente die festo domi-
ssionis; et auctor Chronici Alexandrini pro-
ait die 25 Martii, ipso die paschæ. Ista vero
ilitari posse mihi videntur, ut primo quidem
illud propositum fuerit Nicomediæ, velut in
regia, 6 kalendas Martias, deinde missum ad
imperii civitates, mense quidem Martio pro-
in eo loco ubi tum Eusebius habitabat, in
sa mense Aprili, Alexandria vel alibi ipso die

ent omni honore. Ista sic expressit Ruffinus
Eusebium lib. viii, cap. 2: *Si quis inter nostros
honoris prærogativa muniretur, sublata hac
infamis.*

tatem non haberent. Hæc apertius explicantur
Eusebio, lib. viii, cap. 2, secundum interpretatio-
uffini. Reliqui enim interpretes sensum legis
is feliciter assecuti sunt. Sic ergo habet Ruf-
*Si quis servorum permansisset Christianus, li-
t consequi non posset.* Primum enim pœnæ
tæ sunt adversus honoratos, tum adversus
postremo adversus servos; quibus adempta
pes libertatis, si permansissent in professione
is Christianæ. Ut constat falli virum alioqui
simum Henricum Valesium, qui in Notis ad

A Eusebium, p. 164, ait hanc Ruffini interpretationem
ferri non posse. Longius etiam aberravit Nicephorus
Callistus, qui lib. vii, cap. 3, ita intellexit hunc locum
edicti, ut putaverit servis libertatem datam esse, qui
Christianismum abjurarent. Attamen vir clarissimus
Gisbertus Cuperus putat Lactantium heic non respice-
re ad servorum libertatem, et Valesii sententiam
ita probat, ut de ea ne dubitandum quidem existimet.
Verum cum Ruffinus fuerit utriusque linguæ peritus,
tum proximus temporum quibus ista fuerant consti-
tuta, valde probabile est illum scisse et vim verbo-
rum Eusebii, et quoniam modo res gesta fuisset in ea
persecutione Diocletiani. Præterea melior fuisset con-
ditio servorum quam honoratorum, si nullæ adversus
eos pœnæ fuissent constitutæ. Verisimilior videretur
opinio clarissimi Dodwelli locum istum interpretantis
de libertis. Sed ne ego eam amplectar obstat semper
auctoritas ejusdem Ruffini.

Quod edictum quidam. Ex silentio Lactantii, qui
tum Nicomediæ erat, satis datur intelligi ignotum
fuisse nomen istius hominis, quia haud dubie de plebe
erat. Nam si fuisset vir illustris et secularium hono-
rum prærogativa conspicuus, ut eum describit Euse-
bius, qui ita vel fando audiverat, vel ex traditione
majorum acceperat, ejus nomen neque ignorasset
Lactantius, neque tacuisset, et ad Eusebium quoque
pervenisset. Intererat quippe rei publicæ christianæ,
ut nomen illius viri cunctis Ecclesiis innotesceret,
qui magnum illud facinus fuerat ausus. Quare sus-
pecta mihi valde sunt quæ in vetustis quibusdam
martyrologiis leguntur ad diem septimam mensis Sep-
tebris, ubi descriptis Ruffini verbis Eusebium in-
terpretantis, hæc facta dicuntur a quodam beato
Joanne. Nam cum ex Lactantio et Eusebio certo col-
ligatur virum hunc statim productum statim morti
traditum fuisse, adeoque exspirasse exeunte Februa-
rio, quomodo fieri potest ut natalis ejus dies incidat
in mensem Septembrem, tam procul ab initio perse-
cutionis? Ac sane licet illorum martyrologiorum aucto-
ritas apud me vacillet, assentiri tamen non possum
clarissimo viro Godefrido Henschenio, qui tomo ter-
tio Februarii, p. 107, contendit hanc historiam intelli-
gere de sancto Georgio martyre, quem passum ait
Nicomediæ anno Christi 303, die 25 mensis Aprilis,
instante dominicæ et salutiferæ passionis solemnitate.
Præterquam quod enim certum est persecutionem
cepisse exeunte Februario, et cum qui edictum dirip-
uit ac conscidit eodem mense extinctum fuisse,
duobus videlicet mensibus ante diem vigesimam ter-
tiam mensis Aprilis, Acta illa sancti Georgii, quæ
Henschenius edidit, non id dicunt, et tot fabulis ac
portentosis narrationibus plena sunt, ut plane constet
nihil boni sanique ex illis posse colligi. Una Alexan-
dræ Imperatricis historia, quæ cum Christiana esset,
capite damnata dicitur a Diocletiano ipso proferente
sententiam, historia est quæ omnia poetarum fig-
menta superat, cum certum sit, ut dicemus paulo
post, nullam aliam Diocletianum toto principatus sui
tempore conjugem habuisse, quam Priscam. Præterea,
cum ipse Henschenius scribat pascha incidisse anno
303, in diem 18 Aprilis, et dominicam passionem in
diem decimam sextam, planum est hanc historiam
non posse intelligi de sancto Georgio, qui, si passus
fuit anno quo pascha incidit in diem 18 Aprilis, ut
vult Henschenius, certe passus non est imminente
solemnitate Paschali, sed post transactos dies festos.

Atqui hoc erat validius Henschenii argumentum sump-
tum ex præfatione libri Eusebii de martyribus
Palestinae, ubi scriptum est edicta de destruendis
ecclesiis et comburendis sacris codicibus proposita
fuisse in Palestina mense Aprili, cum salutaris pas-
sionis dies immineret. Quod ut verum esse potest
ratione Palestinae, falsum est ratione Nicomediæ, ubi
certum est edictum fuisse propositum 11 kalendas
Martias, prostridie Terminalium.

Etsi non recte. Ruffinus apud Eusebium, lib. viii,
cap. 3: *Calore nimio fidei ignitus, tamquam replehen-*

deret imprudentem et intempestivum illius ardorem A
pro fide Christi.

Victorias Gothor. et Sarmat. Quia imperatores se in titulo edicti vocabant Gothicos et Sarmaticos, ut in veteri Inscriptione, quam refert Cuspinianus in libro de Caesaribus, pag. 135. In titulo autem edicti posita fuerunt non solum nomina Diocletiani et Maximiani imperatorum, sed etiam Constantii et Galerii Maximiani Caesarum, ut facile colligi potest ex historia passionis sanctorum martyrum Saturnini, Dativi, Felicis et sociorum, et ex martyrio sanctarum Agapes, Clionis et Irenes.

Legitime coctus. Modus coquendi Christianos vivos explicatur infra, cap. 21. Legitime autem coctum dixit, quia coctus erat secundum leges quas Augusti tolerant; sicut lib. v Institut., cap. 11, legitima sacra vocat ea, quæ secundum veterem morem fiebant, quia mos vim legis obtinet. Eadem ratione dixit, lib. vi, cap. 9, injurias hostibus legitime inferri, scilicet postquam, servato belli jure, bellum per legatos denuntiatum et indictum est. Fallitur enim heic vehementer Josephus Isæus, qui vocem legitime ironice positam putat hoc loco esse, quia videlicet non intellexit veram ejus significationem.

Cum admirabili patientia. Verba sunt Ruffini interpretantis et explicantis Eusebium. Continuo omni in eum crudelitatis genere desævientes, ne hoc quidem solum efficere quiverunt, ut eum mæstum aliquis videret in pœnis, sed læto atque hilari vultu, cum jam viscera in suppliciis defecissent; spiritus tamen lætabatur in vultu. Ex quo tortores sui gravius cruciabantur, quod omnia suppliciorum genera consumebant in eum quem ne tristem quidem ex his reddere poterant.

CAPUT XIV.

Subjecti incendium. Eusebius, lib. viii, cap. 6, agens de hoc incendio, nescire se fatetur quo casu excitatum fuerit. Alii palatium fulmine ictum conflagrassè scribunt, ut Constantinus in oratione ad sanctorum C
cœtum, cap. 25.

Omnes suos prot. præc. In veteri codice legitur: omnes suos protinus cepit. Nos emendavimus.

Data potestate. Lactantius, lib. v Institut., cap. 11, de hac ipsa persecutione agens: *Accepta enim potestate, pro suis moribus quisque sævit. Alii præ nimia timiditate plus ausi sunt quam jubebatur. Alii proprio adversus justos odio, quidam naturali mentis feritate, nonnulli ut placerent, et hoc officio viam sibi ad altiora munirent. Aliqui ad occidendum præcipites extiterunt, sicut unus in Phrygia, qui universum populum cum ipso pariter conventiculo concremavit.*

Torquebant. Sic scriptum est in veteri libro: sed supra ultimam lineam, ut fere fit, appositum est signum quod ostenderet legendum esse torquebantur, manifesto sane errore. Atque hunc esse fontem plurimorum errorum quæ in vetustis auctoribus occurrunt, nos sæpe deprehendimus in codicibus manuscriptorum. Librarii enim primo describebant libros, D
qui deinde tradebantur emendatoribus. Isti vero frequenter bonam lectionem vertebant in malam per speciem emendationis.

Erant certantes. Lactantius in loco paulo ante laudato: *Itaque in excogitandis pœnarum generibus nihil aliud quam victoriam excogitant.*

Familiam Cæsaris. Id est, Galerii. Hanc itaque placuit excipere, tanquam abominabile esset ullum scelus adversus Diocletianum suspicari de familia Cæsaris, et ne auctores incendii, qui ex domo ejus prodierant, detegerentur, si locus inquisitioni datus fuisset.

Profectione parata. Bellum ea tempestate nullum, quod sciam. Sed ita contumaciter et superbe egit homo vesani ac ferocis animi, ut hoc agendi modo Diocletianum vehementius impelleret ad excidium christianæ religionis, quem videbat molliter hactenus tanto operi incumbere.

CAPUT XV.

Filiam Valeriam. Nuptam Galerio Maximiano Cæsari, quæ miseram vitam traduxit post mortem mariti, et miserabili morte cum matre periit, sub imperio Licinii, ut docet Lactantius in fine hujus operis. Ex qua narratione pessumdatur omnino conjectura illustrissimi cardinalis Baronii, qui ad annum 294 scribit filiam Diocletiani, quæ conjugio juncta fuit Galerio Maximiano, haud diu post nuptias fuisse supersitem, cum nulla ejus memoria extet in antiquioribus monumentis, sed nec ex ea proles aliqua legatur esse suscepta. Addit deinde patrem, ut filie defunctæ memoriam consecraret æternitati, Pannoniæ partem ejus nomine institui atque cognominari voluisse; citatque in eam rem librum xix Ammiani Marcellini. Verum id non dicit Marcellinus, sed tantum eam Pannoniæ partem ad honorem Valeriæ Diocletiani filie et institutam, et ita cognominatam. Refert autem ipsa ejus verba: *Valeriam venit, partem quondam Pannoniæ, sed ad honorem Valeriæ Diocletiani filie et institutam, et ita cognominatam.* Porro nec institutam a Diocletiano, nec cognominatam, sed a Galerio Maximiano docet Aurelius Victor in libro de Caesaribus: *Provinciam uxoris nomine Valeriam appellavit.* His ita constitutis, tanquam certa essent, addit Baronius Diocletianum, cum Valeriæ morte resoluta esset affinitas quæ inter eum et Galerium contracta erat, quam in sua cognatione haberet gradu propinquiorem virginem, eam illi fœdere nuptiarum conjugere festinasse: Susannam nimirum filiam Gabinii germani Cæsi papæ, qui ambo Diocletiano sanguine conjuncti erant, utpote nati ex fratre ejusdem Diocletiani, ut patet ex Actis ejusdem sanctæ Susannæ. Verum tota hæc Historia ruit, ruente fundamento super quo posita fuerat, id est, morte Valeriæ, quam diu supervixisse Galerio constat. Adeo autem periculosi sunt magnorum virorum errores, ut hic Baronii lapsus plerosque viros doctos secum traxerit, Odoricum Raynaldum, Joannem Bollandum et alios.

Conjugem Priscam. Quæ postea, vivo adhuc marito, in exilium cum filia Valeria projecta est a Maximino, et demum jussu Licinii capite plexa, ut docet Lactantius in fine hujus operis. Sed hic se offert ingens difficultas. Nam in vetustis Actis sanctæ Susannæ virginis, quæ martyrium Romæ consummasse scribitur sub imperio Diocletiani, mentio est Serenæ Augustæ uxoris ejusdem principis, quæ occulte Christiana erat, ubi dies natalis ejus consignatus est ad diem 17 kalendas septembres. Gravis sane difficultas, si de Actorum illorum veritate et auctoritate constaret. Sed cum illa multa eaque magna suppositionis indicia habeant, tum ex hoc sane capite falsa esse probantur, quod Serenam uxorem Diocletiani fuisse volunt. Quippe ostensus sum Diocletiano nullam aliam toto principatus sui tempore uxorem fuisse, quam Priscam. Etenim si ea mater Valeriæ fuit, ut sane fuit, necesse est eam Diocletiano nupsisse antequam is fieret imperator, id est, ante annum Christi 284, cum Valeria Galerio Maximiano juncta matrimonio sit anno 293, ætatis suæ ut minimum duodecimo. Vixisse autem tum Priscam matrem ejus hinc certo colligitur, quod diu postea superstes fuit, et anno tantum 315 extincta est post victoriam, quam Licinius reportavit de Maximino. Hæc monumenta non senserat illustrissimus Annalium ecclesiasticorum conditor, Cardinalis Baronius: et tamen suspicabatur futuros, qui eam de Serena Augusta Historiam in dubium revocarent, quod nulla penitus de ea mentio alibi habeatur, neque apud scriptores ethnicos, neque in antiquis inscriptionibus; ac tanquam ei difficillimæ questionis finem imposuisset, interrogat litteratos, si his displiceat nomen Serenæ Augustæ, ut dicant quoniam alio nomine Diocletiani conjugis Augusta ab antiquioribus dicta inveniatur, et cum non invenerint, non faciant de nomine controversiam. Satisfactum est igitur cumulissime interro-

ejus. Rejecta itaque supposititia illa Diocle-
ore, videamus an Eleutheria, quam vir clas-
s, Hadrianus Valesius in defensione discep-
sua de Basilicis uxorem Diocletiani fuisse
ex Vita Vigilii papæ, quæ extat in gestis pon-
as, quæ vulgo tribuuntur Anastasio Bibliothec-
ere Diocletiani uxor fuerit. Venerat Vigilus
tinopolim ex præcepto Justiniani et Theodo-
cum ad ea cogere quæ facere volebat, ait :
o, non me fecerunt venire ad se Justinianus et
ra piissimi principes, sed hodie scio quod Diocle-
et Eleutheriam inveni. Ex hoc itaque loco col-
ille clarissimus Eleutheriam Diocletiani uxore
sse, quod certum sit illic comparationem in-
nter Justinianum et Diocletianum, et inter
ram Justiniani conjugem et Eleutheriam, prop-
ocletiani uxorem. Verum ex argumentis quæ
s Serenam allata sunt efficitur etiam Eleu-
sive Lutheriam, ut est in vetustissimo co-
nscripto 417 bibliothecæ Colbertinæ, aut Leu-
s, quomodo scriptum legitur in codice 733
ecæ regie, non fuisse uxorem Diocletiani, cum
sit, ut antea dixi, nullam aliam eum uxorem
e quam Priscam, toto principatus sui tem-
erravit ergo Vigilus in Historia, aut corruptus
loco est Gestorum pontificalium liber. Sane in
736 ejusdem bibliothecæ Colbertinæ ita habe-
ed hodie scio quod Diocletianum et Decium, vel
ium inveni. Jam ergo femina illa in virum
est. Porro ex his quæ hactenus dicta sunt de
et Eleutheria facile colligere quis potest
es adhibenda sit Historiæ sancti Georgii Mar-
i qua scriptum est Alexandram imperatricem,
iani conjugem, viso quodam insigni miraculo
ona Martyris perpetrato, veritatem agnovisse,
Christi fidem esse amplexam. Hæc nimirum
exandra, Diocletiani conjux, mater conjugis
ani, ut refertur in Vita ejusdem Georgii, cu-
mentum in tomo tertio Aprilis, pag. 105, edi-
defridus Enschienus. Eandem defunctam ab
oratione sola ejusdem Georgii revocatam tra-
eplhorus Callistus, lib. vii, cap. 15.
ui coegit. Ex hoc loco vir doctissimus Hen-
dwellus collegit in dissertationibus Cypriani-
cletiani uxorem Priscam et filiam ejus Vale-
isse christianas; eamque sententiam confirmat
ate Eusebii, qui lib. viii, cap. 1 Hist. Ecom-
memorans ea quæ persecutionem Diocle-
itecesserunt, ait uxores imperatorum palam
sive fuisse christianas, et ea quæ religionis
ant, tam verbis quam factis libere exequen-
m imperatoribus potestatem ab ipsis habuisse.
tamvis imperatores non nominet, qui hæc
tem dederunt uxoribus suis, hæc tamen Lac-
terba innoere videntur intelligi debere de
iano et Galerio. Atenim si illæ vere christianæ
s, quomodo existimari potest sacrificio fuisse
s, etiam coactas? Quis enim credat femi-
incipes in edito loco constitutas non fuisse
refragari, cum pueri et mulierculæ, ut in
uinto Divinarum Institutionum, cap. 13, ait
tius, tormentis non cederent; Eunuchi vero
maluerint, quam negare fidem Christi, quam
sacrificio pollui? Præterea ubicumque de Pris-
Valeria agitur in hoc libro, nullum illic vesti-
religionis earum; ejus tamen mentionem fe-
Lactantius, saltem cap. 2, ubi describens ea-
exitum, ait illis pudicitiam et conditionem
fuisse.

nuchi necati. Et inter hos Petrus, cujus marty-
describit Eusebius, lib. viii, cap. 6. Item Indes,
dunt Acta martyrii ejus.
exustionem rapti. Confirmat ista Eusebius ibi-
scribens imperialis jussu quotquot Nicomediæ
Dei cultores acervatim cum suis familiis,
gladio, alios flammeis consumptos perisse.
ri mergebantur. Eusebius ibidem: Alios quoque

A innumerabiles victos et scaphis impositos carnifices
in profundum mare projecere. Idem in libro de Marty-
ribus Palestinæ, cap. 6, narrans martyrium Agapii,
ait illum appensis ad pedes ejus lapidibus medio mari
submersum esse.

Homo non adeo clemens. Herculum Maximianum
fuisse hominem asperum, crudelem ac inhumanum
tradunt vetusti Scriptores. Eutropius, lib. ix: *Hercu-
lius autem propalam ferus et incivilis ingenii, asperita-
tem suam etiam vultus horrore significans.* Item lib. x:
*Vir ad omnem asperitatem savitiamque proclivus, in-
fidus, incommodus, civilitatis penitus expers.* Etiam
Diocletianus, qui summum imperium cum eo com-
municaverat, ejus asperitatem reprehendere solitus
erat, ut docet Flavius Vopiscus in D. Aureliano. Vide
etiam Julianum imperatorem in libro de Cæsa-
ribus.

Parietes dirui passus est. Contra Eusebius, lib. viii,
cap. 13, aperte scribit Constantium neque eccle-
siarum aedes, sive conventicula, ut hic dicit Lac-
tantius, itemque Ruffinus in versione hujus loci Eu-
sebiani, subvertisse, nec quicquam adversus nos-
tros esse molitum.

Verum Dei templum. Id est, hominem christianum.
Lactantius, lib. v Instit., cap. 8: *Cujus templum est,
non lapides, aut lutum, sed homo ipse, qui figuram
Dei gestat; quod templum non auro et gemmarum donis
corruptibilibus, sed æternis virtutum muneribus orna-
tur.* Idem, lib. vi, cap. 25: *Non templa illi congestis
in altitudinem saxi extruenda sunt: in suo cuique con-
secrandus est pectore.* Et infra: *Secum denique habeat
Deum semper in corde suo consecratum, quoniam ipse
est Dei templum.* Idem, lib. ii, cap. 2, lib. vi, cap. 10,
ait hominem esse Dei simulacrum.

CAPUT XVI.

Præter Gallias. Libellus precum Constantino M.
oblatas a Donatistis apud Optatum Milevitanum, lib.
1: *Rogamus te, o Constantine optime imperator, quo-
niam de genere justo es, cujus pater inter cæteros im-
peratores persecutionem non exercuit, et ab hoc faci-
nore immunis est Gallia, petimus ut e Gallia nobis ju-
dices dari præcipiat pietas tua.* Gallia ergo fuerunt
immunes ab hac persecutione, quod illic imperaret
Constantius benignissimus imperator, et qui, ut
Eusebius tradit, persecutionis adversum nos concita-
tæ expers omnino fuit, et cultores Dei sub ipsius
imperio degentes ab omni noxa et injuria immunes
servavit, ac neque Ecclesiarum aedificia subvertit,
nec novi quicquam adversus nos statuit. Quin et Eu-
tropius in initio libri decimi dicere videtur Gallicum
sanguinem non fuisse fusum in hac persecutione.
Loquens enim de Constantio, ita ait: *Hic non modo
amabilis, sed etiam venerabilis Callis fuit, præcipue
quod Diocletiani suspectam prudentiam, et Maximiani
sanguinariam temeritatem imperio ejus evaserant.* Sed
adversus hæc reclamant historiæ nonnullarum Gal-
lia civitatum ac provinciarum, quæ suos martyres
hac persecutione ad Deum translatos prædicant, ita
ut vix ulla civitas fuerit intra Gallias, quæ tum non
dicatur maduisse sanguine Christianorum. Ista sic
conciliari possunt, initio quidem Gallias a persecu-
tione non fuisse prorsus immunes, occupato videli-
cet Constantio contra barbaros (ut illustrissimus
episcopus Monspeliensis Franciscus Bosquetus ait in
libro quarto Historiarum Ecclesiæ Gallicanæ, cap. 2),
ac pro consuetudine, et solito Gentilium furore,
multos christianos in Galliis cæsos fuisse. Confirmat
hæc Eusebius in fine libri de martyribus Palestinæ:
*Nam quæ ulterius sitæ sunt regiones, inquit, Italia
videlicet tota, et Sicilia, Gallia quoque, et quæcunque
ad occasum solis porriguntur, Hispania, Mauritania
et Africa, cum vix duobus primis persecutionis annis
integris furorem belli expertæ essent, divini numinis
præsentissimum auxilium et pacem brevi sunt consecu-
tæ.* Hunc tamen locum ita intelligi vult doctissimus
Dodwellus in Dissertationibus Cyprianicis, ut an-

hominum consulatus, quia utique si virtutibus deservitur, editorem spoliare non debet. Perierunt casta illa tempora, et magis ambitione populari peritura sunt. Profusa autem plurimorum liberalitas in editione consulatus varias extorsit principum leges, quibus modum ponerent immensitati donorum, ut colligitur ex novella 105 Justiniani, qui processiones consulum enumerat per annum septem, et statuit quomodo illae celebrandae sint. De munificentia ejusdem Justiniani in editione primi consulatus sui vide Marcellinum comitem.

Profectus hyeme. Henricus Valesius in notis ad Eusebium, pag. 168, disputans adversus Josephum Scaligerum, qui contendit Diocletiani triumphum actum esse Romae anno imperii ejus vigesimo, aliquot mensibus antequam purpuram deponeret, adversus eum, inquam, disputans Valesius, ait istam opinionem ferri non posse, quod ex ea sequatur Diocletianum hyberno tempore triumphasse, et media adhuc hyeme ab urbe Roma profectum Nicomediam venisse. *Quorum neutrum probabile est, inquit, cum nec triumphum per hyemem agi solerent ab imperatoribus Romanis, nec Diocletiani aetas ac valetudo tam longi itineris laborem hybernis mensibus sustinere valuerit.* Haec tamen, quae absurda visa sunt viro clarissimo, vera sunt, et ea pro veris agnovisset ipse, si hanc Lactantii lucubrationem vidisset. Nam et certum est triumphum actum eodem tempore quo vicennalia, et Diocletianum Roma profectum hyeme, saviente frigore, et dein Nicomediam venisse, non quidem ipsa hyeme, sed post aestatem sequentem. Neque verum est quod paulo post subdit idem Valesius, morbum illum quo Diocletianus de statu mentis paululum turbatus est primum Nicomediae cum corripuisse paulo post excitatam ab eo persecutionem. Neque id dicit Constantinus. Is morbus eum corripuit post triumphum et vicennalia, cum in itinere esset, ut haec scribit Lactantius.

Ripae strigae. Quo tempore hunc Lactantii librum emisimus, monuimus aut locum hunc debere oram Propontidis circa Nicomediam. Conjecturam nostram non putavit vir clarissimus Thomas Sparkius esse veram; ideoque eruditam sane et elegantem dissertationem edidit ut ostenderet, ripae Strigae nomine quidvis potius intelligi, quam oram Propontidis; et, post longos circuitus de significatione vocis Strigae et de ripa Danubii, pronuntiavit isthuc intelligi ripam Danubii, sive Istri, quo vectum ait Diocletianum aegrum usque ad Pontum Euxinum. Verum Lactantius non ait illum navigio peregrisse iter suum, sed per circuitum ripae: quod manifeste evincit illud terra fuisse confectum, cum secundum Ulpianum, lib. LXVIII ad Edictum, quod in ripa fit non videatur in flumine factum. Confecit ergo Diocletianus iter suum terra, nimirum per ea loca quae in Itinerario Antonini describuntur *per ripam a Viminacio Nicomediam*, quae est ipsa ripa Istri, cujus meminit etiam Ovidius, lib. 1 de Ponto, eleg. 1x:

Stat vetus urbs ripae vicini nominis Istri,

quo loci poeta intelligit Istrum Antonini, seu Istropolim Plinii, Ptolemæi, tabula Peutingerianae, et aliorum. Quin et legiones riparienses vocabantur quae locatae erant in ripa Istri, ut patet ex notitia imperii. Ister autem est idem fluvius qui a jugo Abnoæ montis ortus Danubius dicitur, donec perventum est Axiopolim, ubi Danubium accipere nomen Istri tradit Ptolemæus. Axiopolim porro sitam fuisse inter Suicidavam et Capidavam videre est apud eundem Ptolemæum, in Itinerario Antonini, et in tabula Peutingeriana. Itaque Diocletianus, relicta Ravenna, post hyemem iter ingressus, per viam publicam, quae in eodem Itinerario descripta est et in tabula Peutingeriana, pervenit Nicomediam sub exitum mensis Novembris, id est, per Veronam, Altinum, Concordiam, Aquileiam, Sirmium, Taurunum, Viminacium,

et hinc per ripam Strigam, sive Istrictam, per Cuppas et caetera loca, usque ad Dorostolum, Suicidavam, Axiopolim, Capidavam, Istrum, Develtum, Burtudizum, Drisiparam, Heracleam, Byzantium, Pautichium, Libysam, et hinc statim Nicomediam. Haec loca nominavi, quia inter illa quae ad ripam Istrictam sunt majorem habent celebritatem, et quia eorum magna pars notata est in constitutionibus quibusdam Diocletiani codice Justiniano comprehensis, quae progressum itineris ejus demonstrare videntur. Nam ex ea quae data est Ravenna 15 kal. Aprilis anno 304 colligitur, eum Ravenna digressum non esse ante mensem Martium, cumque Veronae fuisse 14 kal. Junias docet lex alia illic eo die lata. Hinc profectus est Aquileiam, Sirmium, Taurunum, Viminacium, ubi eum aliquandiu substituisse colligi posse videtur ex legibus ibidem datis, sive subscriptis, ab excessu mensis Augusti usque ad kalendas Octobris. Dorostoli deinde eum fuisse liquet 12 et 11 kal. Novembris. Tertio dein kal. erat Develtum, 5 Non. Bortudizi, 6 Idus Heracleae, 5 kal. Decembris Nicomediae. Ista colligi possunt, ut dixi, ex legibus Diocletiani quae extant in codice Justiniano. Nolim tamen contendere ista esse omni ex parte vera, cum sciam illum iisdem diebus aliorum annorum potuisse esse in iisdem locis. Affero tantum conjecturam meam, quae satis mihi videtur esse probabilis. Si quis tamen eam non probaverit, potest eam rejicere ut falsam, et iudicio suo frui, praesertim si non obscuras dissentienti causas habeat.

Circum dedicaret. Apud Nicomediam, quam vir ædificandi cupidissimus urbi Romae coaequare studebat.

Anno p. v. repleto. Id est, ut ego arbitror, 12 kalendas Decembres. Sic enim postulat sensus. Sane postea Lactantius eum aliquo intervallo memorat Idus ejusdem mensis. Non deposuit ergo purpuram Diocletianus anno Christi 304, ut placuit viris eruditissimis, sed altero post actum triumphum et celebrata vicennalia, id est, anno Christi trecentesimo quinto. Melius igitur Scaliger, qui in animadversionibus ad Chronicon Eusebii ait, Diocletianum deposuisse purpuram aliquanto tardius quam vulgo censent viri docti, eo inter caetera argumento, quod certum sit Diocletianum gessisse decimum consulatum, et dici non possit eum fuisse consulem post depositam purpuram. Nam Cassiodorus ait Diocletianum et Maximianum deposuisse purpuram eo anno quo Diocletianus decimum et Maximianus septimum consulatum agebant. Quod etiam legitur in vetustissimo codice ms. bibliothecae regiae litteris uncialibus scripto, qui inscriptus est *Chronica Georgii Ambianensis episcopi*. Quamquam, ut verum fatear, decimus ille Diocletiani consulatus mihi multum suspectus est, et valde huc inclino, ut existimem conflatum esse per errorem ex illis verbis Fastorum. *Item decies et Maximiano septimum*, quae referenda sunt ad Maximianum Herculeum et Galerium Maximianum. Ista tamen non impediunt quin abdicatio facta dicatur anno trecentesimo quinto, praesertim cum res eadem aliis adhuc testimoniis probetur. Nam eum Zozimus scribat, a consulatu Chilonis et Libonis, quo Severus ludos seculares exhibuit, centum et unum annos effluxisse usque ad eum quo Diocletianus et Maximianus abdicaverunt, quem falso notat incidere in Diocletiani IX et Maximiani VIII consulatum, et Scriptorum omnium consensu ludi illi seculares anno Christi 204 celebrati fuerint, luce clarius est rem quae centesimo primo post anno gesta est anno Christi 305 evenisse. Quod adeo verum est, ut cum Joannes Fridericus Herwardus in capite 250 suae chronologiae retulisset hunc Zozimi locum, in eaque sententia esset ut Diocletianum abdicasse anno 304 censeret, centum et unum annos, qui a ludis Severi usque ad annum abdicacionis fluxerant, sic interpretari coactus est, ut utrumque extremum eo numero includi asserreret, 204 nimirum, et 304. Videbat enim quod si inciperet ab anno 205

ut par erat, numerus annorum centum et unius non congrueret cum anno abdicationis imperii, quam, ut dixi, putavit anno 304 evenisse. At, si scivisset eam sequenti tantum anno peractam, non redactus fuisset in has angustias. Porro abdicationem contigisse anno quo diximus probatur etiam ex capite 44 Lactantii, in quo ille scribit annum octavum nuncupationis Maximini cognomento Dazæ completum fuisse kalendis maiis anni quo ille pugnam commisit cum Licinio: quæ cum pugnata fuerit anno 313, consequens est Diocletianum abdicasse, et Maximianum fuisse nuncupatum Cæsarem anno 305 kalendis maiis.

Celari mortem. Ut fieri olim solebat post mortem principum. Nam id de Augusto narrat Tacitus in libro primo Annalium, de Constantino Rufinus, l. 1, cap. 41 Historia ecclesiastica: Possunt inveniri etiam alia exempla. Sed ista tanti non sunt.

Kal. Martii. Anni sequentis, id est, anni trecentesimo quinti. Nam, cum certum sit Diocletianum vicennalia celebravisse Romæ anno 305, et hinc digressum medio decembri, Nicomediam pervenisse post ætatem anni 304, et Circum dedicavisse anno post vicennalia repleto, id est, mense novembri, deinde ita ægrotasse, ut mortuus crederetur idibus decembris, manifestum est kalendas martias, quæ post idus illas subsequuntur, incidisse in annum 305, adeoque adhuc eo tempore Diocletianum fuisse imperatorem. Sed paulo post eum visuri sumus cum Galerio deliberantem de abdicando imperio.

Demens factus est. Eusebius, lib. viii, cap. 15, recte huc Diocletiani morbum, cujus vi demotus est de mentis suæ statu, accidisse ait post acta vicennalia, et post motam adversus nostros persecutionem. Recte quidem. Sed idem tamen in eo castigandus est, quod vicennalia ab eo expleta ait antequam bellum inferret Christianis, cum ex Lactantio teste oculato constet motam primo persecutionem, vicennalia deinde acta exeunte anno. Meminit autem amentis Diocletiani et Chrysostomus oratione in sanctum Babylam martyrem.

CAPUT XVIII.

Exemplum Nervæ. Qui senio gravis, ac ideo se contemni videns, Trajanum adoptavit, eodemque die in senatu Cæsarem designavit, ut Xiphilinus tradit ex Diono. Eandem causam adoptionis affert Plinius in panegyrico: *O novum atque maudatum ad principatum iter! Non te propria cupiditas, proprius metus, sed aliena utilitas, alienus timor principem fecit.* Et infra: *Ut dare posset imperium imperator qui reverentiam amiserat, auctoritate ejus effectum est cui dabatur. Simul filius, simul Cæsar, mox imperator et consors tribunitiæ potestatis.*

Indecens esse. Hic incipit dialogus inter Diocletianum et Galerium, isto socerum urgente ad deponendum imperium, altero repugante. Quod valde animadvertendum est. Hactenus enim existimavimus spontaneam fuisse Diocletiani abdicationem, et longo tempore meditatam: quod certe evidentissime colligebatur ex vetustis auctoribus, qui vulgatas tantum historias scribebant, arcana rerum non noverant. At Lactantius, qui Nicomediam a Diocletiano fuerat accitus, qui frequens erat in palatio, melius totam hanc historiam scire potuit, quam illi qui postea animum ad scribendas historias appulerunt.

Invaserat vel Inhiærat. In veteri codice legitur *invenerat*.

Dispositionem. Formam constituenda: seu regendæ reipublicæ. Recepta tum erat ea vox. Epistola b. Aureliani ad Flavianum Arabianum, apud Flavianum Vopiscum: *Nunc tuum est officium, Arabiane jucundissime, elaborare ne mea dispositiones in irritum veniant.* Valeriani epistola ad Ragonium Clarum, apud Trebellium Pollionem in triginta Tyrannis, cap. 17: *Dispositionem Balisæ prosequere. Hac in forma respicis.* Vide Lactantium, lib. ii Institut., cap. 16

lib. iii, cap. 7 et 10, et Jacobum Gothofredum, ad titulum codicis Theodos. *De proximis.*

Disposit. conservari. Ut quia ipse primus orbem Romanum in quatuor partes divisisset, quarum duas a duobus Augustis, reliquas duas a duobus Cæsaribus in spem imperii allectis teneri insituerat, jam et ipse hanc dispositionem non immutans, sed custodiens, cederet imperio cum senex Maximiano, et se Constantiumque, qui tum Cæsares erant, Augustos diceret, in istorum vero loco duos novos Cæsares faceret. Daret exemplum posteris quomodo conservari oporteret immensum reipublicæ corpus.

Inter duos concordiam. Proponebat tacite Galerius exemplum Diocletiani et Maximiani Herculii, qui per tot annos mira concordia imperium tenebant, ut ostenderet rem non esse difficilem. Re autem vera res est difficillima concordia, præsertim ubi summa potentia est; recteque Tacitus in libro quarto Annalium scribit potentiam et concordiam eodem loci esse vix posse. Idem lib. xiii, loquens de Seneca et Burrho, rectoribus juvenis Neronis imperatoris, annotat tanquam rem difficilem et extraordinariam eos pari in societate potentis fuisse concordēs. Denique discordia quæ postea fuit inter Constantinum et Licinium, qui Romanum imperium æqua potestate tenebant, probavit concordiam difficile servari inter duos imperatores.

Minor et extremus. Infra cap. 20: *Nam Constantium, quamvis priorem nominari esset necesse, contemnebat.* Hæc loca ostendunt priorem in adoptione locum datum esse Constantio, haud dubie propter nobilitatem generis, quod referebat ad Claudium imperatorem. Sed de hoc postea.

Illyrico vel. Codex vetus *Illyricum.* Idem autem valet in hoc loco vox *vel*, ac *id est.* Neque enim vera est observatio Cuperi, censentis Illyricum non fuisse ad ripam Danubii, sed ad mare Adriaticum: Nam Mœsia utraque, quæ est ad ripam Danubii, pertinebat ad Illyricum, ut satis notum est. Carpi vero et Bastarni, quos a Galerio victos postea ait idem vir clarissimus, erant Transdanubiani.

Ita plane. Familiaris Lactantio phrasis. Lib. i divinari. Institut., cap. 41: *Ita plane. Nam cum idem neque virginibus neque maritatis unquam peperisset.* Et lib. ii, cap. 41: *Ita plane: quemadmodum vulgus existinat mortuorum animas circa tumulos et corporum suorum reliquias oberrare.*

Illor. filios nuncupari. Equum sane ac rationi consentaneum erat quod proponebat Diocletianus, ut filius Herculii Maxentius et Constantii filius Constantinus fierent Cæsares, ne principum filii privati viverent. Sed contra obtinuit pervicax Galerius, et alios Cæsares fecit, presente etiam Constantino.

Neque patrem. Eadem de Maxentio referuntur in Epitome Victoris. *Is Maximianus (Leg. Maxentius, ut patet etiam ex libro xi Historiæ miscellaneæ) carus nulli unquam fuit, ne patri aut socero quidem Galerio.* Erat ille, ut vulgo scribitur, Herculii Maximiani filius. Sed tamen paulo ante in eadem Epitome ista leguntur: *Genuit ex Eutropia Syra muliere Maxentium et Faustam conjugem Constantini, cujus patri Constantio tradiderat Theodoram privignam. Sed Maxentium suppositum ferunt arte muliebri tenere mariti animum laborantis auspicio gratissimi partus coepti a puero.* Hanc enim ego lectionem merito, ut opinor, reliquis præfero. Historiam hanc confirmat meriti panegyricus Constantino dictus post victum Maxentium, cujus auctorem esse Nazarium putabat vir doctissimus Petrus Pithœus: *Ut enim omittam illa quæ non decet comparari, quod erat ille Maximiani suppositus, tu Constantii pii filius: ille despectissimæ pravitatis (Leg. parvitatis), detortis solutisque membris, nomine ipso abusiva appellatione mutilato, tu, quod sufficit dicere, tantus ac talis.* Auctor fragmenti de Constantio Chloro et Constantino: *De cujus origine mater ejus, cum quæsitum esset, Syro quodam genitum esse confessâ respondit.*

Temulentum, ebriosum. Idem auctor : Severus Cæsar ignobilis, et moribus, et natalibus, ebriosus, et hoc Galerio amicus. Censuit enim auctor hujus fragmenti Galerium fuisse ebriosum, quem tamen alibi non facile reperias temulentiae accusatum. Sic ergo ille : *Galerius sic ebriosus fuit, ut, cum juberet temulentus ea quæ facienda non essent, a Praefecto admonitus constituerit, ne jussu ejus aliquis post prandium faceret.* Confudit haud dubie auctor fragmenti Galerium Maximianum cum Galerio Maximiano, quem narrat Eusebius lib. vii, cap. 14, temulentiae et crapulae eo usque obnoxium fuisse, ut in comotationibus insaniret et fureret, et ea imperaret ebrius, quorum postredie sobrii poenitebat. Et ita quidem verba Graeca Eusebii verterunt Christophorus et Valesius. At Rufinus alium sensum his dedit, dicens Maximinum adeo temulentum fuisse, ut insanus et mente captus vini furore putaretur, et ea ebrius fieri juberet, quæ die postera se jussisse nesciret. De eodem hæc habentur in Epitome Victoris, quæ magis congruunt cum interpretatione virorum clarissimorum. *Vini, inquit, avidior : quo ebrius, quædam corrupta mente aspera jubebat, qui cum pigeret factum, differri quæ præcepisset in tempus sobrii ac matulinum statuit.* Denique victus a Licinio, cum Tarsum profectus esset, neque ullum speraret refugium, angore et metu confugit ad mortem, quasi ad remedium malorum, et prius se cibo inferis ac vino ingurgitavit, ut dicit infra Lactantius cap. 49.

Eum nisi ad Maximianum. Audax sane nimium fuit Galerius, qui nondum consulto Diocletiano Severum miserat ad Maximianum, ut ab illo fieret Cæsar. Qui locus etiam ostendit quam præceps et vesanus fuerit Galerius, et quam parum libera ac spontanea Diocletiani abdicatio.

Ut ab eo induatur. Purpura videlicet : quod erat insigne principalis fastigii. Itaque idem Severus ab Herculo postea victus ad Ravennam, *vestem et purpuram eidem a quo acceperat reddidit*, ut ait infra Lactantius cap. 24.

Ostendens Daziam. Sive Dazam, filium sororis Galerii, ob hoc ipsum Galerium Maximinum dictum in adoptione. Epitome Victoris : *Galerius Maximinus sorore Armentarii progenitus, veroque nomine ante imperium Daza dictus.*

Jusserat Maximianum. In veteri codice, et heic, et fere semper legitur *Maximianum*, sueto Graecis Latinisque librariis errore, ut Maximiani et Maximiani nomina persæpe confundant. Quoniam vero certum est istum, non Maximianum, sed Maximinum fuisse vocatum, nos ubique emendavimus, ne qua lectorem difficultas remorari posset.

Homini. Cuperus et Sparkius monent legendum esse *omnis* : quod ego valde probo.

CAPUT XIX.

Proceditur kal. maiis. Anno Christi 305, ut diximus. Mendum itaque est apud Zozinum et in Fastis Idatiani, ubi ista contigisse dicuntur Diocletiano ix, et Maximiano vii cons., die kal. aprilis. Alii abdicationem Imperatorum ponunt in die 11 kal. maii, ipsis Palilibus; Labbeus kalendis augusti, nescio quo auctore. Sed nunc neque de anno, neque de die disputare fas est, post tam luculentam et accuratam abdicationis istius historiam, quam nobis exhibet Lactantius.

Constantinum o. intuëb. Ex hoc loco et ex pluribus aliis veterum scriptorum testimoniis probari potest Constantinum apud Diocletianum fuisse eo tempore quo ista agebantur. Quare necesse est mendum esse in fragmento de Constantio Chloro et Constantino, pag. 472, ubi scriptum est, Severum et Maximinum Cæsares factos, *Constantino nihil tale noscente.* Ubi legendum est, *Constantio*, absque quo et abdicatio facta, et Cæsares successi, ut docet Lactantius.

Maximianus ipse. Galerius, cognomento Armentarius.

Purpuram sumpserat. Magni momenti sunt hæc verba, neque leviter prætereunda. Signant enim ibi ubi Galerius Maximianus adoptatus est a Diocletiano nimirum prope Nicomediam. Quippe altum de silentium est apud antiquos historiarum scriptores nisi quod in Chronico Alexandrino scriptum Maximianum Jovium et Constantium in consilio imperii adscitos esse Nicomediae. Sigonius, in primo de Occidentali imperio, putat id factum in Illyrico. Sed errare illum evincit hic locus Lactantii. Rursum heic annotandum est : Diocletianum Maximianus sicut uno eodemque die imperium suserunt, prior ad Nicomediam, alter apud Medionum, ita uno eodemque die Cæsares adoptatos illic fuisse, Galerium quidem a Diocletiano ad Nicomediam, Constantium vero ab Herculo in Italia forte an Mediolani.

Requiem petere. Hinc haud dubie orta communi opinio Diocletianum semel volentem ac sponte imperio exuisse propter senium et infirmam validitatem, et id ab eo factum post diutinam deliberationem, ut colligunt, et recte, viri docti ex veteri negyrico, qui Maximiano Herculo et Constantio dictus est post nuptias Constantini et Faustae. Valesius arcanum istius historiae aperuit, qui ignorare fassus est Eusebius in libro primo de Constantino, cap. 18, ubi, ait, seniores Augustos quo pacto imperio se abdicasse. Rufinus, lib. viii, cap. 15, ait Diocletianum Augustum in id vanitatis amentiae pervenisse, quo depositis cum collega ter Augusto regni insignibus, privati et plebei imperium viverent. At Constantinus in oratione sanctorum cæterum cap. 25, cui assipulari videtur Eusebius, lib. viii, cap. 15, diserte affirmat Diocletianum ob mentis alienationem sponte se imperio dicasse : quem Valesius in annotationibus suis recte et merito. Sed erat idem Valesius in eo, quo consilium de abdicando imperio diu ante persequens cepisse Diocletianum, tunc scilicet, cum de his aliisque barbaris nationibus Romæ triumpharet Nam ex serie istius lucubrationis Lactantianæ consilium de abdicando imperio captum fuisse commotam persecutionem, post reditum Diocletiani ab urbe, post vicennalia repleta, adeoque post cilem illum morbum, cujus vi demotum de sua statu visum fuisse Diocletianum tradit Eusebius. Præterea triumphus actus non est ante persecutionem ut supra ostensum est.

Severum et Maximinum. Fasti Idatiani Diocletiano ix et Maximiano vii consulibus : *His consulerunt purpuram privati effecti Diocletianus et Maximianus, et vestierunt Severum et Maximinum;* rum quidem Hercules apud Mediolanum, Maximianus ad Nicomediam. Sed male apud Zozinum in Chronico, ubi scriptum est Galerium biennio Augustum imperium tenuisse, et anno seniorum Augustorum abdicationem Maximianum Severum a Galerio Maximiano Cæsares factos. Ita dem in plerisque editionibus. Sed in Veneta anni et in antiquis codicibus manuscriptis a Pontæ datis, tum etiam in vetustissimo et optimo Colbertino, ea desunt quæ de Galerio solo imperio per biennium obtinente illic dicuntur, et subsistent Severi et Maximiani Cæsares ponitur in eodem quo facta est abdicatio. Petavius tamen vulgatae sebiani Chronici lectionem propugnat in libro Doctrina temporum, cap. 34, et verba illa de biennio sic interpretatur, ut is biennio solus, non nondum creatis Cæsaribus, imperasse dicatur, res autem electos anno illo quo Constantius et Constantia vivis. Itaque in libro xiii, qui est chronologicus, ligere se ait ex fragmento anonymi scriptoris post Ammianum Marcellinum Valesii editus est verum aliquanto antea copis in Italia præfuisse, Cæsar fieret, neque tam cito eam dignitatem, sed eodem fere tempore quo Constantinus Constantii filius. Quæ omnia falsa esse agnosceret

Petavius, si librum istum Lactantii videret.

Severum et Maximinum. Certum est hæc acta Nicomedie fuisse, ubi tunc erant Diocletianus et Galerius Maximianus. Et tamen Socrates in initio suæ historiæ, ut quidem verterunt Musculus, Christophorus et Valesius, ait Galerium post abdicationem Diocletiani et Maximiani Herculi profectum in Italiam, duos Cæsares, Maximinum in Oriente, Severum in Italia constituisse. Aliter vertit Epiphanius scholasticus, et quidem congruentius ad veritatem historiæ: *Cum Diocletianus et Maximianus Hercules privatam elegissent vitam, et Maximianus Galerius, qui cum eis imperaverat, tenens Italiam, duos Cæsares fecisset, Maximinum in Oriente, et Severum in Italia, tunc Constantinus in Britannia patre mortuo ordinatur imperator.* Utrumque se res habeat, manifestum est Socratem existimasse Maximinum et Severum factos fuisse Cæsares, postquam Italia cessit in ditionem Galerii, quæ tempore abdicationis evenerat Constantio. Atque in eadem sententia fuisse videtur etiam Eutropius in initio libri decimi, ubi scribit Galerium, cum Italiam quoque sinente Constantio administrationi suæ accessisse sentiret, Cæsares duos creavisse. Errat ergo uterque, cum ex Lactantio appareat Cæsares factos esse apud Nicomediam eodem tempore quo seniores Augusti deposuerunt imperium... Occasio illis errandi, ut arbitror, illa fuit, quod cum Maximianus Hercules abdicasset apud Mediolanum, præsentem Severo, qui ab eo factus est Cæsar, et ab eo purpuram accepit, crediderunt haud dubie utrumque Cæsarem in Italia factum esse a Maximiano, non distinguentes inter Maximianum Herculum et Galerium Maximianum, id vero fieri non potuisse, nisi post abdicationem. Vide Sigonium in libro secundo de Occidentali imperio.

Susum. In superiori parte, in loco signato, ut ait Papias. Veteres dicebant *susum*, pro *sursum*, ut pluribus ostendit in suo Glossario vir clarissimus Carolus Dufresneus. Et Rigaltius ad librum secundum Testimoniorum sancti Cypriani ad Quirinum, cap. 28, ubi legitur, *vocavit caelum sursum*, annotat in Beneventano et Veronensi codicibus legi *susum*.

Sciscitari vel hæsitare. In veteri libro scriptum est *stare*, et in margine hæsitare, per speciem emendationis. Ego utramque lectionem puto falsam esse, et vocem *sciscitari* melius convenire huic loco.

Constantino repulso. Vel unicus hic locus, quamvis alia argumenta non desint, ostendit Constantinum non fuisse factum Cæsarem cum Severo et Maximino. Illud ipsum probatur etiam ex silentio scriptorum illius ævi, et ex quibusdam antiquis inscriptionibus exaratis post abdicationem Diocletiani, et ante obitum Constantii; in quibus post Constantium et Galerium Augustos, Severi et Maximini Cæsares nomina incripta sunt, omisso nomine Constantini. Harum unam exhibet Onuphrius Pavinius in libro secundo Fastorum, alteram Gruterus, p. 178. Præterea hæc erat dispositio a Diocletiano introducta in administratione reipublicæ, quam in perpetuum conservari debere contendebat Galerius, ut quatuor tantum essent principes, *duo majores, qui summam rerum teneant, item duo minores, qui sint adjumento*, ut docet Lactantius, c. 17 hujus operis. Itaque, cum postea Galerius accepisset mortem Constantii, et Constantinum in loco ejus positum, cum valde cuperet imperium tenere solus, nec tamen vellet ordinem mutare in republica constitutum, maluit collegam Augustum assumere, quam tertium Cæsarem *extra numerum nuncupare*, ut ait Lactantius in capite 25 ejusdem historiæ. Ex his quæ hactenus dicta sunt manifeste colligitur Constantinum non fuisse factum Cæsarem cum Severo et Maximino. Et tamen in Epitome Victoris ista leguntur: *Constantius Constantini pater atque Armenarius Cæsares Augusti appellantur, creati Cæsares, Severo per Italiam, Maximino Galerii sororis filio per Orientem; eodemque tempore Constantinus Cæsar efficitur.* Negari saepe non potest quin Constan-

tinus fuerit Cæsar, cum id nummi plures proferant, in quibus visitur imago ejus laureata, cum hæc inscriptione: *CONSTANTINUS NOB. CÆS.* In uno vero et prænomina etiam Constantini leguntur hoc modo: *FL. VAL. CONSTANTINUS NOB. C.* Creditur vir eruditissimus, innixus auctoritati Aurelii Victoris, Constantinum a Maximiano Augusto et socero consecutum esse dignitatem Cæsaris eodem mense quo Constantius pater ejus Augustus est renuntiatus. Contra Josephus Scaliger, in animadversionibus ad Eusebium, p. 247, contendit eum non fuisse Cæsarem sub patre, sed sub Galerio, tametsi postea annotat nullam historiam referre eum Cæsarem a Galerio dictum. Si isthæc Lactantii Historia viris doctissimis nota fuisset, haud dubie ab his scribendis abstinuissent, quæ veritati consentanea non sunt. Nam primo certum est, ut diximus, Constantinum non fuisse factum Cæsarem cum Severo et Maximino. Deinde non potuit eodem tempore fieri Cæsar a Maximiano Herculo, cum apud eum non esset, sed apud Diocletianum. Neque tamen Hercules socer ejus erat, quandoquidem Constantius Faustam Herculi filiam duxit tantum post obitum Constantii, ut dicemus suo loco. Denique videmus infra Lactantium docere Constantinum Cæsarem a Galerio dictum fuisse: quod apud nullum historicum reperiebatur ætate Scaligeri.

Purpuram injectit. Ut eum veste imperatoria indueret ac vestiret quem Galerius veste privata exuerat. Vestire enim est vocabulum quo tum significabantur insignia summæ potestatis. Fasti Idatiani: *Vestierunt Severum et Maximinum.* Et Lactantius in hoc capite loquens de Severo: *Misi ad Maximianum, ut ab eo induatur.*

Veteranus rex. Eleganter Diocletianum vocat veteranum regem, quia regnaverat per annos viginti integros, tanquam si propterea meruisset privilegia similia iis quæ concessa erant militibus qui per viginti annos in legione vel vexillatione militaverant.

In patriam dimittitur. Id est, Diocleam prope Salonas Dalmatiæ oppidum, ubi præclara otio consenuit.

Scutarius. Varia scutariorum genera fuerunt in patrio imperatorum romanorum, de quibus agit Henricus Valesius in annotationibus ad Ammianum Marcellinum, p. 53.

Protector, mox tribunus. Per eodem gradus, sed non ita cito, ad imperium pervenerat Constantius. Fragmentum editum ab Henrico Valesio, p. 471: *Constantius D. Claudii optimi principis nepos ex fratre, protector primum, exin tribunus, postea præses Dalmatiarum fuit.* Protectores autem dicti sunt ex eo quod principis latus protegerent, et ad custodiam corporis ejus electi erant. Horum alii in comitatu manebant, alii in provincias cum comitibus et magistris militum mittebantur, quidam etiam ad custodiam limitis ex ea schola erant deputati. De his pluribus agit Henricus Valesius in annotationibus ad Ammianum Marcellinum, p. 53, 46, 152.

CAPUT XX.

Senibus expulsis. Id est, Diocletiano et Herculo, quorum primus secessit in Dalmatiam, alter in Lucaniam, ut plerique tradunt.

Solum orbis Dominum. Non quod revera esset solus imperator, cum collegam haberet Constantium, sed quia, cum istum contemneret, illum pro nullo habebat. Apud Socratem quoque, l. i Hist. eccles., c. 11, scriptum est Galerium Maximianum totius imperii clavum tenuisse. Quæ benigne intelligenda esse ait Henricus Valesius: *Neque enim, inquit, Galerius totius imperii revera clavum tenuit, cum duo alii eodem tempore essent Augusti, Constantinus in Galliis, et Maxentius Romæ. Verum summam imperii nihilominus administrasse dicitur, eo quod ipse senior erat Augustus, et a junioribus Augustis instar patris colebatur.* Ista viri doctissimi observatio habet aliquid veri, sed non omnia. Nam, quamvis concederem Galerium a Constantino, ut erat ille vir multæ civilitatis, cultum fuisse instar patris, certum est non ita cultum fuisse

a Maxentio, quamvis socer ejus esset, immo nunquam bene inter eos convenisse, etiam vivente Diocletiano, et bellum inter eos fuisse gravissimum ex eo tempore quo Maxentius sumpsit purpuram, usque ad imperium Licinii.

Priorem nominari. Supra, c. 18, Galerius Maximianus alloquens Diocletianum ait: *Si ipse cedere noluisset, se sibi consulturum, ne amplius minor et extremus esset.* Eusebius, in libro primo de Vita Constantini, c. 18, ait Constantium, cum seniores Augusti imperii se abdicassent, primum Augustum renuntiatum esse, et primum Augustum appellatum inter quatuor, qui postmodum designati sunt. Idem semper priore loco nominatur in Fastis Idatiis a Zoizino, Eutropio, in codice Justiniani, in veteri inscriptione de consecratione Thermanum Diocletianarum, et in aliquot aliis inscriptionibus, quæ apud Craterum leguntur, pag. 58, 159, 161, 164, 279, 1065. Et tamen Ælius Spartianus in Ælio Vero, et Flavius Vopiscus in Carino, Galerium Maximianum nominant ante Constantium, et id quidem tempore Diocletiani. Sane æquum videbatur ut is qui adoptabatur a Diocletiano, et qui filium ejus Valeriam habebat uxorem, priorem locum haberet supra eum qui adoptabatur a Maximiano, secundi loci principe. Contra, rationi consentaneum erat ut vir magnæ nobilitatis, cujusmodi erat Constantius, non postoneretur homini agresti, pastori pecorum, atque illius post se haberet in administratione reipublicæ. Ego crediderim Spartiani et Vopisci testimonia postponenda esse auctoritati veterum inscriptionum, et eorum auctorum qui discrete aiunt primum locum datum esse Constantio; præsertim cum hi qui illum Galerio tribuunt non tractaverint hanc historiam ex professo, sed per transennam et aliud agentes. Quod etiam dicendum est de auctore vite sancti Procopii martyris, quæ habetur in tomo quarto Surii, ubi Galerius primo loco nominatur ante Constantium.

A tribus. Id est, a Galerio, Severo et Maximino.

Licinium v. c. amicium. Idem tradit Socrates, l. 1, c. 2, ubi ait Galerium Maximianum abiisse e vita, cum Licinium prius imperatorem creavisset, veterem amicum, et contubernalem suum, qui ex Dacia erat oriundus.

Ne filium nominaret. Ego arbitror hunc istorum et sequentium verborum sensum esse. Cum Galerius Licinium haberet veterem amicum et contubernalem, bonum militiam, ut Taciti verbo utar, et victoriæ socium, cujus consiliis ad omnia regenda utebatur, noluit tamen illum facere Cæsarem, ne filium eum nominaret, cum quo per omnem vitam vixerat velut frater: sed destinata in longum jaciens, eum in locum Constantii, aut brevi morituri, aut certe per vim deturbandi, substituere cogitabat, ut sic Augustum et fratrem nuncuparet. Nam qui fiebant Cæsares in filiorum numerum veniebant, et filii Augustorum dicebantur. Qui vero nuncupabantur Augusti fratres imperatorum appellabantur, ut supra vidimus de Maximiano Herculo.

Vicennalia celebraret. Ad exemplum Diocletiani, qui post emensos novemdecim annos imperii Romanam veniens, initia vigesimi tanto apparatu celebravit, ut propterea dixerit Sextus Rufus notam esse pompam victoriæ, quæ sub Diocletiano principe reportata de Persis est. Sed multum eo tempore distabat Galerius a vicennialibus suis. Nam ex capite 35 hujus libri colligitur ea celebrari debuisse kalendis martiis, quæ mortem ejus subsequuta sunt. Igitur mortuus est anno ex quo Cæsar factus est decimo nono ineunte, cum obierit mense maio, qui fuit proximus ante diem vicennialium. Mortuus est autem cum ageret octavum consulatum, ut scriptum est in hac historia et in Fastis Idatiis. At, si ista vera sunt, quomodo fieri potest ut Galerius imperaverit annis uno et viginti? Tot enim numerantur a consulatu Tiberiani et Dionis, quo Galerius dicitur factus Cæsar, usque ad consulatum ejus octavum. Deinde ipse in

hoc libro Lactantii, c. 18, docet se eo tempore Diocletianum impellebat ad abdicationem, annos quindecim in Illyrico ad ripam Danubii cum gentibus barbaris, interim dum alii intrares et quietiores terras delicate imperarent. Iam si annos sex, quibus ille rempublicam admittit post secessum Diocletiani, addas ad quindecim effluxerant cum hæc dicebantur a Maximiano festum erit illum mortuum esse vicesimo septimo sui anno, ut legitur in vulgatis editionibus Chronici. Quamquam in vetustissimo optimo codice ms. bibliothecæ Colbertinæ, ceteris antiquis exemplaribus quæ Pontacus testis vidisse hæc tantum leguntur: *Galerius Maximianus moritur.* Verum, cum ea sit auctoritas Lactantii ei contradicere non possit, et Aurelius Victor Galerium potentiam Cæsaris annos tredecim gessit imperium quinquennio, tum Eutropius in imperio noni, et auctor Chronici Alexandrini, p. 651, Constantium, qui Cæsar cum Galerio fecerat obiisse Eboraci in Britannia, anno decimo tercipatus sui, in fragmento præterea de Constantino Chloro, p. 472, legatur Galerium imperasse annos vicedecim, necesse est ut in eam sententiam cedamus, quæ potentiam ejus intra novemdecim coarctet, et quindecim illos annos per quos et tibus barbaris luctavit, interpretemur partim illis quæ illic gessit cum adhuc privatus esset postquam Cæsar factus est, et initia principatus revocemus ad kalendas martias anni 295, ut annos 135 Cæsar fuisse dici possit anno 315, quo Diocletianus deposuit imperium.

Cæsare filio suo. Galerii, ut opinor, infra, c. 18, commendatis Licinio conjugæ suæ et filio. Nam alibi legimus Galerio filium fuisse. Sane si hæc ex priore uxore habuisset. Quo casu Cæsar ex ea suam familiam non quæsiisset: sed filium primo saltem loco nominasset. Ex Valeria habuit. Sterilis enim fuit, ut docet infra Lactantius capite quinquagesimo. Hæc itaque intelligenda de Candidiano, qui paulo post nominatur, et Lactantius infra in eodem capite quinquagesimo annotat ex concubina natum, a Valeria uxore adoptatum ob sterilitatem, ac desponsum septenni Maximini Augusti. Hunc ergo Cæsar destinabat post celebrata vicennialia cæsar est autem a Licinio Candidianus anno 315, ætatis suæ 16.

Ipse deponeret. Imperium. Meditabatur ergo prius secessionem a republica post celebrationem vicennialium, ut fortunam Diocletiani imitaretur. Deus cuncta illius cogitata dissolvit. Nam ne vicennialia celebravit, neque Candidianum fecit rem, nec consequi potuit otii dulcedinem.

CAPUT XXI.

Torquebantur decuriones. Rem istam annotavit Lactantius tanquam actam contra jus et morem jure civili Romanorum non licebat torquere decuriones, ut patet ex epistola Constantini ad Proconsulem Africae. Quare Baronius, ad annum admonet Acta purgationis Felicis, episcopi Africanus, corrupta esse eo loco ubi Ælianus præterea ait ad Ingentium: *Noli itaque tibi blandiri, quod mihi dicas Dei cultorem te esse, ac propterea non sis torqueri; et decuriones legendum hæc esse Dei cultorem.* Postea tamen, ut illic observavit Baronius, Constantinus legem tulit, ut decuriones qui queri liceret in crimine falsi.

Perfectissimi viri. Lactantius, lib. v Institut. c. 18, *Nemo perfectissimus nisi qui omnes gradus imperii Perfectissimatus dignitas, ut ait Valesius ad l. 1 Ammiani Marcellini, minor erat clarissimatus; Clarissimi apud præfectum urbi conveniebant perfectissimi apud vicariam præfecturam.* Vide notas Balduini in Eumenii orationem de scholasticis staurandis, Juretum, in notis ad epistolam 41

mmachi, et Jacobum Gothofredum, ad co-

odosianum, l. iii, p. 418. m. Gynæcea, ut vox ipsa loquitur, erant ata operibus muliebribus, in quæ inter- re loco deiciebantur et viri et fœminæ. tins modi gynæceis observavit vir clariss- lus Dufresnius in suo Glossario, et nos otis ad Reginonem, p. 568, et ad Capitula- 09. Vide quoque Valesii annotationes ad p. 211.

n. Theatrum, sive amphitheatrum, ubi ludi ebantur, ut pluribus ostendit idem Du- alvianus, lib. vi, p. 122 secundæ editionis quidem quia longum est nunc dicere de om- hitheatreis scilicet, odeis, lusoriis, pompis, e. Acta sanctæ Seraphiæ virginis et mar-

3 : Præses vero post tertium diem paravit ans pontem super arcum Albini, ubi solebat ta. Aliud sunt lusoriæ apud Vopiscum, urum, quas Romani habebant in flumi- e Romanum imperium disterminabant a emper instructas et paratas ad arcendos nsitus et incursus, ut explicat Salmasius l eundem Vopiscum, p. 475. De quibus e agit Jacobus Gothofredus ad tit. codicis De lusoriis Danubii. Alibi lusorius idem rrisorius, ut in libro XLIII, Digestor. l. ult. : loco publico fiat, ubi ita legitur : Qui ad- tum prætoris ædificaverit, tollere ædificium quin inane et lusorium prætoris imperium

Seneca, lib. v de Benefic. cap. 8 : Velut omen statim transit. Apud eundem epist. acutum non fidele et lusorium. Et in epistola e ad Euphemium, episcopum Constantino- e, ubi sic vulgo legitur : Aut ad veniam e me cognosceris ista jactare. Pro quo in ve- e et optimis codicibus mss. Ecclesiæ Bello- et monasterii Corbejensis scriptum vidi : iam, lusorie de me cognosceris ista jactare. olens est hic error. Observat enim Salma- co paulo ante laudato, pro eo quod ipse secum edidit, Romanas lusorias barbari in- vulgo excudi solitum, Romanas luxurias. s Gothofredus in loco paulo ante laudato rat tria loca codicis Theodosiani, ubi est luxuriis pro lusoriis.

redderetur. Lactantius, lib. v Institut., cap. undunt igitur ut vincant, et exquisitos dolores immittunt, et nihil aliud devitant, quam moriantur. Et paulo post : Illi autem perti- tia jubent curam tortis diligenter adhiberi, ut cruciatus membra renouentur, et reparetur quis ad penam.

CAPUT XXII.

pæna penes. In veteri exemplari legitur, nis eum levis. Pessima lectio bonam nobis

ta capitis. Emendatio quoque ista nostra est. is codex habet : In causa pæna capitis et D aio gladii admodum paucis, etc. Scilicet vox hunc locum irrepsit ex superiore.

mortem. Id est, non coactam vi tormento- facilem et absque cruciatibus : cujusmodi sectio venarum, strangulatio et venenum. p. 26 de Severo : Quo facto nihil aliud impe- ti bonam mortem. Nam venis ei incisis, leniter tus est. Et cap. 50 de Maximiano Herennio : datur ei potestas liberæ mortis, ac nodum in- hâ trabe nectit ab alia. Sed in hoc Lactantius tem sibi Tacitum habet, quod ait Severum ori coactum incisis venis. Nam Tacitus, Annalium, extremo agens de Petronio, qui e mortis extinctus est, ait : Mox lentitudine vez cruciatus asferente.

CAPUT XXIII.

in provincias. Censualis professio duo con-

A tinebat, modum agrorum et numerum capitum, iam liberorum quam servilium, ut pluribus erudite suo more explicat Henricus Valesius ad Ammianum Marcellinum, p. 167. Cæterum hic Lactantii locus confir- mat conjecturam doctissimi viri Jacobi Gothofredi, qui ex l. ii cod. Theodos., De censu, collegit mutatio- nem aliquam a Galerio Maximiano factam esse per Lyciam et Pamphyliam post abdicationem Diocle- tiani, nimirum urbanam plebem capitationi subjectam. Quæ lex magnam profecto lucem accipit ex isto ca- pite Lactantii.

Servi contra dominos. Regula juris est, ut Casau- bonus ait ad Flavius Vopiscum, servum in caput domini non posse interrogari. Sed excepta sunt constitutione Severi aliquot crimina, adulterii, fraudati census et majestatis. Hanc igitur constitutionem lege sua antiquavit Tacitus imperator. Galerius revoca- vit, nescio an lege lata, certe in executione. Paulus, lib. i Sentent., tit. 13 : In caput domini patro- nive, nec servus, nec libertus interrogari potest.

B Quæ victores. Primo, secuti vetus exemplar, edi- deramus : Quæ veteres. Postea emendatio se obtulit ingenio. Deinde reposuimus etiam ea, pro et.

Trajanus Dacis. Galerius enim Maximianus ortus erat e Dacia ripensi, e loco quem ipse Romulianum ex nomine Romule matris appellavit, hæud longe a Sardica, ut docent Eutropius et Eusebius in Chronico. Duæ porro Trajani expeditiones in Dacos fuere, prima quarto ejus consulatu, altera quinto, cum sextum jam annum imperaret, ut ad Spartianum observavit Casaubonus. Et Xiphilinus quidem ex Dione commemorat utramque Trajani expeditionem in Dacos : sed nullibi meminit tributis eis imperati. Il- lud tantum ait, Daciam factam fuisse provinciam ; quod etiam tradit Flavius Vopiscus in D. Aureliano. Sed, cum ea fuerit certa ac constans regula apud Romanos, ut quæcumque gens quæ in provinciæ formam redacta fuerat vectigalis esset, ac populi Romani magistratui obediret, quemadmodum observat Sigonius in libro primo de jure Provinciarum, ambigi non potest quin Dacia tributaria fuerit, præsertim cum Lactantius id expressis verbis affirmet.

Injurie tutos. In veteri libro mendose scriptum est injuriæ tutos ; atque ita nos primo edidimus. At in extrema pagina monuimus legendum esse injuriæ tu- tos ; quam emendationem, quia certa est, nunc trans- tulimus in textum.

CAPUT XXIV.

Constantinum remitteret. Zozimus, qui inimicus erat Constantino, historiam hæc aliter tractat quam Lac- tantius, discessum ejus a latere Galerii non referens ad mandata Constantii, sed ad ambitionem et cupi- ditatem Constantini jamdudum cum animo suo de imperio cogitantis, qui, ex quo Severum et Maximini- um Casares factos vidit, ea loca relinquenda statu- it in quibus agebat, et ad patrem Constantium proficisci, qui apud nationes transalpinas erat, et in Bri- tannia plerumque vivebat. Eadem habet Aurelius Victor in libro de Cæsaribus, scribens Constantinum, cujus jam tum a puero ingens potensque animus ar- dore imperitandi agitabatur, cum tolerare nequiret Severum et Maximinum factos fuisse Casares, se vi- delicet prætermisso, fugæ commento (quod apud Eu- sebius quoque legitur in libro primo de vita Con- stantini, cap. 20) in Britanniam ad patrem Constans- tium vite ultima agentem pervenisse, eoque mortuo, cunctis qui aderant annitentibus, imperium cepisse. Sed in Epitome Victoris, ubi eadem repetuntur, male scriptum est Constantinum juveniculum a Galerio in urbe Roma religionis specie obsidem tentum fuisse ; quod post Epitomen illam scrip-ere etiam Baronius, Camdenus et Morinus. Verum Galerius Romam tum temporis non viderat, ut certo colligitur ex capite 27 istius operis, et nunquam pedem in urbem intulit. Præterea constans est omnium Scriptorum opinio, eum obsidem apud Diocletianum et Maximianum

fuisse, nimirum in Bithynia, ubi Diocletianus habitabat. Atque id certe docet Praxagoras apud Photium, cod. 62, et colligitur etiam ex politia sanctorum Metrophanis et Alexandri apud eundem Photium cod. 264, et ex Eusebio in libro primo de Vita Constantini, cap. 19. Si vera essent quæ Nicephorus Callistus, lib. vii, cap. 18, refert de Constantino, hæc discrepantia facile conciliari posset. Aitenim Constantium, quem ille Constantem nominat, puerum Constantium una cum matre Romam adduci curavisse, veritatem autem ne illi absurdi quicquam a Theodora legitima uxore sua, quæ Constantini noverca erat, per zelotypiam et conjugalem amulationem accideret, eum Nicomediam ad Diocletianum, qui ibi cum Galerio Maximiano genero erat, misisse, ibique illum in palatio apud Imperatorem vixisse. Antequam vero hinc recedam, admonendus est lector hunc locum ex Epitome Victoris in alienum sensum a Baronio esse translatum, dum quæ illic dicuntur de Constantino *religionis specie* ob ide intento a Galerio, Baronius interpretatur de religione Christiana: sive quod juvenis Helena christiana matre natus, et patre Constantio erga Christianos propensiore, specimen aliquod edidisset, quo patreminari videretur ei religioni; seu quod cum Constantius admodum favorabilis esset nostris hominibus, apud Galerium de proclita avita superstitione in suspicionem venerit. Quam ob causam censet Constantium in custodia tentum Romæ a Galerio loco obsidis, ut obtentu religionis arrepto inpediret, ne optimæ indolis juvenis patri succederet. Verum hac circuitione opus non erat ad explicandum hunc locum Epitomes, ejus simplex et aperta narratio est. Illud tantum voluit auctor, Constantium obsidem apud Galerium fuisse *religionis specie*, id est, specie amoris præcipui et officii, tanquam si eum a patre petiisset erudiendum in re militari et in arte administrandæ Reipublicæ. Nam neque tum Helena christiana erat, nec Christianismum Constantino objecit Galerius, homo superstitiosus, cum Diocletianus censeret filios Herculi et Constantii creandos esse Cæsares. Aliis aribus juvenem a summo fastigio removere conatus est Galerius, insidiis nimirum, exponendo eum variis periculis.

Jandudum frustra repetierat. Hæc verba non habentur in veteri codice. Quoniam vero sensus erat mutilus, et constabat heicaliquid deesse, nos hæc duo vocabula addidimus propter auctoritatem Fragmenti de Constantio Chloro, in quo ita legitur: *Constantinus obses apud Diocletianum et Galerium sub iisdem fortiter in Asia militavit; quem post depositum imperium Diocletiani et Herculi Constantius a Galerio repetiit: sed hunc Galerius objecit ante pluribus periculis.* Attamen, si quis hiatus illum his verbis non posse suppleri existimat, pro his substituere potest non videri, aut aliquid simile.

Insidiis appetiverat. Idem Fragmentum: *Sed hunc Galerius objecit ante pluribus periculis.* Nam et in Sarmatas juvenis equestris militans ferocem barbarum capillis tentis raptum ante pedes supplicem Galerii imperatoris adduxerat. Deinde Galerio mittente per paludem, equo ingressus suo viam cæteris fecit ad Sarmatas, ex quibus plurimis stratis Galerio victoriam reportavit. Tunc eum Galerius patri remisit. Vide etiam Eusebium, lib. 1, de Vita Constantini, cap. 20, et Annales Zonaræ.

Peris objecerat. Praxagoras in libro de Gestis Constantini ait Galerium Maximianum insidias adolescenti tetendisse, et ad pugnam cum fero leone ineundam composuisse, illum vero feram superasse et occidisse. Eadem habet etiam Zonaras in Imperio Diocletiani.

Sigillum. Id est, epistolam missoriam sigillo munitam. Vide Glossarium Dufresnii.

A Severo teneretur. Quippe e Nicomedia eunti in Galliam pergendum erat per Italiam, ubi Severus imperitabat. Fragmentum de Constantio Chloro, pag. 471: *Qui ut Severum per Italiam transiens vitaret, summa festinatione, veredis post se truncatis, Alpes*

A transgressus, ad patrem Constantium venit apud Bononiam.

Sublatis equis publicis. Zozimus in libro secundo narrat Constantium, veritatem ne forte fugiens apprehenderetur, equos stabularios, quos respublica alabat, cum primum aliquid stabulum attingisset, mutilasse et inutiles reliquisse; cumque id de loco in locum pergens faceret, exclusisse ab ulteriore progressionem persequentes. Eadem ferme leguntur in Epitome Victoris.

Cursus publicus. Vide Casaubonum in notis ad Spartianum, ubi multa docte et erudite disserit de cursu publico et fiscali.

Pervenit ad patrem. Duodecimo kalendas augusti, ut ego quidem arbitror. Nam in veteri calendario edito ab Herwarto hæc ad eam diem scripta sunt: *Adventus Divi*, id est, Constantini, ut manifestum est. Quippe calendarium illud scriptum est eo imperante. Qui vero putant eum pervenisse ad patrem 8 kalendas augusti, hinc decepti sunt, quod Aurelius Victor in libro de Cæsaribus, et alii veteres scribunt illum in Britanniam ad patrem Constantium vitæ ultima agentem pervenisse; quæ verba sic interpretantur, quasi necesse sit illum qui in extremis erat mortuum fuisse statim post adventum Constantini. De ejus porro adventu ad Constantium patrem, et de his quæ tum circa Constantinum gesta sunt, vide Eusebium in libro primo de Vita ejus, cap. 21, et Politiam sanctorum Metrophanis et Alexandri apud Photium. Pervenit autem ad patrem e Nicomedia, non vero e Roma, ut falso scripsit Camdenus in Britannia sua, pag. 52, deceptus ab auctore Epitomes Victoris.

Imp. per manus tradidit. Lactantius, lib. xi Institut., cap. 4: *Vixit enim usque ad senectutem, regnumque per manus filio tradidit.*

Imperium tradidit. Idem scribit Eusebius in libro primo de Vita Constantini, cap. 25. Quare frustra Josephus Scaliger in animadversionibus ad Chronicon Eusebii redarguit auctorem Politiam sanctorum Metrophanis et Alexandri, quod scripserit Constantium a Constantio moriente successorem in imperio designatum. Neque ille consensus militum, cui initia imperii Constantiniani assignat Scaliger, quicquam præjudicat adversus ea quæ scribit auctor Politiam. Probat hoc Eumenius in panegyrico Constantini, ubi, cum dixisset Constantium manifesta sententia patris electum fuisse imperatorem, mox subdit: *Dii boni, quanta Constantium pius etiam in excessu suo felicitate donastis! imperator transitum facturus in cælum vidit quem relinquebat hæredem. Illico enim atque ille terris fuerat exemptus, universus in te consensit exercitus, te omnium mentes oculique signarunt. Item Julianus imperator in oratione prima ad Constantium: *Igitur quemadmodum pater tuus post parentis sui obitum, non modo ipsius judicio, verum etiam exercituum omnium suffragio imperium sit adeptus, quid est quod diligentius prosequamur? Orosius, lib. vii, cap. 26: Constantius vero Augustus summa mansuetudinis et civilitatis in Britannia mortem obiit, qui Constantium filium ex concubina Helena creatum imperatorem Galliarum reliquit.**

Requiem vitæ accepit. Fasti Idatiani Constantio vi et Maximiano vi consulis: *His cons. diem functus Constantius, et postea levatus est Constantinus 8 kal. augusti.* Chronicon Eusebii: *Constantius sextodecimo imperii anno diem obiit in Britannia Eboraci; ibidemque sepultus est, si vera sunt quæ de ejus tumulo narrantur a doctissimo viro Guillelmo Camdeno in pagina 572, Britannicæ. Contigit istud anno Christi 306, ut recte adversus Petavium contendit Valesius in annotationibus ad Eusebium. Tum vero, ut Socrates ait, Constantius creatus est imperator in locum patris sui Constantii, qui ante diem octavam kalendarum augusti excesserat e vivis. Hic est itaque primus annus imperii Constantini. Unde in vetustissimo calendario ita legitur apud Herwartum et Bucherum: *8 kal. augusti. nat. divi Constantini.* Male ergo in li-*

rimo Historiæ tripartitæ, et in libro undecimo in miscellanæ scriptum est, Constantinum esse imperatorem 6 kal. augusti. Eumenius ægyrico supra laudato: *O fortunata et nunc es beatorum terris Britannia, quæ Constantinum in prima vidisti!*

Constantinus cultui reddere. Lactantius in præfatione rimî divinarum Institutionum ad Constantinum: *um ille dies felicissimus orbi terrarum illuzisset, Deus summus ad beatum imperii culmen evexit, em universis et optabilem principatum præclaro uspicatus es, cum eversam sublutanque justitiam us, teterrimum aliorum facinus expiasti.* Puto reponendum restitutum, ita ut legitur fuit prima ejus sanctio, sanctæ religionis io. Colubus reponit restitutum.

CAPUT XXV.

go ejus ablata. Eumenius in panegyrico Constantini: *Et quanquam tu ad seniores principes de republica quid fieri placeret retulisses, prævalem studio, quod illi mox judicio probaverunt.* Crisostomus Hadrianus Valesius, in libro primo Francicarum, pag. 20, hæc per seniores res intelligit Diocletianum, Maximianum Heret et Galerium Maximianum, quos ait compromissum militum qui Constantino purpuram intulerunt. Patietur vir doctissimus me ab ea sententia recedere, cum certum sit nullas tum Diocletiani culti partes in republica fuisse, adeoque nullo peræ pretium fuisse, ut ad eos Constantinus de imperio sibi delato. Seniores ergo præinterpretor Galerium Maximianum Augustum, et Maximinum Cæsares. Quanquam hoc valde est, ut existimem relatum ad solum Galerium qui tum solus erat rerum dominus: sed Eumenius pro more oratorum ex formula locutum et ad cunctos principes retulisse, quæ de uno dici debuerant. Laureatam autem imaginem Lactantius, quoniam qui res factas et bene nuntiabant, laureatas tabellas afferbant, ut is explicat Salmasius in notis ad Lampridium, 55.

purpuram misit. Insigne regie dignitatis, ut ait titius lib. iv Instit., cap. 7: *Nunc Romanis entum purpuræ insigne est regie dignitatis asser.* Non indigebat Constantinus purpura, quam in Galerius mitteret, cum illum in initio impeceperisset a militibus. Eumenius in loco paulo dudato: *Purpuram statim tibi, cum primum tui grexus, milites utilitati publicæ magis, quam sectibus servientes, injecere lacrymanti.* Sic Proceperit purpuram. Auctor Flavius Vopiscus in e Vita ejus: *Ornatus etiam pallio purpureo, quod tua templi oblatum est.* Item idem in Saturnino: *nen cum cogitare cepisset tutum sibi non esse, atus viveret, deposita purpura ex simulacro Veycyclade uxoria militibus circumstantibus amictus ratus est.* Qua de re vide Casauboni notas in sinum. Verum id decentius fiebat, cum purpura batur a principe. Ita Severus accepit ab Heret Maximinus a Diocletiano, rursus Hercules a laxentio Romæ imperante. Nam huic ostendensensus in novum principem.

tra numerum. Id est, præter quatuor, ne mutationem Diocletiani, quam ipse tantopere et debere custodiri.

erum Aug. nuncuparet. Certum est Severum nuncupatum fuisse Augustum, cum id nummi ant, qui apud Adolphum Oeconem reperiuntur. mpore quo titulum Augusti sumpsit, non adeo at. *Sunt qui scribant, inquit Pavinus in libro do Fastorum, eum, cum adversus Maxentium cum tu veniret, se ipsum Augustum appellasse.* Quam ntiam amplectitur Tristanus Santamantius. Du i non potest quin id evenerit paulo antequam am proficisceretur adversus Maxentium. Verum

id factum non est occasione sumpti a Maxentio imperii, sed eo tempore quo Constantinus Cæsar a Galerio renuntiatus est post mortem Constantii, id est, anno Christi 306 exeunte, ut arbitrator. Qua de re postea. Porro hinc etiam colligi potest Severum dignitate Augusti ornatum fuisse, quod cum Galerius imperium Licinio dedit, id est, Augustum creavit, eum Lactantius, cap. 24, scribit substitutum fuisse in locum Severi. Quod plane verum non esset, si Severus non fuisset Augustus. Occo Cæsarem et Augustum a Galerio dictum tradit: sed tempus non annotat.

Sed Cæsarem. Jam antea ostendimus Constantinum non fuisse factum Cæsarem cum Severo et Maximino. Quia tamen ex nummis constat eum fuisse Cæsarem, et hætenus viri docti frustra quæsierunt tempus quo ad eam dignitatem ævectus est, operæ pretium videtur hæc aliquantisper immorari, ut istius nuncupationis initia constituamus. Nam cum auctor panegyrici Maximiano et Constantino dicti post nuptias Faustæ doceat Constantinum, cum ei pater imperium reliquisset, Cæsaris tamen appellatione contentum, expectare maluisse, ut idem illum declararet Augustum, qui patrem ejus Constantinum eo titulo decoraverat, neque dicat quo tempore iud factum sit, res nobis integra est, tanquam si vetusti illius scriptoris auctoritate careremus. Itaque sic constituere debemus. Constantius obiit anno Christi 306, 8 kalendas augusti. Huic statim successit Constantinus; et cum laureata imago ejus ad Galerium delata esset, is Constantinum Cæsarem nuncupavit, ut eum de secundo loco, quem obtinebat in locum patris successus, rejiceret in quartum, et sic postremum faceret. Constantinum porro tum Cæsarem a Galerio nuncupatum fuisse, patet etiam ex capite sequenti; ubi scriptum est Galerium, cum ad eum nuntius perlatus esset de Maxentio Romæ facto imperatore Severum accessivisse, et quia tres Cæsares facere non poterat, eum hortatum esse ad rejiciendum imperium. Ex quo certissima conjectura colligitur, jam tum duos in imperio Cæsares fuisse, nimirum Maximinum et Constantinum. Nam Severus nuncupatus erat Augustus post mortem Constantii, adeoque istis non computatur in numero Cæsarem. Confirmant hanc interpretationem verba quæ statim sequuntur: *Satis visum est, inquit, semel fecisse quod noluit, id est, Constantinum nominasse Cæsarem.* Alioqui enim nihil usque ad hunc diem fecerat, quod noluisset, imo cuncta fecerat quæ voluerat. Constantinum ergo puto declaratum a Galerio Cæsarem fuisse anno eodem 306 exeunte. Nam in veteri calendario, quod eo imperante scriptum, ab Herwarto primum, dein ab aliis quoque editum est, hæc leguntur: *8 kal. januarii. Natalis Invicti.* Qui locus non videtur ad alium diem referri posse, quam ad eum quo Constantinus pronuntiatus est Cæsar. Nam quod vir clarissimus Petrus Lambecius in libro quarto Commentariorum de bibliotheca Vindobonensi, pag. 298, hunc natalem refert ad Constantinum auctoritate Fastorum Idatianorum, revincitur ex ipsismet eorumdem Fastorum verbis, ubi Vetrano quidem depositus dicitur 8 kalendas januarii: sed Constantius levatus est Cæsar tantum idibus martii sequentibus, qui est dies natalis Constantii. Præterea quoties in hoc calendario legitur simpliciter nomen Divi aut Invicti, absque alio nomine addito, certum est toties debere intelligi Constantinum Magnum. Cæterum nova prorsus est opinio viri clarissimi Petri Francisci Chiffletii, qui in notis ad Vigilium Tapsensem, pag. 134, opinatur Constantinum a Galerio Maximiano creatum Cæsarem 8 kal. augusti anno Christi 305, cum in ejus aula tanquam a patre datus obses versaretur, et deinde rursus Cæsarem declaratum Eboraci in Britannia anno sequenti secundum obitum Constantii patris. Sed hæc opinio veritate non constat. Postea Constantinus nuncupatus est imperator a Maximiano Herculo bis Augusto anno 307, cum ducturus esset uxorem Faustam Herculi filiam. Ita nos

docet auctor panegyrici paulo ante laudati: *Dixerint, inquit, licet plurimi, multique dicturi sint, ea quibus omnia facta vestra summarumque virtutum merita laudantur, sacratissimi principes Maximiane, velis, nolis, semper Auguste, et Constantine oriens imperator; mihi tamen certum est ea praecipue isto sermone complecti, quae sunt hujus propria laetitiae, qua tibi Caesari additum nomen imperii, et istarum caelestium nuptiarum festa celebrantur.* Et paulo post: *Quid enim aut tu carius dare, aut tu carius accipere potuisti, cum hac affinitate vestra et tibi, Maximiane, per generum juvenia renovata sit, et tibi, Constantine, per socerum nomen imperatoris accreverit?* Ista quidem certa et manifesta sunt. Caeterum Labbeus, in parte prima Chronologiae historicae, pag. 225, laudat ejusdem rei testes Eusebium atque Zozimum, apud quos ego nihil istius modi reperire potui. Quatuor ergo, ut notatur in veteri Calendario, fuere natales Constantini, 3 kalendas martii, 8 kalendas augusti, 8 kalendas januarii, et pridie kalendas aprilis. Primus, ut recte observavit vir eruditissimus Carolus Dufresnius, pertinet ad genuinum Constantini natalem, quo nempe est in lucem editus; secundus ad eum diem, quo patri Constantio successit; tertius ad eum, quo Caesar nuncupatus est a Galerio; quartus denique ad eum, quo imperatoris et Augusti nuncupationem sortitus est. Quintum, quem in die 3 kalendas aprilis locat calendarium Philocali, non puto diversum esse ab eo, quem aliae editiones ponunt 3 kalendas martias; et hinc arbitror emendandam esse Philocali editionem.

CAPUT XXVI.

Maxentium f. Imp. Fragmentum de Constantio Chloro, pag. 472: *Subito in urbe Roma praetoriani milites Maxentium filium Herculi imperatorem creaverunt.* Eutropius, lib. x: *Romae interea praetoriani, excitato tumultu, Maxentium Herculi filium, qui haud procul ab urbe in villa publica morabatur, Augustum nuncupaverunt.* Idem scribit Eusebius in Chronico. Fuit ille filius Maximiani Herculi, gener vero Galerii Maximiani, ut haec et supra cap. 18 et paulo infra c. 17, docet Lactantius. Quod etiam in Epitome Victoris ita traditur: *Is Maximianus (Leg. Maxentius) carnis nulli unquam fuit, ne patri aut socero quidem Galerio.* Et Fragmentum de Constantio Chloro, pag. 472: *Gener apud socerum, id est, Maxentius apud Galerium.* Quare miror doctissimum virum Josephum Scaligerum in Animadversionibus ad Chronicon Eusebii mirari, quod cum Maxentius fuerit Herculi Maximiani filius, in nummis tamen ejus ita legatur: **IMP. MAXENTIVS DIVO MAXIMIANO PATRI SOCERO AETERNA MEMORIA.** Nummus hic cusus non est in memoriam Maximiani patris, sed Galerii Maximiani soceri.

Castra praetoria sustulerat. Non omnino: sed diminuerat. Alioqui enim quomodo Praetoriani, si nulli fuissent, Maxentium imperatorem nuncupare potuissent? Recte Aurelius Victor in libro de Caesaribus: *Hinc etiam quasi truncatae vires urbis, imminuto praetorianum cohortium atque in armis vulgi numero. Ubi forte legendum: atque inermis vulgi.*

Occisis iudicibus. Abellio prius interfecto, inquit Zozimus, *quod is praefecti urbis locum obtinens, horum molitionibus aduersari visus esset.*

Turbatus est. Galerius Maximianus.

Tres Caesares f. n. poterat. Obstante dispositione Diocletiani, qui duos Augustos esse debere instituerat duos Caesares; eamque dispositionem servaverat Galerius, cum Augusti nuncupationem accepit. Postea tamen tres Caesares facti sunt a Constantino et Licinio Christi 317. Crispus nimirum, Constantius Constans, et Licinianus filius Licinii. Deinde Constantius minor Licinio, extinctis quoque Crispo et Constans minoribus filii Constantii Constantini, tres variis temporibus. Ad ista illa Eutropii observatio ex res Romana sub uno Augusto (quod nunquam alius) fuit,

A cum liberi Constantini Galliae, Orienti Italiaeque sent.

Maxentium. In veteri libro legitur *Maximianus* sane mendose, sicut paulo ante vidimus eundem nomen commissum fuisse in Epitome Victoris.

Paternos milites. Qui erant in exercitu Severi dicitur paulo supra.

In Campania. Alii omnes Maximianum Hercule tempore in Lucania, quo se contulerat praedicationem, fuisse consentiunt, ut Eutropius, Suidas. Itaque sic constituenda res est, socer quidem Herculem in Lucaniam, cum depositis imperium: sed tum cum ista agebantur, in Campaniam venisse, ut inde, tanquam e propinquo, praetorianorum, qui Romae tendebant, animos ad se sollicitare posset, et, si daretur, aut imperium sumeret quod invitatus deposuerat, aut Maxentium procuraret. Nam ista per longum temporis tractata ab Hercule fuisse docet Aurelius Victor libro de Caesaribus: *Interim Romae vulgus tur-*

B praetoriae Maxentium, retractante diu patre Hadrianus Imperatorem confirmant. Miror autem celeberrimi in rei nummaria cognitione virum Santamanni contrarium omnino sensum traduxisse hunc, tamquam si Maxentius retractante, id est, reposito patre, fuisset factus imperator; quod etiam plerumque doctissimo viro Hadriano Valesio. Sed deceptus hanc dubie falsa Andreae Schotti adscribentis haec vocem retractante idem signum quod detractante. Retractare idem significat averti. Lactantius, lib. iv Institut., cap. 28: *Quae omnia quae ad cultum deorum pertinent retractant et tanquam relegent, si dicti sunt religiosi.* Et post: *Religiosos a relegendo appellatos, qui res ea diligenter, quae ad cultum deorum pertinent, libri Retractationum sancti Augustini.* Sufficiens haec exempla. Postquam ergo Maxentius factus imperator, statim Maximianus ab eo evocatus in praefectum, paulo post Severum morti tradidit; in Galliam, illic filiae Faustae nuptias cum Constantio celebravit ea aestate, qua Galerius exercitum in Italiam adversus Maxentium, ut visuri postea sunt, Quare mirum in modum deceptus est Petavius auctoritate anonymi Scriptoris, de Constantio Chloro eo quo gestae sunt ordine non referentis. Ergo Petavius in libro xiii de Doctrina temporum pag. 715, Galerium Maximianum cum ingentibus copiis Romam advolasse anno Christi 307, et contum, et a plerisque suorum destitutum abiisse in Lyricum, Licinium fecisse Caesarem, et Sardicam gressum esse in Italiam Maximianum Herculem ad erectum resumendi fastigii Romam advolasse in Lucania, Diocletianumque ut idem faceret adhortatum esse; postea Severum perjurio deceptum cum tradidisse ac jugulasse; deinde, cum insidias Maximiano strueret, pulsam Romam in Galliam ad Constantium venisse, eique filiam Faustam collocasse, Augusti appellatione donasse. Quae omnia, non contra fidem Historiae, sed perturbato prorsum ordine ac rerum ordine scripta esse mirus est tanti loci. Foedius aberravit Sethus Calvisius Maxentium tum demum imperium invasisse scribit postquam Constantinus a Maximiano Hercule evocatus fuisset Augustus, et Maximianum a Romanis post annum sequenti resumpsisse imperium. Alio modo Constantium declarare potuit Augustum qui neque Imperator esset, neque Augustus?

C Rerum novarum cupidus. Eadem de Hercule Juliano Imperatore de Caesaribus.

Deposuerat invitatus. Constantius est omnium Scriptorum sententia, si incertum panegyristam excipias Herculi Maximiani et Constantini laudes proferentis. In nuptiis Constantini et Faustae, omnium quoque scriptorum sententia est, hunc Maximianum invitum deposuisse imperium. Verum illi aliter historiam narrant quam Lactantius. Hic enim, caecum Herculem abdicare coactum a Galerio, ab-

D

territum injecto armorum civilium metu. Alii contra scribunt Diocletianum, cum, ingravescente ævo, parum se idoneum moderando imperio esse sentiret, auctorem Herculio fuisse, ut in privatam concederent, eique ægre collegam obtemperavisse, sed tamen obtemperavisse.

Libenter arripuit. Purpuram quam deposuerat. Incerti panegyricus paulo ante laudatus: *Fecit enim Roma ipsa pro majestate nominis sui, ut ostenderet posse se etiam imperatoribus imperare. Abduxit exercitus suos, ac tibi reddidit; et cum ad sedandos animos auctoritatem privati principis attulisses, supplices tibi manus tendens, vel potius queribunda, clamavit: Quousque hoc, Maximiane, patiar, etc.* Et paulo post: *Imperasti pridem rogatus a fratre, rursus impera jussus a matre. Purpuram facile resumebat Herculius, quippe qui ter sumpsisse invenitur. Atque hoc pessimum exemplum causa fuit mortis Licinii; quem cum Constantinus videret, ac ei vitam concessisset, postea Herculii Maximiani socii sui motus exemplo, ne iterum depositam purpuram in perniciem Reipublicæ sumeret, tumultu militari exigentibus in Thessalonica jussit occidi; ut legitur in Fragmento de Constantio Chlora, pag. 475, Bonifacius vii timens ne, si Cælestinus v liberam vitam ageret, pontificatum, quo se abdicaverat, resumeret, eum in custodia detineri jussit. Cui præiverat Callisti n exemplum erga Burdlinum.*

Ravennam confugit. Zozimus in libro secundo scribit Herculium circumvento sacramentis Severo persuasisse, ut Ravenna excedens, quo se contulerat, Romam veniret eoque pergenter, ubi quemdam ad locum venisset, quem Tres tabernas vocant, ab insidiis quas eo loco Maxentius collocaverat, apprehensum, inserta laqueo cervicem necatum. Incerti panegyricus Constantio dicitur post victoriam de Maxentio partem: *Duxerat magnum Severus exercitum, et hostem suum perfidia desertus amoverat. Auctor Fragmenti de Constantio Chlora, pag. 472: Desertus Severus a suis fugit Ravennam. Per Maxentium filium (sic enim legendum) evocatus illuc venit Herculius, qui per perjurium Severum deceptum custodia tradidit, et captivi habitu in urbem perduxit, et in villa publica Appiæ via tricesimo milliario custodiri fecit. Postea cum Galerius Italian peteret, ille jugulatus est, et deinde relatus ad octavum milliarium, conditus in Galieni monumento. Ex quo loco collegit Henricus Valesius falli Eutropium et Aurelium Victorem, qui Severum Ravennæ occisum esse scribunt. De loco igitur ubi Severus vitam finivit controversatur inter eruditos. Nam Scaliger, in animadversionibus ad Eusebium, ait non dubitare se quin illæ Tres tabernæ in agro Ravennate fuerint, neque aliter colligi posse ex verbis Zozimi. Contra Valesius contendit Tres illas tabernas fuisse in via Appiæ prope Romam. Parum autem probabile est id quod Sigonius in libro secundo de Occidentali imperio collegit ex Zozimo, Severum Maximiani fidem secutum Ravenna excessisse, atque ad Tres tabernas sese contulisse, haud dubia spe ductum urbem se Maximiani opera recepturum. Quam Sigonii opinionem secutus est Hieronymus Rubeus in libro secundo Histor. Ravennatum.*

Venis incisus. Contra Zozimus lib II, et auctor Fragmenti de Constantio Chlora scribunt, ut paulo ante vidimus, Severum fractis laqueo cervicibus expirasse.

CAPUT XXVII.

Adjuncto Maximino. Cognomento Daia vel Daza, qui Orientem administrabat.

Proficiscitur in Galliam. Huic narrationi fidem adstruit etiam Zozimus, tamen etsi in rerum ordo ordine narrandarum, Herculium inquis eo conatu frustratam, quo Diocletianum pertrahere nisus erat ad resumendum imperium, rursus versus Alpes contendisse, ut commemorantem ibi Constantinum conveniret, et filiam ei Faustam promississe, eoque promisso impleto, fallere conatum hominem. Errat, inquam, Zozimus. Nam ex capite 27 et 29 Lactantii

patet illum bis in Galliam profectum antequam Carnuntum peteret, et Diocletianum non vidisse, nisi post nuptias Constantini et Faustæ. At enim quod Lactantius et Zozimus aiunt, Herculium Constantino filiam promississe, aliter legitur in panegyrico incerti auctoris dicto in nuptiis Constantini et Faustæ, ubi scriptum est Constantinum eam postulasse a Maximiano. *Sed profecto sicut tuo, Constantine, socero ante est conciliata divinitas, quam ab eo pignus ipsi carissimum postulares, sic et nunc quoque in hac gratulatione prius illa dicenda sunt, quæ in te considerans tantus iste, et paterni, et tui auctor imperii, lætatus est quod petisti.* Ubi interim observandum est illud, quod ait Scriptor istius panegyrici, Herculium esse auctorem imperii Constantini. Qua de re vide quæ supra dicta sunt ad caput 25.

Sua minoris filie. Heic admoneri convenit, mendose in veteri codice scriptum esse, sic minoris familiaris. Intelligit autem Faustam. Sed inquirendum est in tempus, quo nuptiæ Constantini et Faustæ celebratæ sunt. Certum est Severum Augustum extinctum fuisse anno Christi 307 in eunte, quanquam de mense non constat. Postea Maximianus Herculius Faustæ pater in Galliam profectus est, ut Constantinum partibus suis conciliaret, promissis illi Faustæ minoris filie nuptiis; eoque promisso impleto, ut Zozimus ait, persuadere conabatur Constantino ut discedentem ex Italia Galerium Maximianum prosequeretur. Ex quibus verbis colligitur nuptias fuisse celebratas eo tempore, quo Galerius erat in Italia, vel certe cum in proximo esset Italica expeditionis. Cum autem ille in Illyricum ex Italia redux fuerit anno eodem 307 ante mensem septembrem, ut opinor, et ex capite 27 istius libri Lactantiani constat Herculium Romam iterum profectum post fugam Galerii, ac cum rursus eodem anno redisset in Gallias, ibi aliquantulum moratum esse, et postea in Illyricum ad urbem Pannoniæ Carnuntum venisse, ibique fuisse 3 idus novembris, quo die Licinius a Galerio factus est imperator, manifestum Constantini et Faustæ nuptias aliquanto tempore ante mensem septembrem anni 307 coisse. Si certa essent quæ de Constantini initiis dicuntur a R. P. Petro Fr. Chiffletio in notis ad Vigilium Tapsensem, non opus esset ea inquisitione in qua nos hactenus exercuimus. Is enim contendit nuptias Constantini cum Faustæ, et initium augustæ dignitatis in eum collatæ a Maximiano socero, evenisse 8 kalend. augusti anni 307, eadem nimirum auctoritate qua Constantinum scribit primo Cæsarem factum a Galerio anno 305, 8 kalend. augusti, et rursus Cæsarem declaratum 8 kalendas augusti anni 306, secundum obitum patris. Sed quia hæc a viro clarissimo non probantur, necessaria fuit ea cura, quam nos adhibuimus in investigando tempore istarum nuptiarum.

Ille interea. Galerius Maximianus. Cæterum totum hunc apparatus Galerii sic paucis perstringit Zozimus: *Cum autem Maximianus Galerius haud æquatus animo quæ in Severum Cæsarem designata fuerant, ab Oriente Romam eundem statuit, et admissorum nomine meritas Maxentio penas irrogandas. Ut in Italiam appulerat, parum fidos erga se militum animos sentiens, ad Orientem nullo commisso prælio rediit.*

Populum trucidaturus. Fragmentum de Constantio Chlora, pag. 472: *Dehinc Galerius cum ingentibus copiis Romam venit, minatus civitatis interitum, et castra Interamnæ ad Tiberim posuit. Tunc legatos ad urbem misit Licinium et Probum, per colloquium petens, ut gener apud socerum, id est, Maxentius apud Galerium precibus magis quam armis optata mercaretur. Qui contemptus agnovit promissis virorum Maxentii partes suas deseruisse. Quibus perturbatus retro versus est; et, ut militi suo prædam quamcumque conferret, flammia jussit auferri. Quid sibi velit hoc loco vox flammia, nescire se fatetur Henricus Valesius, et deesse heic nonnulla putat, quæ ad Maximianum Herculium pertinebant. Ego potius existimaverim,*

postrema hæc verba pertinere ad ea cum quibus con-
junguntur, ut sensus sit Galerium, ut militi suo præ-
dam quamcumque conferret, id est, ut summam et
nullis legibus coercitam prædandi licentiam daret,
etiam ea flammis tradi jussisse, quæ auferri non
possent; ut si quis insequi voluisset, utensilia, id est,
res ad victum necessarias, non haberet, ut mox dicit
Lactantius. Naque scribendum censeo flammis omnia,
pro flammia, ob vulgatum errorem librariorum qui
frequenter primas vocabulorum syllabas omitunt. Et
admissus fortassis error ab eo qui cum beic flammia
vel flammia vidisset scriptum, neque satis
intelligeret quid hoc vocabuli esset, sciret porro
veteres flammium dixisse pro flaminio, emen-
dandam putavit hanc vocem, reducendamque ad suam
originem. Nam et veteres glossæ Isidori et aliorum,
tum etiam Sidonius, et duæ veteres inscriptiones,
quas ex Grutheri thesauro describit Jacobus Gotho-
fredus ad l. 21 eod. Theod. de decurionibus, et ha-
rum unam Savaro, et Sigmundus ad Sidonium,
flammium dicunt pro flaminio. Scio inelegantem
prorsus locutionem esse, neque dici solere flammis
rem quampiam auferri. Sed in auctore excerptorum
non requirimus elegantiam sermonis. Sed hanc con-
jecturam meam non esse veram facile colligo ex ea,
quam mecum pro amicitia nostra communicavit vir
istarum aliarumque plurimarum litterarum peritissi-
mus Carolus Dufresnius Cangius, qui hic, pro flami-
nia, legi debere putat flammula, id est, signa mili-
taria; quibus erectis, necesse est milites stare in acie;
cadentibus vero, facile dissipantur. Vide Glossarium
latinum ejusdem Dufresnii.

Flexit animos quor. Ita olim monuimus esse emen-
dandum, cum primo edidissemus *felix animus quorum.*

Fugam capessivit. Hadrianus Valesius, in libro primo rerum Francicarum, scribit Licinium creatum Cæsarem a Galerio fuisse anno 308 eique tutela Illyrici delegata, Galerium cum maximis copiis ingre-
sum Italiam, Maxentium generum suum Romæ ob-
sessisse, et arte Maximiani Herculii ab urbe repulsum esse. Ostensuri postea sumus Licinium factum imperatorem post reditum Galerii ex Italia. Nunc vero id tantum observandum, parum probabile videri quod ait vir clarissimus, Galerium arte Maximiani Herculii ab urbe repulsum esse, cum ex capite 27 et 28 Lactantii certe constat illum in Gallia apud Constantinum fuisse per totam illud tempus, quo Galerius fuit in Italia: quod etiam colligi facile potest ex verbis Zozimi.

Opprimi potuit. Apud Zozimum Herculius dicitur persuadere voluisse Constantino, ut discedentem ex Italia Galerium prosequeretur. Sed cum ille natura inquietus et infidus esset, non mirum si Constantinus ejus consilia spreverit.

Vexasset. Puto legendum esse *vastasset.*

Titulum immutari. Hæc alibi non leguntur. Et mirum est ab aliis historicis prætermissa fuisse.

Dacicum. Quod ipse natus esset ex Dacia.

CAPUT XXVIII.

Maximianus alter. Cognomento Herculius, qui rumpserat imperium, illudque habebat commune cum filio Maxentio.

Prior filii potestas. Ratione nimis habita novi imperii. Nam pater deposuerat antea imperium, et in privatam vitam concesserat. Postea in consortium imperii adscitus fuerat a Maxentio, qui ad eum purpuram misit, et his Augustum nominavit.

Milites e. q. Sever. reliq. Id est, milites ex veteri Maximiani Herculii exercitu, a Galerio missi cum Severo ad expugnandum Maxentium, qui translatis signis, Severum deserentes, se Maximiano tradiderunt. Hos, quia qui olim fuerant, existimabat Maximianus sibi adhæsurus.

Diripuit purpuram. Eutropius lib. x: Herculius tamen Maximianus post hæc in concione exercitus filium Maxentium denudare conatus, seditionem et convicia militum tulit. Incerti panegyricus Constantino dic-

lus post devictum Maxentium: Ipse denique, qui pater illius credebatur, discissam ab humeris purpuram detrahere conatus, etc. Apud Socratem, lib. 1, cap. 2, legitur Herculium recuperandi imperii cupiditate raptum conatum esse interficere, sive de medio tollere filium suum Maxentium. Ita quidem versiones Christophoroni et Valesii, propter vocem ἀπολέσαι, quæ varias significationes habet. Melius, ut arbitror. Epiphanius scholasticus: Hinc ejus pater imperandi cupidine voluit filium regno privare. Nam ista interpretatio melius congruit cum narratione Lactantii et aliorum.

Superbus alter. Id est, Tarquinius superbus, rex Romanorum ultimus, Lactantius, lib. iv Institut., cap. 14: Tarquinius superbus exactus est.

CAPUT XXIX.

Maximianum. Galerium.

Aderat ibi Diocles. Aurelius Victor loquens de fuga et exitu Severi: Hoc acrior Galerius, adscito in consilium Jovio, Licinium veteri cognitum amicitia Cæsarem creat Augustum; eoque ad munimentum Illyrici ac Thraciæ relicto, Romam contendit. Sed in hoc errasse convincitur Victor, quod ait Licinium creatum esse Augustum post mortem Severi, et antequam Galerius exercitum in Italiam duceret adversus Maxentium: cum e contra testimonio Lactantii et aliorum certum sit Licinium factum esse imperatorem in locum Severi post reditum Galerii ex Italia, et eam tum Galerio mentem fuisse, cum imperium Licinio tribueret, ut eo uteretur in bello quod susceperat adversus Maxentium. Zozimus: Maximianum Galerius ex societate superiorum temporum familiarem sibi Licinium imperatorem creat, quod ejus opera bello Maxentium persequi cogitaret. Auctor Fragmenti de Constantio Chloro, pag. 475: Licinius itaque ex nova Dacia villoribus originis a Galerio factus imperator, velut adversus Maxentium pugnaturus. Et tamen Victor eum ait in Illyrico relictum eo tempore, quo Galerius maxime cogitabat de bello Italico. Sed id quoque falsum esse necesse est, cum auctor ejusdem Fragmenti, pag. 472, scribat Licinium fuisse in exercitu Galerii Romam obsidentis, et ab eo missum in urbem cum Probo, ut viam aliquam invenirent concordie inter socerum et generum. Quæ etiam evincunt privatam adhuc fuisse, adeoque nondum imperatorem. Ut mirum valde sit virum doctissimum Hadrianum Valesium secutum in hæc historia scribenda fuisse Victorium potius quam cæteros auctori istius fragmenti consentaneos.

Quod ante non fecerat. Nimirum ut Licinium faceret imperatorem. Quod facere jam tum poterat, cum Severum et Maximianum fecit Cæsares: sed noluerat, propter rationes supra allatas in capite vigesimo.

Imperium Licinio daret. Digladiantur inter se viri docti in constituendo anno quo Licinius factus est imperator, quibusdam id evenisse censentibus anno Christi 307, aliis sequenti. Ego utrorumque rationes afferam. Qui priorem sententiam tumentur, his argumentis aut utuntur, aut uti possunt. Anno Christi 307 mota sunt arma adversus Maxentium, qui fine anni superioris imperium invaserat; et Severus Cæsar Augustus, qui ad expugnandum eum Romam accesserat missus a Galerio Maximiano, repulsum, ac postremo miserabili mortis genere extinctus est anno secundo imperii sui, ut legitur in Chronico Eusebii, id est anno Christi 307, ante kalendas maias, quibus biennio antea factus fuerat Cæsar ab Herculio Maximiano. Ita Onuphrius Panvinius in commentario ad librum secundum Fastorum, ad annum U. C. 1059, qui congruit cum anno Christi 308. Hoc anno circa kal. maii Severus, qui a Galerio Cæsar per Italiam et Africam creatus fuerat, cum adversum motum prætorianorum atque Maxentii Romani cum exercitu venisset, militum suorum scelere desertus, ipseque fugiens, altero imperii anno Ravennæ interfectus est. Accensus ea ignominia Galerius, in quem hoc dedecus recidebat ut in auctorem belli, incredibili celeritate ex Illyrico Romam cum immenso exercitu advolat, et ex

Italia in Illyricum revolat inglorius, totum illud terrarum spatium bis emensus intra quinque aut sex ut plurimum menses, de castigando pellendoque Maxentio eo acrius cogitans, quod vincere suetus, nunc cum ingenti dedecore coactus erat terga vertere. Ea de causa Licinium post reditum ex Italia creat Imperatorem, destinans eum Italiae adversus Maxentium. Acta hæc 3 idus novembris, ut legitur in Fastis idatianis et in Chronico Alexandrino. Sed quamvis hi duo libri consentiant de die, de anno tamen non conveniunt. Nam Chronicon Alexandrinum initia imperii Liciniani refert ad annum, quo Fl. Constantinus Augustus solus consul fuit; Fasti ad annum sequentem, qui sic notatur: *Item decies et Maximiano VII.* Quo etiam modo, ut hoc obiter moneam, Græca illa, *πάλινδειατος*, quæ leguntur in Chronico Alexandrino, vertenda sunt pro eo quod Raderus vertit *Palindecato*, coactus admonere in margine hæc intelligenda esse de decimo Diocletiani consulatu. In quo sane lapsus est vir eruditissimus. Nam si Diocletianus decies consul fuit, decimus ejus consulatus incidit in annum Christi 305, ut supra vidimus. Itaque hic locus intelligendus est de decimo Maximiani Herculii consulatu, qui tunc imperium resumperat. Sed his omissis, ad quæ per transennam tantum, et quasi aliud agendo animum advertimus, persequamur argumenta quibus probari potest Licinium factum esse imperatorem anno Christi trecentesimo septimo. Certum est Constantinum fuisse factum imperatorem post mortem patris anno Christi 306, mense julio exeunte. Itaque primus imperii ejus annus finitus est eodem mense julio anni sequentis. Cum autem Eusebius in Chronico imperatoriam Licinii dignitatem ponat in anno secundo imperii Constantini, dubium non est quin secundum Eusebii testimonium ejus initia referenda sint ad annum 307 exeuntem. Denique si tributaria potestas imperatorum illius ævi numerabatur a die quo imperium adepti erant, ut placet viris eruditissimis, hinc etiam confirmatur Licinium factum esse imperatorem anno Christi 307, cum in edicto quod Galerius mortuus edidit anno 311 in gratiam Christianorum, quod vero Nicomediae propositum est pridie kalendas maias, adnotatus sit annus quartus tributarie potestatis Licinii apud Eusebium in editione Valesii, et apud Nicephorum. Atqui, si annos Licinii colligas, et illos a mense novembri anni 307 incipias, nullo negotio reperies annum 311 fuisse quartum tributarie ejus potestatis adeoque etiam imperii. Et hæc sunt quæ dici possunt pro confirmanda eorum opinione, qui arbitrantur Licinium anno 307 evecum ad dignitatem imperatoriam. Sed adversus hæc reponi potest magnam esse auctoritatem Fastorum idatianorum, in quibus historia illa refertur ad annum sequentem, et merito. Primum enim non potuisse Galerium Maximianum sic raptim et præcipitanter proficisci in Italiam cum ingentibus copiis, Romam obsidere ac reducere exercitum in Illyricum, ut omnia facta dici possint intra quinque aut sex mensium spatium; adeoque probabilius videri excessum Galerii ex Italia contigisse anno trecentesimo octavo. Præterea credibile non esse Maximianum Herculium, hominem senem, qui apud Carnuntum cum Diocletiano erat eo tempore quo Licinius factus est imperator, intra sex mensium spatium Italiam Galliasque emensum esse, nuptias Constantini et Faustæ celebravisse, rursum in Italiam rediisse post fugam Galerii, tum etiam iterum in Galliam, et hinc in Pannoniam profectum ad Diocletianum. Denique in Epitome Victoris legi Maximianum Dazam Cæsarem quadriennio fuisse, Augustum triennio. Cum autem ille factus fuerit Cæsar anno 305 kalendis maiis, consequens esse ut Cæsaris nomine contentus fuerit usque ad annum 308 exeuntem. Alioqui quadriennio Cæsar non fuisset, sed triennio, si Licinius factus fuisset imperator anno superiore. Ista quidem magnum momentum habere statim videntur. Sed profecto, si consideremus statum reipublicæ illius temporis, ingenium Galerii ferox,

A iracundum, præceps et superbum, instabilitatem et perfidiam ac mobilitatem Herculii, quæ sane vitia semper eos præcipitant, quibus inhaerent, quia in animis hominum potentiora virtutibus sunt, ut ait Lactantius in libro primo divinarum Institutionum, facile intelligemus ea quæ primo intuitu fere impossibilia videntur, fieri tamen potuisse ab hominibus inquietis et summum imperium retinere cupientibus. Nam, exempli gratia, Illyricum, ubi Galerius habitabat, Italiae adjacet: adeoque facile illi fuit in Italiam venire, et dein recedere, etiam cum exercitu, intra illud sex mensium spatium quod diximus: præsertim cum ex Zozimo et auctore Fragmenti de Constantio Chloro intelligamus illum ex Italia discessisse nullo commisso prælio, hoc est, parvam ejus in Italia moram fuisse. Herculium vero, cupidum imperii, quod invidiam deposuerat, quis miretur tanta celeritate tot itinera fecisse, quem dubium non est illa fecisse abjecta omni cunctatione et tarditate? Solvebat a Roma, et mare trajiciens, cum Massiliam pervenisset, cito ad Augustam Tréviro-
B rum, ubi sedes erat Constantini. Quo omnia itinera confici profecto possunt intra mensem ab homine diligenti. Postea aliquanto tempore apud Constantinum fuit occasione nuptiarum. Mense dein altero ei opus fuit ad redeundum in Italiam, unde brevi pulsus est. Adde aliqui mensem pro secunda profectioe in Gallias, ubi non multum moratus est, et mensem pro itinere ad Augusta Trevirorum usque ad Carnuntum in Pannonia. Patet jam totum hunc numerum mensium satis congruere spatio temporis, quod fluxit a morte Severi (nam tum primo Herculius in Galliam profectus est) usque ad diem tertium idus novembris, quo die Licinius factus est imperator. Imo suspicor Severum diu ante kalendas maias occisum esse, nimirum mense februario. Nam in veteri calendario quod Herwartus edidit, natalis Constantini notatur pridie kalendas apriles. Quod cum de die quo factus est Cæsar interpretari debere putaverit vir eruditissimus, ego crediderim intelligendum esse de eo die quo Maximianus Herculius eum nuncupavit Augustum; quod quidem evenisse anno 307, nullus, ut opinor, dubitandi locus esse potest. Itaque si Maximianus exeunte Martio Constantinum dixit Augustum, jam pro sex mensibus, quos ab exitu Severi usque ad imperium Licinii numerabamus, habemus fere novem, intra quos utriusque Maximiano facile fuit hos cursus et has peregrinationes conficere, de quibus antea diximus. Porro natalem Constantini pridie kalendas apriles non posse referri ad diem quo factus fuit Cæsar, hinc puto colligi, quod aut factus est Cæsar cum Severo et Maximino, aut cum pervenisset ad patrem, aut certe cum Cæsar nuncupatus est a Galerio. Atqui jam ostendimus factum non fuisse Cæsarem cum Severo et Maximino. Quod tamen etsi factum fuisset, tamen natalis ille non posset congruere, cum constet Severum et Maximinum fuisse factos Cæsares, non pridie kalendas apriles, sed kalendis maiis. Non potest etiam congruere tempori quo patri successit, cum id evenerit exeunte mense julio. Congrueret ergo tantum huic tempori quo Constantinus a Galerio factus est Cæsar. Verum ne illud quoque incidet in pridie kalendas apriles. Quippe ambigi non potest quin laureata Constantini imago ad Maximianum perlata sit statim atque ille in locum Constantii patris successit, id est, exeunte julio, non secus ac ejus imago Romam statim allata est; quod quidem occasio fuit Maxentio invadendi imperii, ut Zozimus docet in libro secundo. At si exeunte julio nuntius accepti a Constantino imperii perlatus est ad Galerium, cum Lactantius non doceat moram fuisse in mittenda purpura ad Constantinum, par est credere, et Cæsarem factum, et purpuram missam intra eundem annum quo imago allata est, atque adeo diu ante mensem martium. Et certe rationi consentaneum est, ut dies accepti summi fastigii annotatus sit in calendario: quem si non referas ad pridie kalendas apriles, nullibi notatus reperietur dies, quo

Constantinus imperator et Augustus dictus est. Quod A attinet ad auctoritatem ex epitoma Victoris allatam, ea non officit his quae hactenus dicta sunt. Nam multa sunt in hac epitoma quae non coherent, nominatim vero in hoc loco, ubi septem tantum imperii annos tribuit Maximino, quem certum est imperasse per annos octo integros et aliquot menses. Postremo redendum nobis ad tribunitiam potestatem, quae magnum momentum habet in hoc negotio. Quod cum intelligeret vir clarissimus Henricus Valesius, qui contendit Licinium anno tantum 308 factum esse imperatorem, huc descendit in annotationibus ad Eusebium pag. 171, ut fateatur observationem de tribunitia potestate incommodare sententiae suae de initiis Licinii, coactus etiam edictum illud, in quo quartus annus tribunitiae potestatis Licinii annotatus est, rejicere ad exitum anni 311, ut sic inveniret annum illum quartum tribunitiae potestatis Licinii. Sed ruit conjectura illa, cum ex Lactantio constet edictum illud propositum fuisse Nicomediae pridie kalendas maias, et Galerium obiisse paulo post. Itaque etiam B ex illa eruditissimi viri observatione colligimus verissimam esse illorum sententiam, qui Licinium anno Christi 307 putant creatum fuisse imperatorem. Hinc etiam puto confirmari posse Licinium fuisse factum imperatorem anno 307, quod Maximianus Herculius et Galerius Maximianus consulatum simul gessisse reperiuntur anno sequenti, et quod deinceps bellatum non fuit adversus Maxentium Herculii filium. Concordiam enim, quae postea inter eos fuit, illo tempore constitutam fuisse oportet, quo Herculius et Galerius simul fuerunt apud Carnuntum, cum videamus Galerium tum maxime de bello adversus Maxentium gerendo consilia agitasse, cum Licinium provehere destinabat ad principale fastigium, et hunc ardorem statim deferuisse post promotionem ejus. Quod si consulatus ab Herculio et Galerio, quod negari non potest, communi consensu susceptus est post amicitiam inter eos conglutinatam apud Carnuntum, cum C is in annum Christi 308 incidit, manifestum est Licinium exeunte anno 307 factum fuisse imperatorem. His ita constitutis, reliquum est ut de alia difficultate quae haec occurrit, an nimirum Licinius primum factus fuerit Caesar, ac postmodum Augustus, ut placuit quibusdam, an vero uno eodemque tempore Caesar et Augustus, ut alii volunt, nonnulla dicamus. Res est, quae facile decidi potest vel unico Lactantii testimonio, qui imperium Licinio ac primum locum post Galerium datum fuisse scribit, etiam supra Maximinum, quod etiam confirmatur auctoritate Eusebii, ut ostendemus paulo post. Itaque difficultas illa non indiget ampliori examine. Orta autem est ex male intellecto Aurelii Victoris loco, ubi agit de Licinio facto Caesare et Augusto. Vide Scalligerum in animadversionibus ad Chronicon Eusebii.

Utroque praesente. Nimirum Diocletiano et Maximiano Herculio, ut mox dicemus. Venerat Herculius ad Diocletianum, ut Zozimus ait, id temporis Carnunti degentem, ut eum impelleret ad resumendum imperium: sed venerat e Gallia, ut docet Lactantius, non vero ex Italia, ut putavit Cluverius; qui in libro de Vindelicia et Norico cap. 5 scribit, auctore, ut ipse ait, Zozimo, Herculium e Lucania Italiae regione Carnuntum ad Diocletianum profectum fuisse, ac per Raveennam transisse in eundo et redeundo. Quod utrumque procul dubio falsum est. Nam, ut dixi, Herculius e Gallia profectus est Carnuntum, ubi reperit Diocletianum; et ab eo discedens in Galliam reversus est, ut etiam colligi potest ex panegyrico quem Eumenius Constantino dixit, ubi varios Herculii errores recto ordine recenset hoc modo: *Fati necessitas tulit, ut ille pietati tuae hanc referret vicem, quem tu ab urbe pulsum, ab Italia fugatum, ab Illyrico repudiatum, tuis provinciis, tuis copiis, tuo palatio recepisti.* Recte, inquam. Nam cum filium Maxentium denudare ac regno privare vellet, exactus ab urbe, pulsus Italia, ad Constantinum confugit. Dein

in Pannoniam Illyrici provinciam profectus est, ut Galerio strueret insidias; ibique Diocletianum, quem antea per litteras frustra tentasse colligi potest ex Entropio, hortatus ad resumendum imperium, eum nihil suis suasionibus effecisset, impeditis consiliis, ut Lactantius ait, tertiam fugam molitus, rediit in Galliam. Quae ita, ut in panegyrico leguntur, gesta esse probat Lactantius. Memorabilis autem in primis est vox Diocletiani imperium resumptis, cum ad illud resumendum eum hortarentur Herculius et Galerius. Epitome Victoris: *Dum ab Herculio atque Galerio ad recipiendum imperium rogaretur, tanquam pestem aliquam detestans, in hunc modum respondit: Utinam Salonae possetis visere olera nostris manibus instituta. Profecto nunquam istud tentandum judicaretis.* Itaque ex hoc Lactantii loco habemus, quem antea ne ciebamus, annum quo, Herculius ad Diocletianum profectus est, eum nempe quo Licinius factus est imperator. Caeterum haec observandum est errasse Arnaldum Pontacum Episcopum Vasatensem in notis ad Chronicon Eusebii, pag. 678, et Josephum Scalligerum in libro quinto de Emendatione temporum, pag. 497, postremae editionis, ubi redarguentes Zozinum, qui dixerat Diocletianum conventum ab Herculio fuisse Carnunti Celtarum oppido, aiunt id falsum esse, cum Diocletianus post abdicatum imperium nunquam pedem posuerit in Gallia, imo non extulerit Salonis Dalmatiae. Prima pars observationis vera est, nempe Diocletianum nunquam pedem posuisse in Gallia post abdicatum imperium. Sed tamen fuit Carnunti in Pannonia, ubi eum Herculius convenit. Et pedem eum extulisse Salonis patet ex responso ejus, quod paulo ante retulimus: *Utinam Salonae possetis visere olera.* Nam si tum cum haec dicebat fuisset Salonae, locus non erat huic exclamationi. Itaque longe aberat a Salonis. Gravius etiam errat vir doctissimus Joannes Morinus in parte secunda libri de Ecclesia per Constantinum liberata, cap. 1, pag. 126, 129; et cap. 3, pag. 153, ubi scribit Maximianum Herculium ea scripsisse ad Diocletianum, quae dicta, non scripta, esse jam vidimus, et longam confingit epistolam ad eum scriptam, cujus nullum vestigium extat apud veteres, et Diocletianum, post acceptam epistolam illam brevi eam responso dignatum esse, quod nos retulimus ex epitoma Victoris. His ita constitutis, videndum est an vera esse possint quae a viro clarissimo Adriano Valesio in libro primo rerum Francicarum, pag. 22, dicta sunt de protectione Maximiani Herculii in Illyricum, et de discessu ejus. Ait ergo Herculium, cum videret omnes Romani imperii provincias teneri a Galerio, Maximino, Maxentio et Constantino, adeoque nusquam sibi locum consistendi esse, nec se sine provinciis et sine exercitu imperatoriam dignitatem tueri diutius posse, iterum cessisse imperio, postquam annos circiter duos insignia principatus retinuerat, cumque se odio esse Maxentio et ejus militibus sciret, a Galerio petiisse sibi ut per filium ex Urbe et Italia expulso in Illyrico reliquum vitae agere privato liceret, repudiatumque ab Galerio, anno secundo post consulatum suum decimum et Galerii septimum, sub specie officii, velut visendi Constantii generi sui gratia, in Galliam profectum, a Maxentio se pulsam simulantem. Haec sunt enim omnino verba viri clarissimi. Primum illud stare non potest quod ait, Herculium cessisse imperio antequam proficisceretur in Illyricum, quandoquidem Lactantius docet id ab illo factum esse, postquam ex Illyrico rediisset ad Constantinum. Deinde certum est eum ad Galerium profectum intra primum annum resumpti imperii, non vero postquam annos circiter duos insignia principatus retinuerat. Nam purpuram resumpsit anno Christi 306 exeunte, et sequenti profectus est in Illyricum mense, ut tardius, octobri. Quod autem ait eum petiisse a Galerio, ut sibi in Illyrico reliquum vitae agere privato liceret, cum id apud neminem alium reperiam, puto Valesium paraphrasticè traxisse ex illis Eumenii ver-

his, ubi legitur Herculium ab Illyrico repudiatum, A tanquam si aliter repudiari non potuisset, quam negata ei habitatione Illyrici. Verus autem verborum Eumenii, ut ego quidem arbitror, sensus hic esse debet, ut ab Illyrico repudiatus dicatur, quia illic, ut diximus, suasionibus suis efficere non potuit ut Diocletianus resumeret imperium. Neque vero repudium illud contigit anno secundo post consulatum decimum Herculii, id est, anno Christi 310, ut putat Valesius, sed statim post collatam in Licinium dignitatem imperatoriam. Siquidem Lactantius de discessu ejus ab Illyrico sic scribit, tanquam de fuga desperata, adeoque de discessu subito et præcipiti profectio. Denique reditum Herculii ad Constantinum sic narrat Valesius, tanquam si nondum ille Constantinum vidisset post exactionem suam ab urbe Roma, adeoque apud eum conquestus non fuisset de filii sui crudelitate adversum se; cum tamen certo sciamus ex Lactantio Herculium Roma profugum venisse primo in Galliam ad Constantinum, et hinc in Illyricum ad Galerium et Diocletianum, et ab isto repudiatum rediisse in Galliam ad Constantinum.

Utroque præsentem, Diocletiano nimirum et Maximiano Herculio. Unum heic occurrit examinandum, an istorum præsentia trahenda sit ad consensum, præsertim cum ista agerentur a Galerio, homine admodum pervicaci ac superbo, et qui stricto velut ense supplicare solitus erat, et an consensus ille trahendus rursus sit ad cæteros, penes quos reipublicæ potestas erat. Nam id dicere videtur Eusebius lib. viii, cap. 15: *Λεξιόνος δὲ ἐπὶ τοῦτοις ὑπὸ κοινῆς ψήφου τῶν κρατούντων αὐτοκράτωρ καὶ σεβαστὴς ἀναπήρην.* Hunc locum interpretes in varios sensus traduxerunt. Et Rufinus quidem ita vertit: *Sed et Licinius communi omnium sententia adscitus in imperium, Augustus promittitur. Musculus: Licinius vero communi sententia potentatum et ipse imperator et Augustus creatur. Christophorus: Licinius deinceps communi eorum suffragio et consensu penes quos summa potestas erat, imperator et Augustus declaratur.* Denique Valesius: *Licinius communi imperatorum suffragio imperator et Augustus declaratus est.* Rufinus igitur in ambiguo relinquit quos intelligi velit. Neque clarius se Musculus explicat, quid potentatum vocabulo significare velit, incertum relinquens. At Christophorus et Valesius aperte pronuntiant id factum esse communi imperatorum, sive eorum penes quos summa potestas erat, suffragio. Verum ista interpretatio plurimum habet difficultatis. Nam cum istud concilium præcipitanter, ut palam est, captum a Galerio sit, temporis angustie non permiserunt ut Caesarum, qui in provinciis erant, consensus expeteretur; et non erat hic mos Galerii. Præterea certo colligi potest ex Eusebio et Lactantio, uti postea dicemus, neque Maximinum, neque Constantinum interrogatos fuisse. Neque probabile item est Maxentii consensum fuisse requisitum, adversus quem bellum parabatur. Reliquum igitur est ut hic Eusebii locus intelligatur de Imperatoribus, nimirum de Diocletiano veterano Rege, de Maximiano Herculio, qui tum imperium resumpserat, et de Galerio Maximiano. Nam hi tres tum erant Carnuntum, cum Licinius factus est Augustus. Itaque verum non est omni ex parte quod heic ait Eusebius, Licinium factum esse imperatorem et Augustum communi eorum consensu, qui tum reipublicam possidebant.

Sex fuerunt. Nimirum Maximianus Herculius, Galerius Maximianus, Maximinus cognomento Daia vel Daza, Constantinus, Maxentius et Licinius.

Generum suum. Constantinum, qui Faustam, senioris Maximiani minorem filiam, paulo ante duxerat, eodem anno nimirum, quo et Severus occisus, et Licinius factus est imperator. Incerti panegyricus Maximiano et Constantino dicitur in nuptiis Faustæ: *O divinum tuum, Maximiane, iudicium, qui hunc tibi jure adoptionis nepotem, majestatis ordine filium, etiam generum esse voluisti!*

Generi filium. Nam Constantius Constantini pater, repudiata, ut jussus erat, Helena, Theodoram duxit, quam nonnulli tradunt Herculii filiam fuisse, alii privignam.

Deponit regiam vestem. Id est, purpuram; et sic iterum ad vitam privatam rediit. Factum istud ab Herculio scribit Hadrianus Valesius in libro primo rerum Francicarum, p. 21, antequam proficisceretur in Illyricum, id est, anno 307 exeunte. Verum repugnat Lactantius huic sententiæ, qui secundam Herculii abdicationem diserte revocat ad posteriora tempora: sed annum non indicat. Probabile tamen est id factum non ita multo postquam ad Constantinum rediisset ex Illyrico, id est, anno 308 ineunte, ipso decies et Maximiano septies consulibus. Nam nulla deinceps facinorum ejus mentio habetur usque ad annum 310 quo interiit; et vir cupidissimus signando annos per consulatus suos, consuli deinceps non reperitur fuisse.

Relicta militum parte. In potestate socii sui Maximiani. Sed homo perfidus eos sollicitavit ad defectio-nem. Testis, præter Lactantium, Eumenius in panegyrico quem postea dixit Constantino, ubi cum dixisset Maximianum genero suo pejerasse, statim addit: *Hæc est fides, hæc religio palatini sacrarii devota penetratibus, ut lente et cunctanter, jam scilicet cum illis belli consiliis, itinere confecto, consumptis copiis mancipium, ne quis consequi posset exercitus, repente intra parietes consideret purpuratus, et bis depositum tertio usurparet imperium, litteras ad sollicitandos exercitus mitteret, fidem militum præmiorum ostentatione turbare tentaret, secure scilicet usurus exercitu, quem venales manus habere docuisset.* Istius loci sensum Livineius ait hunc esse, ut Maximianus Herculium intelligatur resumpsisse purpuram Arelati, cum urbe pulsus, Italia fugatus, ac Illyrico repudiatus, a Constantino est exceptus. Recte sane, quantum ad Historiam. Sed nescio ubi invenerit acta hæc esse apud Arelatem. Neque enim id dicit Eumenius, sed tantum se conclusisse in civitate Arelatensi, quo eum persecutus est exercitus Constantini, et inde Massiliam postea fugisse. Mihi certum videtur Herculium purpuram, quam bis deposuerat, resumpsisse in ipsa civitate Trevirorum, aut non multo procul. Id mihi colligere videor ex his verbis Lactantii, ubi ait eum paucis post diebus, quam Constantinus profectus erat adversum Francos, cum thesauros publicos invasisset, purpuram repente sumpsisse, cum æstimaret Constantinum intrasse fines barbarorum. Nam Francorum limes erat circa Danubium. Et thesauri publici, quos tum invasit Herculius, non alibi potuerunt esse quam in palatio Imperatoris, id est, in civitate Treverensi. Itaque Herculius non potuit intra paucos dies purpuram resumere Arelati, quæ longo intervallo distat a Treveris.

Quod ipsum non deceret. Eumenius in panegyrico Constantini: *Talibus te pro utilitate ac dignitate publica rebus intentum averterunt in se novi motus ejus hominis, quem successibus tuis maxime favere deceuisset.*

CAPUT XXX.

Refert ad maritum. Eutropius lib. x: *Detectis igitur insidiis per Faustam filiam, quæ dolui viro enuntiaverat, profugit Herculius Massitiam; ibique oppressus, penas dedit justissimo exitu.* Fallitur Eutropius. Nam Herculius ante Massitiam profugerat, quam hunc dolui componeret, ut patet ex Lactantio. Gravius etiam erravit Zozimus, aens Herculium, quod Fausta conatum illius antevertisset, ac rem totam Constantino indicasset, in desperationem rerum omnium adductum, apud Tarsum morbo extinctum esse. Confudit heic videlicet Maximianum cum Maximino, qui Orientem tenebat, et qui pulsus a Licinio, apud Tarsum postremo in Cilicia obiit, ut annotabitur infra. Sed neuter dolui explicavit, quem retulisse videntur ad invasionem imperii. Unus Eucherius, episcopus Lugdunensis, in historia Martyrum Agauncensium annotavit Maximianum Herculium struxisse insidias Con-

stantino, ut ei vitam auferret. *Cum dispositis insidiis*, inquit, *genero suo Constantino tunc regnum tenenti mortem moliretur, deprehenso toto ejus, apud Massiliam captus, nec multo post strangulatus, teterrimoque hoc supplicio affectus, inquam vitam digna morte finivit.* Recte sane et consentaneus Lactantio. Meminit autem hujus Herulii perfidie, ac dein mortis Eusebii, in libro primo de vita Constantini, cap. 47, scribens, alterum eorum qui se imperio abdicaverant, cum insidias in necem Constantini pararet, deprehensum turpissimo mortis genere interisse. Hæc Eusebius, aperte designans Maximianum Herculum. Sed quoniam statim Eusebius tradit, ejus quem ita interficere scribit, imaginem et statuas omnes ubique terrarum dejectas esse, et hanc mortem describit longo intervallo post caput in quo egit de profligato Maxentio, huc descendit Valesius, in Annotationibus suis, ut putaverit, corruptum esse locum Eusebii, atque ita emendari debere, ut Maximinus heic intelligatur, qui una cum Severo factus est Cæsar. Maximinus enim interfuit post victoriam quam Constantinus reportavit de Maxentio, et quidem mortis genere turpissimo, ut ex Eusebio libro octavo et nono colligi posse ait. Et hæc quidem vir doctissimus annotavit ad hunc locum, quæ ego puto contra veritatem historiarum pugnare. Nam primo certum est Eusebium loqui de altero eorum qui se imperio abdicaverant. Quod de alio quam de Maximiano Herculo intelligi non potest, qui secundum in inepso locum obtinebat, et eum Diocletiano se abdicavit. Id vero nullo pacto dici potest de Maximino, qui nullibi legitur abdicasse. Deinde ille, de quo loquitur Eusebius, extinctus est, cum deprehensus fuisset insidias parare in necem Constantini. Quam historiam ad Herculum referendam esse nihilominus certum est, quam certum est Constantium insidiis appetitum ab Herculo fuisse; id quod et Lactantius in hoc libro, et reliqui historici produnt uno consensu. Sane utriusque imagines dejectæ post mortem eorum sunt, ut patet ex Eusebio. Narratio porro de eade Maxentii, quæ præcedit Historiam mortis Herulii, nihil huic sententiæ officit. Eusebius enim (ut observat Socrates in initio suæ historiæ), in libris quos de vita Imperatoris Constantini conscripsit, pleraque obiter tantum perstrinxit: quippe cui, ut in encomiis fieri solet, imperatoris laudes et panegyricam orationem contexere magis curæ esset, quam res gestas accurate commemorare. At in libro octavo Historiæ ecclesiasticæ, cap. 15, ubi ordinem temporum sequitur, et ubi hæc eadem de Maximiano narrat, quæ leguntur etiam in vita Constantini, docet ea non posse, neque debere accipi de alio quam de Herculo, cum statim initio sequentis capitis dicat Maxentium ejus filium fuisse, de quo antea locutus est.

Componitur scena. In manuscripto legitur *scheda*. Facilis fuit emendatio. Apud Tacitum, lib. XIII Annal., Agrippina Neronis mater sic loquitur: *Nunc per concubinum Atimetum et histrionem Paridem quasi scenæ fabulas componit.* Acta purgationis Felicis episcopi Aptungitani: *Semper sic falsum per terrorem, per scenam, per inreligiosam mentem actum est ab his, qui catholicae religioni consentire noluerunt.*

Viginti annorum vota. Id est, vicennalia, quæ cum Diocletiano Romæ celebravit.

Eliso gutture. Epitome Victoris: *Maximianus Herculus a Constantino apud Massiliam obsessus, deinde captus, poenas mortis genere postremo, fractis laqueo cervicibus, iuit.* Orosius, lib. VII, cap. 28: *Herculus Maximianus in Galliam profectus est, ut Constantino genero vique dolis junctus auferret imperium: sed per filiam deprehensus et proditus, deinde in fugam versus, Massiliæ oppressus et interfectus est.* Aberrant autem in hoc loco omnes historici, qui in viam redeuntur a Lactantio. Pessime Suidas, qui Diocletianum a Senatu jugulatum esse, Maximianum vero se suspendisse scribit. Ista porro Maximiani Herculi mors dicitur in Fastis idatianis evenisse anno secundo post consulatum decimum et septimum, qui congruit cum anno Christi

310. Non est autem occisus a Constantino Maximianus ob purpuram tertium sumpsum, ut putavit vir doctissimus Hadrianus Valesius, sed quia post violatum iuramentum, post bellum civile commotum, post sollicitatos milites, postremo Constantium occidere voluerat, et occidisset, si Faustam sibi consentientem habuisset.

CAPUT XXXI.

Maximianum alterum. Galerium, cognomento Armentarium.

Persecutionis auctorem. Ita etiam Eusebius in libro primo de Vita Constantini, cap. 58; Rufinus lib. VIII, cap. 15: *Ille vero, qui ei secundum in honore, postmodum etiam in primis successor fuit, qui et inventor ac signifer nostræ persecutionis extiterat.* Et cap. 28: *Ipsum namque auctorem sceleris ultio divina corripuit.* Fragmentum de Constantio Chloro, p. 472: *Tunc Galerius in Illyrico Licinium Cæsarem fecit. Deinde illo in Pannonia relicto, ipse ad Serdicam regressus, morbo ingenti occupatus sic distabit, ut aperto et putrescente viscere moreretur, in supplicium persecutionis iniquissimæ ad auctorem scelerati præcepti justissima poena redeunte.* Vide Lactantium supra cap. 1 et sequentibus. Frustra ergo Scaliger in Animadversionibus ad Chronicon Eusebii ait Galerium Maximianum nunquam persecutum esse Christianos, cum bonus et laudabilis princeps fuerit eximius et fortis bellator. Atque heic eum merito reprehendit Petavius in lib. XI de Doctrina temporum, cap. 54, et lib. XIII, p. 714.

Etiam vim majestatis. In hoc loco desiderantur aliquot litteræ in veteri exemplari, in quo ita legitur: *ut in eo et... in majestatis ostenderet.* Nos ex vestigiis litterarum, quæ perierunt, coniecimus ita legendum esse, sicuti se habet hæc editio. Et conjecturam nostram confirmat ipse Lactantius, eujus hæc sunt verba in libro primo divinarum Institutionum, cap. 5: *Quid quod summa illa rerum potestas ac divina vis ne semel quidem dividi potest.* Et lib. III, cap. 17: *Vim majestatemque veri Dei non intellexerunt.* Alibi virtutem dixit pro vi; ut lib. IV, cap. 26: *Virtutem ac majestatem Dei singularis interpretari.* Et lib. VI, cap. 9: *Virtutem ac majestatem Dei singularis enarrat.*

De agendis vicennialibus. Ad exemplum Diocletiani, eujus imitationem affectabat ita, ut etiam de deponendo imperio aliquando cogitaverit. Sed tamen vicennialia non celebravit, extinctus antequam eorum agendorum tempus adesset.

Venia non hab. Primo edideramus: *Veniam non habentibus nullas abstinendi multiplicis cruciatus.* Quamquam autem ita omnino scriptum sit in archetypo, non dubito tamen quin ea lectio vera sit, quam nunc constituimus.

Quæ quam tol. Hic locus ita habet in veteri codice: *Quæ quam tolerabilia sint, eripi a labore hominum cibos labore questos.* Partem ultimam recte, ut opinor, restitimus. Priorem convellere non sumus ausi, licet olim existimaverimus reponi posse: *Quamquam intolerabile sit.* Sparkius ita scribendum esse ait: *Quæ cum intolerabilia sint.* Conjecturam nostram prætulit Columbus.

Votum. Sic vocabant festa in quibus vota concipiebantur pro incolunitate et diuturna principum vita, ut sicut vicennialia, exempli causa, celebrabant, sic dii tribuerent, ut tricennialia celebrarent. Sed opus non est me plura dicere de hoc argumento, cum nuper duo eruditissimi viri Carolus Dufresnius et Henricus Noris hanc materiam abunde tractaverint; ille in dissertatione de numismatibus inferioris ævi, quæ post tomum tertium Glossarii edita est; alter in dissertatione chronologica de votis decennialibus, quæ edita est cum dissertatione de nummis Diocletiani et Licinii. Vide etiam Casauboni notas in Spartianum.

Quod non erat celebraturus. Hic locus est magni momenti, cum ex eo certo colligatur Galerium Maximianum non pervenisse ad vigesimum annum imperii sui.

CAPUT XXXII.

Maximinus iratus Eusebius, lib. viii, cap. 43, cum dixisset Licinium et imperatorem et Augustum factum fuisse, addit: *Quod quidem Maximinus ægre admodum tulit, qui hæcenus Cæsar duntaxat ab omnibus appellabatur. Hic ergo præ cæteris tyrannico ingenio præditus, Augustus a semetipso renuntiatus est.*

Mittit ergo Galerius ad Maximinum, ut eum placaret.

Disposit. suam servet. Quia Licinium veterem contubernalem et victoriæ socium fecerat Imperatorem secundum loci.

Deferat canis. Dictum id propter Galerium, qui senex erat. Nam de Licinio non posse intelligi, hinc patet, quod cum interit, nondum erat sexagenarius. Epitome Victoris: *Hic Licinius anno dominationis fere post quintumdecimum, videlicet proxime sexagesimum, occiditur.* In Fastis idatianis occisus dicitur sub consulatu Paulini et Juliani, qui in annum 325 incidit. Obiit autem sub finem anni. In fragmento de Constantio Chloro dicitur regnasse annos 19, filio et uxore substitutibus. Quod verum ex omni parte non est. Nam ab anno 307 exeunte usque ad annum 324, quo ad vitam privatam mense octobri rediit victus a Constantino, numerantur anni tantum 17. Quod si anno 324, cum ageret decimum septimum imperii sui annum, nondum nactus erat annum ætatis suæ sexagesimum, jam constat eum factum fuisse imperatorem anno circiter ætatis suæ quadragesimo. Itaque quæ de canis heic dicuntur ad eum referri non possunt.

Tollit Cæsarium nomen. Non quidem ut nomen Cæsarium aboleret, quod imperatores semper retinuerunt, sed ut ab eo deinceps absterentur illi, qui in spem imperii adoptarentur, et sic excluderetur Maximinus. Hunc puto hujus loci sensum esse. Contra viri religionis et doctrine laude insignis Antonius Pagius in dissertatione hypatica, p. 158, putat alium esse verborum Lactantii sensum, eaque ad Galerium Maximinum cognomento Daia referenda esse, non vero ad Galerium Maximinum. At Joannes Columbus, in annotationibus ad hunc locum, mirari se ait Antonium Pagium hæc de Maximiano Daia accipere, cum series verborum et res ipsa doceat intelligenda esse de Galerio Maximiano: istum enim, qui jam veteranus erat, contumacem dici non posse in novitium imperatorem Maximinum, cum contumacia sit inferioris in superiore. Ego vero arbitror recte in hoc loco reprehensum esse Pagium a Columbo.

Maxentium. Aut valde fallor, aut Maxentii nomen istuc, ut in Chronico Alexandrino, perperam positum est pro Maximino. Nulla enim inter hæc mentio Maxentii, quem Galerius Maximianus socer ejus oderat, et ut hostem publicum paulo ante bello appetierat. At vir clarissimus Joannes Columbus retinet in hoc loco nomen Maxentii, addit vero Maximini Daia nomen, quod a dormitante librario omissum esse putat, et quatuor imperatores paulo post nominatos ait esse Licinium, Maximinum, Maxentium et Constantinum. Mihi multo similis vero videtur ita intelligendum esse hunc locum, ut quatuor illos, quos imperatores nominari jussit Galerius, dicamus hos esse, ipsum videlicet primo Galerium, ut par erat, tum Licinium, deinde Maximinum, postremo Constantinum. Nam, ut antea dixi, nullo tum mentio Maxentii; et certum est Maximinum non potuisse præteriri. Habebat enim exercitum fortem.

Constantinum fil. aug. Ex hoc præcipue loco colligo consensum Constantini requisitum non fuisse, cum Licinius factus est imperator. Quippe probabile non est eum, qui imperator et Augustus dictus ab Herculo fuerat, qui filius et gener Augustorum erat, virum præterea spectatum militia, fortissimorum exercituum ducem, et victoriis multis insignem, passurum fuisse sibi præferri hominem novum. Et sane nescio an ista sic ex omni parte successerint. Nam in edicto anni 311, ubi tres imperatores nominantur,

A *Galerii quidem nomen, ut senioris principis, primo loco ponitur, tum Constantini, deinde postremo Licinii.* Quod indicat dignitatem istius passam esse aliquam contradictionem apud Constantinum, eamque non aliter sopitam, quam rejiciendo Licinium in tertium locum.

Augustum se nuncupatum. Singularis est huicque Lactantii scriptioni plane conveniens locus Ruffini ex lib. ix, cap. 5, ubi loquens de eodem Maximino ait: *Et quamvis ei agere cuncta ex sententia liceret, quippe qui jam sibi etiam Augusti concessam præsumperat dignitatem, videri tamen vult quod aliquibus justis hæc rationibus agat.* Confirmat Eusebius, lib. viii, cap. 15, ubi cum dixisset Licinium imperatorem et Augustum declaratum esse addit: *Quod quidem Maximinus ægre admodum tulit, qui hæcenus Cæsar duntaxat ab omnibus appellabatur. Hic ergo præ cæteris tyrannico ingenio præditus, Augustus a semetipso renuntiatus est.*

CAPUT XXXIII.

B *Dec. et oct. annus.* Is est annus Christi 310, ut ostendit tempus mortis Galerii. Nam cum ille inciperet ægrotare anno 18 imperii sui, ægrotaverit autem per annum perpetem, et obierit anno 311, mense maio, planum est annum octavum et decimum imperii ejus congruere cum anno Christi 310.

Insanabili plaga. Lactantius, lib. vii Institut., cap. 45: *Percussit Ægyptum Deus insanabili plaga.* In inf. pa. genitalium. Vide Eusebium, lib. viii Hist. eccles., cap. 16, et lib. i de Vita Constantini, cap. 57; Ruffinum, lib. viii, cap. 48; Fragmentum de Constantino Chloro, pag. 472, et Orosium, l. vii, cap. 28.

Inductam jam cic. In codice manuscripto legitur: *Sed inducta jam cicatrice, scindit vulnus.* Ex quo nos primo conseceramus: *Sed inductam jam cicatricem scindit vulnus.* Nunc vero videmus retinendam esse lectionem veteris libri; pro *scindit* tamen reponendum esse *scinditur*. Noster, lib. vi Institut., cap. 24: *Perniciem rescissis vulneribus effundere.* Paulo post lacuna, ut olim monuimus, sic forte supplenda est: *Itursum levi corporis motu vulneratus.* Ubi Columbus legi debere ait *vulnerato*.

Asclepius. Sic etiam lib. iii Institut., cap. 19: *Timent videlicet ne apud Rhadamantum recipiatorem voti reus fieret ab Asclepio.* Hæc est enim scriptura vetustissimorum Lactantii exemplarium, cum in vulgatis legatur, ab *Æsculapio*. Paulo supra ibidem editum est, *pro se sacerarent.* Melius, ut arbitror, codex regius 3755, *prosecrarent.* Ita etiam primo habuit codex 3756 ejusdem bibliothecæ. Sed postea syllaba *sa* addita est supra lineam. Et sic constituta est editio vulgata. Infra lib. iv, cap. 27: *Instigantibus iisdem dæmonibus, quibus prosecrant.*

Vermes intus creantur. Vide Eusebium, lib. viii, cap. 16, et Orosium, lib. vii, cap. 28. Similem omnino historiam de Juliano, qui avenculus apostatæ fuit, narrat D. Joannes Chrysostomus oratione in sanctum Babylon, *Sözotnehüs*, lib. v, cap. 8, et Theodoretus, lib. iii, cap. 45.

Odoritam. Certum est hunc locum esse mendosum. Itaque conjeceram sic restitui posse: *Odor teter non modo per palatium.* Sparkius deinde faciliori, ut ipse ait, emendatione legendum censet: *Odor autem.* Cuperus: *Odoritas terra.* Columbus: *Odor ita teter.* Quid, si reponatur: *Odoris diritas.*

Denam coactus est confiteri. Membrabile est, quod hoc loco narrat Ruffinus, lib. viii, cap. 18. Referam autem ejus verba: *Denique plerisque medicorum, inquit, quod nec morbo aliquid mederi, nec viam febris tolerare possent, interfici jubet. In quibus cum quidam jugulandus potius, quam medicaturus assisteret, inspiratus a Deo: Cur, inquit, imperator, erras, et quod Deus infert, ab hominibus putas posse revocari? Nec humanus est iste morbus, nec a medicis curatur. Sed recordare quanta in servos Dei egeris, quoniamque in religionem divinam impius et profanus extiteris, et in-*

telliges unde tibi sint poscenda remedia. Nam et ego quidem mori cum ceteris potero; tu tamen a medicis non curaberis. Tunc primum se Maximianus hominem esse intellexit, etc. Eandem historiam compendio perstrinxit Orosius, lib. viii, cap. 28, et ex eo auctor Historia miscellanæ, lib. xi. At Euty chius in Annualibus tradit Maximianum sponte sensisse ac dixisse se ea pati, quia christianos interfecerit, et litteras in omnes provincias suas dedisse, ut christiani, qui in carceribus erant, dimitterentur. Sed idem tamen in hoc graviter errat, quod eum ex hoc morbo convalescit scribit precibus christianorum, ac postea ad majorem impietatis gradum, quam antea prolapsus, Christianos ubique jussisse occidi et penitus extirpari. Qui error et evenit ex confusione nominum Maximiani et Maximini, dum uni tribuit, quod a duobus factum esse constat. Fallitur etiam Sethus Calvisius, qui tum putat persecutionem decennem quiescisse post edictum illud mortemque Galerii, cum octavus tantum persecutionis annus esset, ut supra diximus.

Edictum misit. Extat apud Eusebium, l. viii, c. 17, ex latina lingua translatum ab eo in græcum sermonem, et dein ex Græco versum in latinum a Ruffino, ut ipse docet: *Hæc de Latino in Græcum versa nos rursus transfudimus in Latinum.* Quod igitur hodie legitur prima latina, beneficium est Lactantii.

CAPUT XXXIV.

Ad bonas mentes red. Lactantius, lib. v, cap. 19, ad nos fortassis edictum respiciens: *Sed hæc ipsa ignorantia efficit, ut in persequendis sapientibus tam mali sint, fingantque illis consilium, illos ad bonam mentem velle revocare.* Acta sanctorum Saturnini, Davidi et Felicis, cap. 7: *Debueras alios ad bonam mentem revocare, et non contra præcepta imperatorum et Cæsarum facere.*

Ut non vel. inst. seq. Taxat christianos, quod a prisca illa parentum suorum simplicitate defecissent. Eusebius sane, lib. viii, cap. 1, calamitosam Ecclesiæ illius ævi statum describens, invidias, obreccationes, quasi bella intestina inter Christianos, antistitum adversus antistites certamina, et cætera quæ iram Dei adversus ipsos excitarunt, hinc ortam esse ait persecutionem Diocletiani et Maximiani adversus Ecclesiam. Vide etiam Ruffinum, lib. eod., cap. 1, et Lactantium, initio libri de Opificio Dei.

Significaturi sumus. Male Ruffinus, indicavimus, rem quasi jam peractam narraus, cum ad futurum referatur. Neque istud tribuendum errori typographorum, cum hanc lectionem exhibeant tres vetusti codices manuscripti bibliothecæ Colbertinæ. Christophorus et Valesius recte verterunt *significabimus.*

Ac sua. Hæc verba omisit Ruffinus, quæ recte alii reposuerunt.

In sedibus. Ruffinus vertit in *laribus*, quemadmodum legitur in uno codice Colbertino. Sed alii et editiones habent in *laboribus*. Christophorus vertit, in *suis familiis*; Valesius, in *suis domiciliis*.

CAPUT XXXV.

Proponitur Nicomediæ. Absente nimirum Galerio Augusto, qui apud Sardicam ægrotabat. Itaque verum esse non potest quod ait vir eruditissimus Henricus Valesius in annotationibus ad Eusebium pag. 171, hoc edictum emissum fuisse post initium anni 311, ante mensem martium. Nam anni Galerii imp. consurgebant ex kalendis martiis.

Ipsa octies et Maximino iter. cons. In Fastis Maximianus dicitur consul viii, solus. Quod etiam tradunt auctor ignotus de consulibus, et auctor quoque de pontificibus Romanis, a Cuspiniano citati. At heic additur Maximini iterum. Quod valde mirum est, præsertim cum de primo illius consulatu nulla uspiam mentio habeatur. Verum dubitare non licet quin is iterum consul fuerit, cum luculentissimum de eo extet Lactantii testimonium.

Apertis carceribus. Ruffinus, lib. ix, cap. 1: *Ju-*

dicis vero per singulas civitates edicta mittentes, legemque præferentes relaxari cunctos qui tenebantur in carcere, quique in metallis, aut quibuslibet vinculis asservabantur, omnes abscedere liberos jubent.

Conjuge sua. Valeria Diocletiani filia. Hæc tamen non mansit in aula Licinii, ob ferociam ejus: sed ad Maximinum confugit, ubi pessime habita est, ut videbimus infra, cap. 39.

Filio. Candidiano, de quo dictum est supra, cap. 20.

Horrenda tabe consumptus. Ruffinus, lib. viii, cap. 15, ait Galerium tam multis variisque morbis, et corporis tabe atque insania mentis affectum esse, ut post longos atque inextricabiles languores, scelerum suorum furis agitatus, sponte vitam nefariam proderet, id est, ut Orosius explicat in capite 28 libri septimi, vim vitæ suæ attulit. Sed hæc vera non sunt. Mortuus autem est anno Christi 311, quo inierat nonum et decimum imperii sui annum. Ita enim colligitur in primis ex Lactantio teste luculentissimo. Nam cum ex capite 55 constet Galerium ægrotare cœpisse anno decimo et octavo imperii sui, et morbum ejus duravisse per annum perpetuum, ac postea illum deficientem anno sequenti edictum misisse ut Christianis liceret Deum publice colere, mortuumque esse cum jam futura essent vicennalia, kalendis martiis impendentibus, clarum est eum non pervenisse ad annum vigesimum imperii sui, sed mortuum esse anno decimo nono. Consentit Lactantio Aurelius Victor in libro de Cæsaribus, ubi ait Galerium potentiam Cæsaris gessisse annos tredecim, quinquennio imperium tenuisse. *Hinc quinquenni imperium, inquit, Constantio annum fuit, cum sane uterque potentiam Cæsarum annos tredecim gessissent.* Quod confirmatur auctoritate Eutropii in initio libri noni, et ex Chronico Alexandrino, pag. 634, ubi scriptum est Constantium, qui Cæsar cum Galerio factus est, et eodem die Augustus nuncupatus est, quo Galerius, obiisse Eboraci in Britannia anno decimo tertio principatus sui, exacto videlicet, cum ab aliquot mensibus inisset decimum quartum. Atqui supra, cap. 17, probavimus Diocletianum et Maximianum deposuisse imperium anno Christi 305, kalendis maiis. Itaque qui tum Cæsar erat ab annis tredecim, adoptatus fuerat anno Christi 295, kalendis martiis. Quod si addas quinquennium, seu potius sexennium imperii, facile reperies consurgere numerum annorum novemdecim, quibus eum imperasse colligitur ex Lactantio. Nam et auctor quoque fragmenti de Constantio Chloro, pag. 492, eundem Galerium tradit imperasse annos novemdecim. Quod cum videret vir clarissimus Henricus Valesius, persuasumque haberet illum regnasse per annos viginti et unum, sic locum fragmenti interpretatus est, ut diceret annos quidem 19 integros ac plenos imperasse Galerium, sed præterea duos semiplenos seu civos. In constitutione sane, quam Lactantius supra descripsit, quæ data est paulo ante mortem ejus, ipse se vocat imperatorem 19 apud Eusebium et Ruffinum. Scio eundem virum eruditissimum, quem paulo ante nominavi, ista ita interpretari, ut hoc loco vox *Imperator* non significet dignitatem Augustam; aliud enim illam in titulis imperatorum significare, cum primo loco ponitur, aliud cum subjungitur cæteris titulis. Nam vox *imperator*, quæ secundo loco ponitur, designat victoriam imperatorum; et quoties post partam victoriam imperatores ab exercitu appellati sint, ostendit, ut docet Dio. Neque ego sane disputare heic velim adversus hanc interpretationem viri clarissimi. Illud tantum volui monere Galerium imperatorem 19 nominari in titulo illius edicti. Obiit autem Galerius, ut colligi potest ex Lactantio, mense maio apud Sardicam. At Onuphrius Panvinus, in commentario ad librum secundum Fastorum, tradit eum obiisse circa mensem septembrem. Melius Sigonius in libro secundo de occidentali imperio, ubi scribit Galerium vita excessisse non multo post 11 kalendas maias. In hoc tamen errat, quod tum Licinium impe-

rtem et Augustum nuncupatum apud Car-
 utat a Galerio, cum se imperio gerendo inep-
 iceret. Quippe neque ea causa fuit assumendi
 consortium imperii, sed quo pluribus mu-
 nisteret, et ut eo uteretur in bello adversus
 m. Deinde illud factum non est extremis Ga-
 voribus : sed quadriennio ante, ut supra os-
 st. Committendi vero huius erroris hæc oc-
 , quod plerique veteres Galerii mortem con-
 scribunt post collatam Licinio dignitatem
 m. Eutropius lib. x : *Per hoc tempus a Ga-
 nius imperator est factus; Dacia oriundus,
 utiqua consuetudine, et in bello, quod adver-
 eum gesserat strenuus laboribus et officiis ac-
 ors Galerii confestim secuta.* Zozimus, lib. ii:
 us Galerius ex societate superiorum tempo-
 raliorem sibi Licinium imperatorem creat, quod
 ra bello Maxentium persequi cogitaret. Postea-
 lerius hæc agitant consilia ex incurabili vul-
 ne cum morte commutasset, imperium Licinius
 bi vindicabat. Orosius quoque lib. vii, cap. B
 Fragmenti de Constantio Chloro, pag.
 describunt hanc historiam, ut statim post
 Licinium subsequatur mors Galerii. Et Au-
 ctor, qui Licinium imperatorem factum ait
 a Galerio iret in Italiam, scribit, eum paulo
 n Italia decesserat, vulnere pestilenti con-
 esse. Et in Epitome Victoris : *Hic Licinius
 ominationis fere post quintum decimum occidi-
 aerando videlicet ab excessu Galerii.* Et So-
 ib. i, cap. 2, ait Maximianum abiisse e vita,
 inium prius imperatorem creavisset. His igitur
 us erravit Sigonius, quem secutus est Mori-

ejusdem. Id est maii.

martis. Eo enim die Galerius Maximianus
 terat Cæsar cum Constantio, adeoque kalen-
 per martis inchoabantur anni ejus imperii,
 nalia celebrari debebant kalendis martis im-
 is anni, qui futurus erat vigesimus imperii
 sti Idatiani Tiberiano et Dione consulibus :
 o levati sunt Constantius et Maximianus Cæsa-
 tal. mart. Eumenii panegyricus Constantio die-
 kalendæ martiæ, sicuti olim annorum voven-
 a nunc æternorum auspices imperatorum! Sed
 rum occurrit difficultas de annis imperii. Nam
 n est, Galerium factum fuisse Cæsarem sub
 u Tiberiano et Dionis, et illorum consulatum
 re cum anno Christi 311, ut vulgo putant,
 it eum mortuum fuisse anno imperii 21 in-
 Cum autem contradici non possit argumentis
 tantio petitis, querenda aliqua via est, qua
 ediamus ex his difficultatibus. Et sane opti-
 os Fastos Idatianos certum est non carere æ-
 rroribus, ut facile probari posset.

CAPUT XXXVI.

io morante. Qui tum erat in Dacia Mediterra-
 ad Sardicam, aut non multo procul. Nam illic
 is erat Galerius.

um Chalcedontum. Hunc itaque limitem Orien-
 perii constituere volebat Maximinus, ut intra-
 sset etiam Bithynia usque ad Chalcedonem,
 riæ vero ultra fretum Chalcedonium pertine-
 l imperium Occidentale, ita ut sedes imperii,
 in erat apud Nicomediam, ad se, qui prior fac-
 erat Cæsar, pertineret, non autem ad Lici-

gniam. In veteri codice legitur *Bhyaniam*. Cer-
 e emendationem, probat primo iter Maximini,

Oriente ad Chalcedonem properabat; deinde
 Maximinus, qui in epistola sequenti anno scripta
 binum, quam recitat Eusebius, docet se anno
 ito Nicomediæ fuisse. Cum anno præterito, in-
 Nicomediæ feliciter essem ingressus, cives ejus
 ne illic degentem adierunt. Quare recte observa-
 st ab Henrico Valesio in Annotationibus ad Eu-
 n, pag. 185 et seq. Maximinum, mortuo Ga-

lerio, Asiam ac Bithyniam occupasse, quas Galerius
 una cum Illyrico et Thracia sibi retinuerat.

Diversas ripas. Nimirum Maximinus, ut palam est,
 ripam Bithyniæ, Licinius adversam, in qua Byzan-
 tium.

In ipso freto sædus. Haud dubie in faucibus Bos-
 phori Thracii, inter Byzantium et Chalcedonem. Et
 Bithyniam quidem cecidisse in jus et ditionem Maxi-
 mini, colligitur ex martyrio sancti Luciani Antiocheni,
 quod enarrat Eusebius, lib. ix, cap. 6.

Indulgentiam. Id est, pacem, cessationem a perse-
 cutione. Supra cap. 34, in edicto : *Indulgentiam
 nostram credidimus porrigendam : quam vocem in suis
 versionibus recte Rufinus et Valesius retinuerunt,
 Christophorus male omisit.* Lactantius in libro de
 Ira Dei, cap. 20 : *Si nobis indulgentia cælitus venerit.
 Acta sanctorum Saturnini, Davi et Felicis, cap. 13 :
 Qui vult ex vobis ad indulgentiam pervenire, ut salvus
 esse possit, profiteatur.* Optatus Milevitanus in libro
 primo : *Tempestas persecutionis peracta et desinita est.
 Jubente Deo, indulgentiam mittente Maxentio, Chri-
 stianis libertas est restituta.* D. Augustinus frequenter
 hanc vocem usurpat adversus Donatistas, cum loqui-
 tur de rescriptis principum, quibus libertatem sui
 dogmatis dederant iisdem Donatistis.

Communi tutelæ. Certum est, heic agi de edicto,
 quod extremis Galerii temporibus editum est in fa-
 vorem Christianorum. *Communi autem tutelæ* dixit,
 pro communi consensu. Hanc vocem non reperi
 alibi. Fortassis est corrupta. Vir doctissimus et
 summus amicus meus Joannes Baptista Cotelerius,
 quem magno rei literariæ et ecclesiasticæ damno
 nuper amisimus, tom. iii Monumentorum Ecclesiæ
 Græcæ, pag. 662, censet, reponendum esse *tutelo*.
 Eadem est sententia Cuperi et Columbi. Sparkius
 vero *tutela* rescribit, admonens interim, virum quem-
 dam doctum e suis existimare legendum esse *titulo*.
 Vir doctissimus Carolus Dufresnius Cangius putat,
 legendum omnino esse *titulo*: recte. Respicit enim
 Lactantius ad constitutionem editam in capite 34,
 quæ pro more tum recepto inscripta erat nominibus
 Galerii Maximiani et Maximini Dazæ, id est, *com-
 muni titulo*.

Subornatis legationibus. Hæc pluribus explicat
 Eusebius, lib. ix, cap. 2, initium factum dicens ab
 Antiochensibus : *Sed et alios, inquit Rufinus, per
 singulas civitates similiter deterrimos cives ad simile
 facinus impellit, et ex omnibus provinciis hujuscemodi
 legationem dirigi componit.* Quæ verba ideo retuli,
 quod apertiora sint, quam Græca Eusebii.

Sacerdotes maximos. Hæc confirmantur ab Euse-
 bio, lib. viii, cap. 14, et lib. ix, cap. 4. Vide Vale-
 sii annotationes ad eundem Eusebium, pag. 169.

Candidis chlamydis ornatos. Eusebius in locis
 mox commemoratis annotat quidem, addita orna-
 menta sacerdotibus per provincias constitutis a Ma-
 ximino, quæ coercent ad militare satellitium, id est,
 ad lictores et apparitores : qua de re vide annotatio-
 nes Valesii. At Lactantius addit, illum jussisse, ut
 Pontifices illi, qui super provincias erant, incederent
 ornati candidis chlamydis. Chlamydem autem
 heic accipio pro paludamento, ut apud Nonium, seu
 illa albæ tunicæ specie, auro interdum limbata, qua
 utebantur soli ministri imperatorum; de quibus plura
 Salmasius in Notis ad Lampridium, pag. 241. Itaque
 Maximinus vestes ministrorum palatinorum commu-
 nicavit cum summis pontificibus, quos per provin-
 cias ordinavit. Et hinc fortassis explicabitur locus
 ille Trebellii Pollionis in D. Claudio, *Chlamydes veri
 luminis limbatus duas*, ubi Salmasius verum lumen
 interpretatur de colore purpureo.

Debilitari jussit. Vide Eusebium, lib. viii, cap. 15
 et in libro primo de Vita Constantini, cap. 58, ubi
 in interpretatione Valesii irrepsit nomen Licinii, pr-
 nomine Maximini.

Effodiebantur oculi. Non adnotassem ista, quæ a
 Eusebio quoque commemorantur, nisi admoner

vulnissimam, hanc crudelitatem a Suida referri ad Diocletianum et Maximianum, eumque hoc loco, ut saepe solet in rebus historicis, lapsam esse.

CAPUT XXXVII.

Constantini litteris. Constantinus post partam de Maxentio victoriam, cum apud Mediolanum convenisset cum Licinio, constitutionem emiserat admodum favorabilem Christianis, eamque miserat in Orientem ad Maximinum, ut is eam in provinciis suis proponi curaret. Auctor est Eusebius, lib. ix, cap. 9, illum primum quidem ad hæc graviter ingemuisse; postea tamen, cum nec videri vellet Constantino ac Licinio cessisse, nec rursus id, quod iussum erat, suppressere, metu eorum qui jusserant, epistolam ad Sabinum præfectum scripsisse, veluti suo sponte motu et ex propria auctoritate, in qua eadem ferme de Christianis saucivit, quæ in illa Constantini ac Licinii constitutione continentur. Addiderat autem Constantinus litteras ad Maximinum, quarum mentionem facit Eusebius in postrema parte ejusdem capituli.

A sacerdotibus immolari. Quod heic ait Lactantius de Maximino cibus immolatiis quotidie vescente, id ab eo publico edicto constitutum ait Eusebius in libro de Martyribus Palæstinæ, cap. 9, ita, ut cuncti tam viri, quam mulieres, una cum servulis et infantibus, sacrificare et libare diis immortalibus cogentur, et immolatis hostiarum carnibus vesci, et ut cuncta in foro venalia sacrificiorum libationibus inquinarentur. Istud ipsum docent etiam Acta passionis sancti Luciani martyris Antiocheni, quem idem Maximinus morte affecit: *Quin etiam ad tantam processit sævitiam, ut ne infantibus quidem parceret, sed ipsos quoque interimeret, quoniam nec poterat quidem eis persuadere, ut gustarent ea, quæ sacrificabantur demonibus.* Secutum in hoc fuisse Maximinum vestigia magistri sui Galerii, docent Acta sanctorum martyrum Agapes, Chionis et Irenes, quæ Thessalonice martyrium consummaverunt anno secundo persecutionis, Diocletiano ix et Maximiano viii consulibus. In illis enim Actis legitur, Cassandrum beneficiarium ita scripsisse ad Dulcetium præsidem: *Scito, mi Domine, Agathonem, Agapen, Chioniam, Irenem, Casiam, Philippam et Eutychiam nolle his vesci, quæ diis sunt immolata.* Eadem habentur in Actis sanctorum Sergii et Bacchi, qui sub eodem Maximino passi sunt: item in Actis sancti martyris Vari et sociorum ejus, et in Actis Theodori Amaseni cognomento Tyronis. Imo diu ante hanc superstitionem usurpatam esse, reperio in Actis sanctorum Terentii, Africani et sociorum, ubi scriptum est, Decium imperatorem in universas Romani imperii provincias edictum misisse, ut omnes Christiani ad immolandum et comedendum ea, quæ idolis essent immolata, pertraherentur. Quare quod ait Lactantius, Maximinum hoc primum invenisse, ut animalia omnia, quibus vesceretur, non a coquis, sed a sacerdotibus ad aras immolarentur, intelligendum non est de edicto seu generali lege, cum multis ante annis id constitutum fuisset a Decio et Galerio Maximiano: sed de privato palatinorum ciborum usu. Porro hunc usum in regiones quoque extra limitem Romanum positas penetrasse, docent Acta sancti Sabæ Gothi qui martyrium consummavit in Cappadocia pridie idus aprilis, Modesto et Arintheo consulibus id est, anno Christi 372. Cæterum ab istiusmodi cibus immolatiis, quos idolothyta vocabant, semper abhorruisse Ecclesiam, notius est, quam ut necesse sit veterum testimoniis comprobari.

Perfusum mero. Lactantius lib. vi Institut. cap. 1: *Homines autem, neglecta justitia, cum sint omnibus flagitiis ac sceleribus inquinati, religiosos se putant, si templa ac aras hostiarum sanguine cruentaverint, si focos odorati ac veteris vini profusione madefecerint. Quin etiam sacras dapes apparant, et exquisitas epulas, quasi aliquid inde libaturis offerant.* Et cap. seq.:

A Mactant igitur optimas ac pingues hostias Diæ esurienti, profundunt vina tamquam sitiienti.

Hinc famis. Crudelitatem istius famis Eusebius lib. ix, cap. 8. Videndus etiam qui non nulla habet, quæ apud Eusebium narratur. Meminit et hujus famis Eutycheus Alex in suis Annalibus.

Dono suis dabit. Ruffinus, lib. viii, cap. 1 et montes auri, ut ita dixerim, congregatos suis ac satellitibus largiebatur.

Mors clem. latronum. Salvianus in fine libri de Gubernatione Dei, pag. 191: *Latrones hoc proverbio uti solent, ut quibus non auferunt dedisse se dicant.*

CAPUT XXXVIII.

Vincit officium. Eadem omnino verba in libro sexto divinarum Institutionum, cap.

Nobilibus faminis. Ruffinus libro viii, *B Cui etiam inter cætera hoc singulare studium ullam non dico urbem, sed vel breve oppidum adulterio nobilium matronarum, quæ per loca reperta, vel corruptione virginum, præteriret.*

Prægustator. Metaphora ducta a cibo et etiam usus est Cicero in oratione pro domo sua *et tu helluoni spurcissimo, prægustatori libidinum, homini egentissimo et facinorosissimo Sexto* etc. Prægustator itaque est, qui cibos potusque explorat, apud viros principes præcipue, ne forum cum cibo potuque hauriant. Ea de causis timens sceleratam Cleopatram Solertiam prægustatos cibos sumebat, ut docet Plinius, cap. 5, Historiæ naturalis. Suetonius, in cap. 44: *Et veneno quidem occisum convenit: tem, et per quem dato discrepat. Quidam tradunt lanti in arce cum sacerdotibus per Halotum prægustatorem.* Tacitus, lib. xiii Annalium: *ante Britannico, quia cibos potusque ejus di-*

C ministris gustu explorabat. Gregorius papa XI stola scripta ad Carolum V, regem Francorum hannam ejus uxorem, edita in tomo quarto Gregorii Dacheriani, pag. 500: *Et insuper, ut hi, quomodolibet ova, lac, butyrum et caseum, seu fercula parabunt, et etiam illi, qui de eis vobis servitaxat pro proba faciendâ, gustare de ipsis valecedimus per præsentem.* Quod heic Gregorius *proba faciendâ, nos dicimus hodie, pour faire Evodius Upsalensis in libro secundo de B sancti Stephani, cap. 3: Jubet illi prægustatori*

Imminutas. Putabam olim, hunc locum corruptum, et conjeceram rescribendum esse. Postea viri clarissimi Sparkius et Columbus nuerunt, retinendam esse lectionem, quæ in codice veteri, quia vox *imminutas* nihil aliud quam prægustatas, seu præforatas; quod et aliquot ostendit item Columbus, et isto præ Lactantii libro primo Institut., cap. 10: *Omnines quas imminuit.*

D Cubilia impune violabant. Ruffinus, lib. viii, *Delictiis, luxu atque omni dissolutionum genereturpissima suis militibus præbebat exempta. quidquid lascive, quidquid petulanter, quidquidiose gestum a rectoribus vel militum, vel provi fuisset, inultum cedebat ob imperatoris exempti*

A Gothis pulsî. Cum Diocletianus Italiam vicennalia celebraturus, Gothi, sive populi Istri fluminis incolentes, ea occasione usi, partem vicinæ provincie invaserunt, et indigne pulerunt. Hi vero pulsî sedibus suis ad G Maximianum Cæsarem confugerunt, et post Maximino, quem Galerius adoptaverat, adjun et in numerum satellitum ac protectorum ejus sunt.

CAPUT XXXIX.

Ne ab Augusta quidem. Valeria, Galerii vidua post mortem mariti in aulam Maximini conc

Licinio, cui eam Galerius commenda verat. *A* anno 513, aliis triennio serius. Istos in hanc sententiam impulit auctoritas Fastorum Idatianorum, in quibus scriptum est, Diocletianum diem functum esse in Salona 5 nonas decembris; Sabino et Rufino consulibus. Sed horum Fastorum auctorem falso ea scripsisse jam constat, cum Lactantius doceat, Diocletianum esse mortuum ante nuptias Licinij et Constantiæ, et ante Maximinum Dazam. Cum ergo mortuus sit post Galerium et ante Maximinum, exeunte anno, manifestum est, decessisse anno 512 exeunte. Nam Maximinus periit anno sequenti, ut ostendam. Itaque verum non est quod legitur in Epitome Victoris, Diocletianum annos prope novem egisse in communi vita. A kalendis enim maiis anni 505, usque ad 3 nonas decembris anni 512, sunt tantum anni septem et menses septem cum aliquot diebus. Sed adversus hæc dici potest id quod quibusdam placuisse video, Diocletianum non potuisse dici mortuum anno 512, cum in l. 2 cod. Theodos. *De censu*, quæ data est anno 515, kalendis Junii, Constantinus eum vocet dominum et parentem, divum vocaturus, si mortuus fuisset. Verum eam argumentationem falsam esse, probat epistola Maximini Aug. ad Sabinum apud Eusebium, lib. ix, cap. 9, ubi is Galerium Maximianum, quem ab anno superiore mortuum fuisse constat, vocat tamen dominum ac parentem suum; qui tamen in edicto, quod ibidem apud Eusebium extat, eundem Maximianum et Diocletianum vocat divos parentes suos. Cæterum cum ex hoc Lactantii loco constet, Diocletianum mortuum esse ante nuptias Licinij et Constantiæ, consequens est, falsum esse quod legitur in Epitome Victoris, nimirum eum morte consumptum esse, ut satis patuit, per formidinem voluntariam: *Quippe cum a Constantino atque Licinio vocatus ad festa nuptiarum, per senectam, quominus interesse valeret, excusavisset, rescriptis minacibus acceptis, quibus increpabatur Maxentio fuisse ac Maximino favere, suspectans necem dedecorosam, venenum dicitur hausisse.* Parum autem probabile est, qui noluerat iterum accedere ad regimen reipublicæ, et qui vitam privatam imperio anteposuit memorabili et sapientissimo apophthegmate, quod supra p. 75, ex eadem Epitome retulimus, suspectum fuisse habitum, quod Maxentio et Maximino faveret, præcipue vero Maximino, a quo sciret, gravissimas contumelias irrogatas filie Valeriæ conjugique Priscæ, et a quo contemptum illum fuisse, dum Valeriam repeteret, recentius erat, quam ut oblivisci tam cito potuerit.

CAPUT XLIII.

Unus supererat. Nimirum Maximinus cognomento Daza. Adversarios Dei Lactantius appellat Diocletianum, Herculum, Galerium et Maximinum. In eodem numero non ponit Maxentium, quia, licet crudelis ac sævus fuerit, visus tamen est favere Christianis. Inter eos item non numerat Licinium, quia tum cum hæc scribebat Lactantius, ille videbatur esse amicus Christianorum. Postea se prodidit.

Nuper amicitiam. Id est, eo tempore, quo pax inter Licinium et Maximinum constituta est in Bosphoro Thracio, paulo post mortem Galerii.

Constantini sororem. Constantiam, quæ postea sic Arrio favit, ut etiam fratrem suum ad eum defendendum impelleret.

Misit occulte. Eusebius lib. viii, cap. 14, istud ipsum commemorat, nimirum Maximinum iniisse clam fœdus cum Maxentio.

Bellum Constantino indixerat. Ex hoc loco et ex libro secundo Zozimi apparet, consilia agitando belli a Constantino profecta non esse, sed a Maxentio; atque adeo Constantinum velut invitum ad arma proslisse, tum etiam invitatum postea a Romanis tyrannidem Maxentii ægre ferentibus. Et tamen vir clarissimus Hadrianus Valesius in libro primo rerum Francicarum, p. 25, bellum istud imputat arrogantiam

CAPUT XL.

ineo. Locus corruptus. Præsidis nomen est. si Flaccini nomen hec reponatur, quem noster non passillum homicidam vocat?

minus. Ea emendatio non est mea, sed Con. Nam vetus codex habet *nimis*. Certum est auge voces illas consuesse permutari in antiquis

lam Judæus. Non hoc primum a Maximino in. Præverat enim illi vir boni exempli D. Nero, etiam uxorem repudiare vellet in gratiam e. Qua de re videndus Tacitus in libro xiv um.

ructi velites. In veteri codice scriptum est *in- hile mens essagitari*. Certum mendum: sed non obvia certa emendatio, quæ tandem reperta est absolutam editionem. Columbus tamen magiles, quam velites.

CAPUT XLI.

usta vero. Valeria. Ubi notandum est, nihil de matre ejus dici, neque repetitam a Diocletianum Valeria repeteretur. Et tamen illa vivebat, ut patet ex capite 31.

CAPUT XLII.

is Maximiani statuæ. Rufinus, lib. viii, cap. 16, Maximianum Herculum turpiter deprehensum in s, quas Constantino struebat, turpius periisse, post interitum statuæ ejus atque imagines aufer- et in ædibus publicis vocabula ejus nominis antur. Apud Eusebium lib. viii, cap. 15, hæc a sic describitur, tamquam si Herculus primus, cuius statuæ et imagines disjectæ fuissent. tum falsum esse videret Christophorus, ita iam vertit, ut velit, illum dixisse eam contum irrogatam viventi. Quod non esse verum, pa- sequentibus Lactantii verbis, ubi ait, nulli in- rum ante Diocletianum contigisse, ut imagines is deicerentur. Itaque Henricus Valesius alio vertit, non quidem Herculum fuisse primum m imperatorum, qui a primordio imperii fue- cui inustum sit hoc dedecus: sed primum eo- qui ætate illa rempublicam administraverant. rebellis Pollio in triginta tyrannis cap. 28, aginem Celsi *novo injuriæ genere* sublatam esse cem: cum tamen, ut hec annotat Casaubo- oliti fuerint Græci Latineque damnatorum ima- dejecere, lutare, frangere, scalis Gemoniis in- omni denique contumeliæ genere afflicere; D probat etiam auctoritate Plutarchi.

videret vivus. Diocletianus, ejus viventis ima- deponerentur, quia conjunctæ erant cum ima- s Herculi.

piria. Cuspinianus in Diocletiano: *Quidam di- stupore mentis et longa ægritudine confectum, m inter suspiria efflasse; quod puto illum acce- Cedreno.*

ne atque angore confectus. Alii Diocletianum ortis genere extinctum tradunt: quidam morbo interentis, alii veneno, Suidas suspendio. Vide quæ infra dicuntur ad caput quinquagesimum. autem haud procul Salonis in Dalmatia, in villa spalato, ubi et sepultus est. Vide Henrici Vales ad Ammianum Marcellinum, p. 112. Variæ sunt doctorum virorum opiniones de anno, quo tianus interit, aliis consentibus id evenisse

Constantini, qui statuas suas Romæ jussu Maxentii A eversas adeo iniquo tulerit animo, ut eam injuriarum armis vindicandam putarit; ejusque memoriam acriter ac contumeliose sugillat, quod cum Maximiani soceri sui statuas subverti jussisset in Galliis, parem sibi a Maxentio ejus filio factam injuriam ferre non potuerit. Veri amor et magni principis memoria postulant, ut heic observemus, immensum esse discrimen inter hæc duo facinora. Constantinus everterat statuas inimici sui, sed mortui, et qui propterea contumeliam sibi irrogatam ulcisci non potuit. At Maxentius dejecerat venerandas, ut ait Nazarius, imagines principis viventis ac fortissimorum exercituum ductoris, qui propterea et potuit, et debuit eum castigare, a quo cum tanta ignominia læsus esset. Sano Diocletianus, ut infra scribit Laetanius, adeo commotus est cum videret statuas suas everti, quæ cum statuis Herculi conjunctæ erant, tamen etsi ista adversus eum non fierent consilio, sed necessitate, ut hinc acceperit magnum atque incredibilem dolorem, ac propterea moriendum sibi esse decreverit. At Constantinus injuriam illam, qua erat magnitudine animi, remittere Maxentio paratus erat, si is ad æquas pacis condiciones descendere voluisset. Sed ille Constantinum asperratus est: appetitum ejus (verba sunt Nazarii) refugit, aversatus est, horruit; et cum voluntas pacificandi alienata esset, eo demeritæ processit, inquit idem Nazarius, *ut ultro etiam lacesseret, quem ambire deberet.* Unde constat, arrogantiam immerito argui Constantinum in hoc loco: qui si injuriam suam ultus non fuisset adversus hostem ferocem ac bonitati ejus illudentem, profecto majorem ignominiam ex ea injuriæ oblivione reportasset, quam ut verbis ullis explicari possit.

Necem patris sui. Maximiani Herculi, quem Constantinus strangulari jusserat apud Massiliam. Zozimus, lib. II: *Maxentius occasione gerendi adversus Constantinum belli quærebat, seque dolere propter obitum patris sui simulans, cui mortis causam Constantinus præbuisset.*

Intestabilem vel exitabilem. Hoc in loco desunt aliquot litteræ in veteri exemplari, ubi hæc tantum leguntur, *xtabilem.* Ex quo collegimus reponendum esse *intestabilem.* Intestabilis autem idem valet, ac detestabilis et invisus.

Finxisse discordiam. Eutropius, lib. X: *Inde ad Gallias profectus est, dolo composito, tamquam a filio esset expulsus.*

CAPUT XLIV.

Inter eos. Maxentium et Constantinum.

Responsum acceperat. Incerti panegyricus Constantino dictus post devictum Maxentium: *Stultum et nequam animal nusquam extra parietes egredi audebat. Ita enim aut prodigiis, aut metus sui præsigiis movebatur.*

Sextum kal. Nov. Hic ergo dies primus Maxentium vidit imperatorem; contra quam alii scribunt, qui ad diem 8 kal. Octobris eum imperium invasisse scribunt, pridie extinctum: quorum neutrum verum est. Cæsus enim est die natali suo, ut docent Lactantius et auctor panegyrici paulo ante laudati. Sed iste tamen in hoc fallitur, quod ait, Maxentium diem natalis sui cæde sua signasse, ne septenarium illum numerum sacrum et religiosum vel inchoando violaret. Nam si cæsus est ipso die natalis sui, manifestum est, cæsum eo die, quo imperium inierat. Hunc quippe diem antiqui vocabant natalem imperatorum. Occisus est igitur Maxentius anno Christi 312, 6 kal. novembris, sexto imperii sui anno exacto, in ipsis initiis septimi. Atque ita intelligendi sunt Aurelius Victor et auctor Chronici Alexandrini, cum aiunt, eum periisse anno tyrannidis suæ sexto. At Eutropius ait, Constantinum quinto imperii sui anno bellum commovisse adversus Maxentium. Commovit sane, sed non perfecit. Itaque verba illa veteris kalendarii a Bucherio editi: *Quinto kal. novembr.*

evictio tyranni, 6 kal. ingressus Divi, capidem sunt de Maxentio et Constantino, ut suerunt eruditissimi viri Petrus Franciscus et Henricus Noris; sic tamen, ut dies 5 referatur ad diem quo Maxentius periit, ut trati sunt; sed ad posterum, quo corpus ejus tum est, ut docet auctor fragmenti de Chloro, quo certa fuit victoria, 6 vero kal. quo Constantinus victor urbem Romam ingressus. Et hæc quidem certa atque extra omnem controversiam posita esse videntur. Et tamen rissimus Petrus Lambecius in libro quarto (tariorum de bibliotheca Vindobonensi, per evictionem illam tyranni refert ad tempus Licinii a Constantino pulsus Byzantio et Cæne, Nicomediam, se recepit, ibique etiam rebus desperatis, ut Zozimus ait, quod scire sibi restare justas et satis amplas ad dimicandas, egressus urbem, supplex Constantino facta allata purpura, imperatorem et Dominum veniamque præteritorum proposcit. Quæ omni gere anno Christi 324, Crispo III, et Constantino consulibus, ut est in Fastis Idatiis. Verum Lambecii sententia vera esse non potest, cum verba illa veteris kalendarii accipienda Maxentio profligato. Præterea nullibi adnotat ditionem Licinii incidisse in diem quintum darum novembrium. Quod in primis nec esset demonstrare. Immo eam factam aliquam colligi posse videtur ex eo, quod Zozimus nium, fuso deditoque exercitu, cum equitibus et paucis peditum millibus Nicomediam misse post captam Chalcedonem, id est, octobris, ut legitur in Fastis. Quam exiguo temporis intervallo victor exercitus pervenit Nicomediam, nemo est rei geographica viter peritus, qui non satis intelligat. Quare per nem Divi, quæ in veteri kalendario notatur v kalendas octobris, valde suspicor accipi de Constantino digressu ab urbe Chalcedone, mediani proficisceretur. Itaque cum hinc via neque longa, non absurda conjectura erit, mus, ditionem Licinii factam esse paucis diebus, id est, sub initium mensis octobris; Zozimo liqueat, eum non tolerasse diu obsidem Nicomediæ, et ex fragmento de Constantino quod Henricus Valesius edidit, colligi possit, etiam uxorem Licinii in castra Constantini fruisse sequenti die post adventum ejus. Neque momentum habet, quod idem vir clarissimus heic, ut in codice Theodosiano, Licinium nec sive per excellentiam appellari tyrannum. Maxentium quoque tyrannum dictum legitimus negyrico quem Nazarius dixit Constantino; unde de his quæ post devictum Maxentium acta sunt a Constantino, addit: *Quarum rerum sic omnes devinciebantur, ut non tam omnes quod illum tyrannum ita diu tulerant, quam e principe tam sero fruerentur.* Et supra de Maxentio: *Illum ipsum tyrannum non mors vi fuga turpis prodidit. Item: Sequebatur hunc eos suum tyranni ipsius teterrimum caput.* Fragmentum Constantio Chloro, pag. 475: *Interea Constantinus apud Veronam, victis ducibus tyranni, Romam.* Vetus inscriptio posita Constantini memoriam victoriam de Maxentio: *Quod instinctu divinitatis magnitudine, cum exercitu suo tam de quaquam de omni ejus factione uno tempore justitiam publicam ultus est armis.* Prudentius libro primo sus Symmachum: *Mulvius exceptum tyberina gna tyrannum præcipitans.* Immo in codice Theodosiano per tyrannum intelligitur Maxentius in l. un. *De ingenuis, qui tempore tyranni ser et in l. 1. De cohortalibus.*

Quinquennialia terminabantur. Certum est, Maxentium quinquennialia celebravisse. Manifesta est auctoritas Lactantii. Sed præterea extat apud

Quinquennialia terminabantur. Certum est, Maxentium quinquennialia celebravisse. Manifesta est auctoritas Lactantii. Sed præterea extat apud

pag. 541, nummus Maxentii, in cujus aversa hæc scripta sunt : VICTORIA DD. NN. AUG. ET VOT. V. MULT. X. Quin ergo celebrata a Maxentio quinquennalia, et quidem post exactum annum, ambigi non potest. Illud tantum, quomodo fieri possit, ut quæ secundum moeta sunt die prima anni sexti, terminata fuerint e ejusdem anni. Scio vota illa magno apparatu rata fuisse : festa hæc per multos dies durasse ; solum in urbe regia usurpata, sed etiam in pros. Verum illa non solvunt difficultatem. Nisi si quis hominem voluptarium et desidiam amato-cujusmodi fuisse describitur Maxentius, voluisse more quinquennalia sua commendata facere, ac creta per annum integrum ea continuasse : quod probabiliter videtur. Vel fortassis, sicut primus dies, quo quinquennalia celebrabantur, ludis ac eis transigebatur, sic eadem solemnia repetere in ultimo die ejusdem anni, ut sic quinquen- eo modo terminarentur quo cœperant, pari modo, quo processiones consulum septem erant num, ut patet ex novella 105 imperatoris Justi- Quid si natales imperatorum festi erant, cum per quemque mensem recurrerent? Nam in Actis Marcelli centurionis, qui passus est in civitate ana sub imperio Diocletiani, reperio diem 12 arum Augusti fuisse festam in imperio Roma- die duodecimo kalendarum augustarum, in- pud signa legionis istius, quando diem festum toris vestri celebrastis, publica voce respondi, ristianum esse. Diocletianus quippe factus est tor 12 kal. Decembris. Sic quidam olim natali i vicesima luna sacrificabant, feriasque omni custodiebant, quas Icadas vocabant, ut Plinius pro xxxv Historiæ natur., cap. 2.

iste signum. Immortale signum, ut alibi dicit lius, id est, signum crucis. Iste porro locus gni momenti. Signat enim et locum, et diem, ux, in qua vinceret, ostensa est Constantino, um ex testimonio Eusebii, qui se accepisse ait Constantini, constet visum ad eo crucis tro- in caelo horis meridianis, sole in occasum ver- et addubitanti quidam hoc spectrum sibi nocte sequenti Christum Dei dormienti appa- eum signo illo, quod in caelo ostensum fuerat, isseque ut militari signo ad similitudinem ejus in caelo vidisset, fabricato, eo tanquam salutari io in præliis uretetur, certum est, utramque in uno in loco et intra spatium aliquot ho- contigisse. Quod si ita est, ut certe est, habent eti unde finem tandem imponant nobili contro- de loco, ubi signum crucis ostensum est Con- o, et unde fides adstruatur auctori vitæ sancti i ex duce Ægypti, cujus auctoritatem vir erum Petrus Franciscus Chiffletius circuitione et u infregere et elevare conatus est. Hæc sunt Artemii memoriam Constantini defendentis ro- liano imperatore : *Ad Christum autem declina- illo vocatus, quando difficillimum commisit præ- versus Maxentium. Tunc enim ei in meridie ap- ignum crucis radiis solis splendidius, et litteris belli significans victoriam. Nam nos quoque ipsi adspeximus, cum bello interessemus, et litteras . Cum etiam totus quoque id est contemplatus exer- t multi hujus rei testes sunt in tuo exercitu. Apud die 20 mensis Octobris. Mirum vero fortassis videbitur quod hæc ait Artemius, multos hu- testes tum fuisse in exercitu Juliani impera- tam si ista dicebantur anno Christi 342 exente, rant anni quinquaginta a morte Maxentii, et est multos milites superfuisse ex eo exercitu, i adversus eum pugnarunt. Verum id mirum nam videri debet. Nam in dialogo de claris bus, cujus auctorem esse Quintilianum pleris- sent, alii Tacitum, quidam Suetonium, in dia- quam, illo, qui scriptus est anno sexto prin- Vespassiani, testatur auctor vidisse se in*

A Britannia senem, qui se fateretur ei pugnae interfuisse qua Caesarem inferentem arma Britanniae, arcere lit- toribus et pellere aggressi sunt : quod contigerat ante annos fere centum viginti. Et sanctus Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos, quem Baronius pu- tat scriptum circa annum Christi 382, ait tum super- fuisse homines, qui synodo Nicænae interfuerant, raros tamen propter antiquitatem. Itaque, ut ad rem nostram redeamus, ita constituendum est, visionem illam crucis Constantino ostensa contigisse in cas- tris dum Romam obsideret, 7 kal. Novembris anno Christi 312. Audax enim vero nimium fuit Jacobus Oiselius, qui in Thesaurio numismatum antiquorum pag. 465, ait, eum qui totum hoc negotium de cruce ostensa Constantino ad pias veterum fraudes retulit, parum a rei veritate aberraturum. Quid enim deinceps verum censebitur, si historiam hanc, quæ Lactantii, Publii Optatiani Porphyrii, Eusebii, ac veterum etiam numismatum testimonio nititur, inter fabulas et pias, ut ille ait, veterum fraudes connu- merare fas fuerit? Religiosius ista tractanda sunt, et irreligiosa illa temeritas procul abesse debet a pec- toribus christianorum.

Circum flexo, Christum. Hæc ita intelligenda sunt, ut Christi monogramma circumflexum fuerit in capite Labari, ut videmus in nummis veteribus.

Libros Sibyllinos inspici. Zozimus lib. II : *Maxentius inclusus diis hostias immolat, et extispices de belli eventu consulit, ipsis quoque Sibyllinis oraculis pervestigatis. Cumque reperisset oraculum quo significaretur in fati esse, ut qui ad detrimentum populi Romani spectantia designaret, miserabili morte periret, de semet- ipso id oraculum accipiebat, quasi qui Romam adortos eamque capere cogitantes propulsaret. Eventus autem comprobavit id, quod verum erat.* Hæc vero prorsus congruunt cum narratione Lactantii.

CAPUT XLV.

Hyeme proxima. Id est, hyeme quæ mortem Ma- xentii statim subsecuta est. Atqui Maxentius periit anno 512, 6 kalendas Novembris. Igitur Constanti- nus Mediolanum profectus est eo anno exeunte, aut sub initium sequentis : quod magis credo. Quippe Nazarius in panegyrico quem Constantino dixit, sic de mora, quam ille Romæ traxit, loquitur, ut plane constet, eum illic fuisse per duos menses. *Quidquid mali, inquit, sexennio toto dominatio seculis infligerat, bimestris fere cura sanavit.* Probabile autem non est, eum qui sic proximus erat kalendis Januariis, Ro- mam reliquisse illis impendentibus, ut alibi potius quam Romæ, procederet consul. Præterea extat in codice Justiniani imp. lib. XI, tit. 57, lex a Constantino data Romæ 15 kalend. Febr. ipso et Licinio tertium consulibus, id est, men-e Januario, qui proximus fuit post extinctum Maxentium, ex qua colligi posse videtur, Constantinum Roma digressum non esse ante diem, qua lex illa data dicitur. Quod si ita est, sic accipienda videntur verba Nazarii, ut illa bimestris fere cura, quam componendis rebus urbanis Constantinum impendisse tradit, eo modo intelligatur, quo sanctus Augustinus in libro ad Donatistas post collationem cap. 55, ait, *Ælianum pro- consulem causam Felicis episcopi Aptungitani audi- visse 15 kalendas Martias, post menses ferme quatuor, quam Caecilianus a Melchiade fuerat judicatus; eum tamen a die 6 nonas Octobris, quo ille judicatus est, usque ad 15 kalendas Martias, quo causa Felicis audita est, intercesserint menses quatuor cum dimidio.* Eadem ratione sanetus Leo papa in epistola quinquagesima secunda ad Ravennium Arelatensem et cæteros Galliarum episcopos scribens ait, synodum Chalcedonensem constituisse ex sexcentis fere episcopis, cui interfuisse 650 episcopos constans est om- nium ferme scriptorum sententia. Accessit ergo Mediolanum Constantinus sub finem mensis Januarii. Eo vero venit etiam Licinius, uxorem ducturus Con- stantiam Constantini sororem. Eadem commemorat

et Zozimus, recte adnotans, hæc acta post devictum Maxentium, et antequam bellum esset inter Maximinum et Licinium. Quare lapsum esse patet virum doctissimum Joannem Morinum, qui in libro de Ecclesia per Constantium liberata, pag. 328, scribit, Licinium venisse Mediolanum ad Constantium post devictum extinctumque Maximinum, ibique Constantium in matrimonium duxisse. *Eo peracto*, inquit Zozianus, *Constantinus ad Celas revertitur*, Licinius in Illyricum, ut tradit auctor Fragmenti de Constantio Chloro, pag. 475. Sed antequam Mediolano discederent, legem pro Christianis ediderunt, quæ paulo post recitabitur.

Existimant viri quidam doctissimi, nuptias Licinii et Constantiæ celebratas fuisse Mediolani mense Martio, argumento petito ex lege prima codicis Theodosiani *De bonis vacantibus*, quæ scribitur data à Constantino 6, idus Martias Mediolani, Constantino Aug. III, et Licinio consulibus. Quamquam mensem Martium in Maium esse mutandum in hac constitutione censet Morinus in libro de Ecclesia per Constantium liberata, pag. 529, quia, ut inquit ille, Constantinus mense Martio illius anni adversus barbaros pugnavit in Germania. Sane, quod semel heic observasse sufficiat, nihil certi colligi potest ex subscriptionibus legum codice Theodosiano comprehensarum; adeoque ex eis concludi non potest, Constantium eo tempore in iis locis fuisse, in quibus datæ dicuntur. Nam si id certum esset, certum quoque esset, eum intra sex dierum spatium fuisse Heracleæ in Macedonia, aut in Thracia, et Mediolani in Italia, cum lex, de qua diximus, data legatur Mediolani 6 idus Martias, et lex prima, *De actoribus*, Heracleæ 5 non. Mart. sub iisdem consulibus. Fortius urget exemplum, quod sumi potest ex l. 2, *De pœnis*, et ex l. 1, *Si petitionis socius sine hærede defecerit*: quarum prima data dicitur Cabilluno, altera Antiochiæ, utraque 12 kal. April. Constantino Aug. IV et Licinio IV, consulibus. Vir doctissimus Jacobus Gothofredus vidit, difficultatem esse in subscriptione posterioris istius legis, et aut eam pronuntiavit tribuendam esse Licinio, qui Orientem, cujus vertex Antiochia, tenebat, aut reponendum esse nomen Antigonæ prope Stopus in Macedonia, quæ Constantino cessit, cum pax inter eum et Licinium constituta est post pugnam Cibalensem. Sed hæc non solvunt difficultatem. Nam semper difficile erit istam discrepantiam componere, cum certum sit, Constantium non potuisse uno eodemque die esse in Gallia et in Macedonia. Rursum quomodo fieri potest, ut idem, qui Cabilluno et Antiochiæ fuerit 12 kal. Aprilis, eodem anno 8 idus Martias, fuerit Thessaloniciæ, et biduo post, id est 6, idus Martias, Romæ? Nam id colligitur ex subscriptionibus l. 1, *De diversis officiis*, et ex l. 2, *Ad l. Juliam de vi pub. et privata*. Idem deinde idibus Septembris ejusdem anni censendus esset fuisse Romæ, et sexto post die apud Naissum in Dacia. Quippe lex prima *De jure fisci* data dicitur idibus Septembris Romæ, et lex prima *De Centonariis* 14 kal. Octobris Naisso. Denique idem Constantinus, si hæc regula certa esset, fuisset anno sequenti 12 kal. Maias Sardiciæ, Romæ vero ipsis kalendis Maiis, intra spatium dierum duodecim, cum id colligi possit ex subscriptionibus l. 2 et 3 *De donationibus*. Possent et alia exempla afferri. Sed ista sufficiunt. Unde colligi debet, id quod antea dicebamus, ex subscriptionibus legum codicis Theodosiani nihil colligi posse certi ad signanda loca, in quibus Constantinus habitavit per varia tempora imperii sui; adeoque infirma esse argumenta, quæ viri doctissimi hinc sumpserunt, ad confirmandas et constabiliendas conjecturas suas historicas.

Ad hujusmodi casus. In veteri codice legitur, *ad hujusmodi causa Licinio collocati*. Nostra emendatio bona est. Et sæpe in antiquis codicibus reperitur scriptum *causa pro casus*, ut apud S. Ambrosium epist. 45: *In natura casus est, in electione judicium*:

pro quo in vetustissimo codice ms. ecclesiæ Iensis scriptum est *causa*, quamvis non bene.

Perintho. Id est, Heraclea. Sic enim vocatur clea Thraciæ, ad differentiam aliarum ejusdem urbium, ut recte notavit Henricus Valerius ad XII. Ammiani Marcellini. Menologium Graecum ad diem decimam Maii: *Perinthum urbem Thraciæ quæ nunc Heraclea dicitur*. Apud Canisium in antiquæ lectionis pag. 768.

Millia decem et octo. Circa Resiston, qui locus occurrit in Itinerario Antonini euntibus Heraclea Hadrianopolim, quamquam ibi dicitur m. p. 22 ab Heraclea.

Secundam mansionem. Repræsentanda est scriptura veteris exemplaris, quæ sic habet: *Secundam mansionem tenente destante militibus totidemque ceteris*. Nos olim conjecturamus legendum esse: *Secundam mansionem tenente distantem militibus totidemque ceteris*. Postea animadverti conjecturam Britannicam non solum distinctionem esse, sed veram; illam transtuli in textum. Quamquam Columbianus probat ex ea emendatione quod a nobis probatur.

CAPUT XLVI.

Summe Deus. Vir clarissimus Joannes Cyprianus putat, ad hanc orationem respicere Eusebium IV de Vita Constantini cap. 19, dum scribit de militibus, qui divinæ fidei doctrinam non ducere ceperant, lege lata præcepisse, ut dominicis in campum purum procederent, et precantem quam antea didicissent, simul omnes signo crucis Deum funderent. Et mox in capite sequenti tam ejus describit. Verum illa multum diversa est, quam Angelus edocuit Licinium; et verisimile est, illam a Constantini militibus sæpe fuisse recitatam, cum ex libro secundo de Vita Constantini cap. 4 et 12 constet, eum preces semper adfudit, antequam ad manus atque ad pugnam venisset.

Kalendarum Maiarum. Hoc enim die factum a Caesare anno Christi 305 ut supra vidimus. Ex quo confirmantur quæ a nobis dicta sunt de anno Diocletianus deposuit imperium. Nam si kalendis Maiis anni 313 complebatur annus octavus nuncupatus Maximini, ut ait Lactantius, necessarium est nuncupatum fuisse Caesarem anno 305 kalendis Maiis. Errant ergo qui putant, eum per annos tantum imperium tenuisse, et quadriennio quidem, triennio Augustum per Orientem fuisse peravit enim per annos octo integros et septem partem noni.

Sicut ille. Id est, Maxentius, qui victus est die natali suo.

Vocant serenum. Circa Resiston, ut diximus, cum Thraciæ inter Hadrianopolim et Heracleam Campus sane hac pugna illustris, quæ pacem Ecclesiæ peperit. Fallitur ergo Zozimus, qui putat, illam in Illyriis pugnam putat. Hæc sunt ejus verba: *Bellis civilibus inter Licinium et Maximianum factis, acrique facto prælio in Illyriis, ab inimicis superari visus est Licinius: sed confestim gratia pugna, Maximianum in fugam vertit*.

Tenax. Avarum fuisse Licinium multis exemplis probat Eusebius lib. I de Vita Constantini et Fragmentum de Constantio Chloro pag. 474: *tenax scelere, avaritia, crudelitate, libidine sævius*.

CAPUT XLVII.

Deus summus. Martyrium sancti Basilei et Amasæ: *Licinius igitur omnipotente Domino Jesu Christi hinc sumpserunt, ad confirmandas et constabiliendas conjecturas suas historicas*.

Sumpta veste servili. Confirmat hanc narrationem Eusebius lib. IX Hist. eccles., cap. 10 et lib. X Vita Constantini cap. 58.

Fretum trajecit. Pugnatum est igitur in campo imperii, quæ Licinius tenebat, id est, inter

n et Hadrianopolim in campo quodam vocato A
no, ut in capite superiori dixit Lactantius. Abe-
utem m. p. 60 a Nicomedia.
titiv orientem. Lozimus : Per Orientem in Ægypt-
tiscedens, spe cogendarum copiarum quantæ ge-
bello sufficerent.
istem resumpsit. Nimirum purpuram, signum im-
orizæ majestatis.

CAPUT XLVIII.

comediam iugressus. Meminit adventus Licinii
mediam Joannes presbyter Nicomediensis in
sancti Basilei episcopi Amasææ, ex quo disci-
Constantiani quoque Licinii uxorem venisse
eo Nicomediam post victum Maximinum : Ita-
ost justam Maximini pœnam et divinitus invec-
Licinius, cum totum Orientem sub se haberet,
o cum apparatu ad nostræ regionis urbem Nico-
venit una cum conjuge sua, ut in regia domo
ret, et Orientis imperium gubernaret. Jam vero
in summa quædam pax repente per totum regio-
hem, post vehementes illas insanientis idololatriæ
otas fluctuationes ac pugnas, Licinii arbitrio at-
pera invecia est. Quanquam sint, quibus hæc
si Acta videntur esse falsa et supposititia, in
oco sincera esse, satis manifestum est.

iduum Juniar. Ista non sunt intelligenda de
quo datum est edictum : sed de die, quo Lici-
ssu propositum est Nicomediæ.
stantino atque ipso ter consul. Id est, anno
i 515.

teras. Eas descripsit Eusebius lib. x, cap. 5,
Romana lingua in Græcum sermonem transla-
t ipse ait. Quod ergo eas nunc habemus latine,
ita primo sunt, unius Lactantii diligentia des-
s. Sed iste omisit præfationem, quam Eusebius

possit nobis summa divinitas. Eusebius vertit ὁπὼς
ὅτι ἐστὶ θεότης καὶ οὐράνιος πρόγραμματος. Ait autem
us, hanc lectionem non esse sanam. Certe non
uit cum verbis edicti.

us religioni liberis mentibus obsequimur. Hæc
ius non reddidit Græce.

ationem. Id est, dignationem. Hæc enim voca-
promiscue et indifferenter usurpari video.
post in hac epistola legitur : Intelligit dicitio
Eadem vox reperitur in collatione prima Car-
nensi, cap. 10 et 19, et in relatione Anulini
msulis ad Constantinum Augustum, in colla-
tertia, cap. 220 et apud sanctum Augustinum,
68. Plura exempla si quis requiret, consulat
arium Dufresnii.

ditionibus. Eusebius vertit τῶν αἰρέσεων. Quæ
nulum laboris attulit hominibus eruditis, ut
ex Valesii Annotationibus ad hunc locum.
itaque facilis erit loci istius intellectus. Nam
periti apud Græcos hæreses vocarunt, quas nos
tiones appellamus, ut videre est in variis locis
corum, precipue vero in libro XLIV, tit. 19,
sequenti, in codice juris Græco-Romani et
Constantinus Armenopolus lib. v, tit. 8 : αἱ
ομη καὶ καταγέσται αἰρέσεις περὶ αἰροῦνται τῶν
σεων καὶ τῶν λεγῶν, καὶ χωρὶς αἰρέσεως ταῦτα
ρονται. Quem locum sic recte vertit Joannes
erus : Conditiones, quæ contra leges vel derisorie
in institutionibus et legatis pro non adjectis hæ-
r, atque adeo hæc absque ejusmodi conditione
antur. In codice Theodosiano l. 9 et 10 de Præ-
nticulariorum hæresis significat functionem, sive
tionem navalem : Navalem hæresim in omnibus
us custodiri, ut usque ante viginti annos quæcum-
ossiones subhastariæ sorte distractæ sunt, et
er contractum publicum navali fuerant hæresi se-
æ, si huic oneri ante eas subjacuisse constiterit,
is ad debitam functionem teneantur obnoxie.

ia.... honori. Hæc corrupta sunt apud Euse-
i, ubi sic legitur ex interpretatione Valesii : At-

que id a nobis eo factum est, ut ne cui divino cultui at-
que honori quidquam a nobis detractum esse videretur.
Melius sane, quam Musculus et Christophorus.

Datis litteris. Loquitur de priore Constantini et Li-
cinii constitutione, quæ lata erat paulo post devic-
tum Maximinum. Vide annotationes Valesii.

Qui emerunt. Hanc constitutionem renovavit Con-
stantinus post partam de Licinio victoriam, ut patet
ex libro secundo Eusebii de Vita ejus, cap. 41, in
editione Valesii.

Vicarium. Cum Eusebius Græce loqui vellet, nec
verbum haberet, quo vicarii dignitas significaretur,
interpretatione et circuitione usus est. Deinde Euse-
bii interpretes præfectum verterunt, qui in illa pro-
vincia seu regione jus dicit. — (Vide infra, col. 370
duas epistolas Baluzii in hunc locum.)

Hortatus est. Nempe Licinium.

Anni decem. Hic locus ostendit, et supra diximus,
persecutionem cœpisse die 7 kalendas Martias, quo
die eversa est Ecclesia Nicomediensis. Nam si nume-
res a die vigesima tertia Februarii anni 505 usque ad
diem tertiam decimam mensis Junii anni 515, qua
propositum est Nicomediæ edictum de restaurandis
ecclesiis, reperies effluxisse annos decem, menses
tres, dies vero novemdecim; id est, ut heic ait Lac-
tantius, annos decem, menses plus minus quatuor.

CAPUT XLIX.

Tauri montis angustias. Sive fauces, ut alii loquun-
tur. Sunt autem inter Cappadociam et Ciliciam. Nam
Maximinum fugientem transiisse per Cappadociam,
docet Lactantius cap. 47. Et certe venienti e Bithynia
in Ciliciam rectum iter est per Cappadociam. Itaque
angustias illas eo loci positas reor, ubi portæ Ciliciæ
notantur in tabulis geographicis.

Tarsum confugit. Lactantius in capite 47 testatur,
Campum Serenum, ubi Maximinus victus ac fugatus
est ab exercitu Licinii, abfuisse a Nicomedia m. p.
160. In Itinerario autem Burdegalensi notatum est,
a Nicomedia usque Ancyram Galatia numerari m. p.
258, ab Ancyra Tarson usque m. p. 345. Fiunt m. p.
761. Scio Maximinum fugisse cum summa diligentia
donec Nicomediam pervenisset. Sed postea puto
conquievisse aliquatenus animum ejus, et defer-
buisse aliquantisper ardorem fugiendi. Itaque cum ei
superfuerint peragranda m. p. 601 ut Tarsum Ciliciæ
urbem perveniret, collectis autem ex fuga et ab
Oriente militibus, in Cappadocia primum substitit,
dein in Tauri montis angustias, ubi munimenta ac
turres fabricavit, ad arcendos insequentium Licinia-
norum impetus, fieri non potuit, ut is, qui kalendis
Maiis pervenit Nicomediam, Tarsum perveniret
ante mensem Julium sequentem. Quod ideo heic ad-
notare visum est, quod videam, plerisque placere,
Maximinum hunc Junio mense extinctum fuisse, et
virum alioqui eruditissimum Henricum Noris in dis-
sertatione de numismate Licinii cap. 2 contendere,
mortem ei evenisse anno 514, ineunte vere. Sed de
anno postea videbimus. Interim observare oportet,
non statim mortuum esse Maximinum, ac Tarsum
pervenit : sed aliquanto tempore supervixisse ignomi-
nie suæ, gravis-imosque dolores perdidit sustinuisse
ita, ut affirmare fas sit, non esse mortuum ante
mensem Augustum.

Insania percitus. Ita nos emendavimus, cum in co-
dice veteri scriptum sit, insania percitus. Lactantius
lib. 1 Institut. cap. 9 : Idem furore, atque insania per-
citus uxorem suam cum libertis interemit. D. Joannes
Chrysostomus in oratione de sancto Babyla, loquens
de mortibus persecutorum, ait, uni ex illis adhuc
viventi pupillas ex oculis exillisse, id est, Maximino,
alium furore percitum, alium alio oppressum incom-
modo mortem oppetiisse. Quod autem heic de furore
dicitur, Henricus Valesius interpretatus est de Dio-
cletiano, quem ex Eusebio et Constantino colligit
dementem periisse. Verum id non dicit Eusebius
et Constantinus : sed tantum illum de mentis statu

vi morbi deturbatum extremo anno imperii sui. Et sane Lactantius, qui morbum ejus describit, nihil adnotat de dementia ac furore. Quod si Chrysostomus se non explicasset, facile crederem, ea, quæ de imperatore furore percito ab eo dicuntur, ad Maximinum referenda esse, propter hunc locum Lactantii.

Caput parietibus infligeret. Hoc est unum ex detestabilibus, ut in tertia Tusculana Cicero vocat, generibus lugendi. Vide Casauboni Notas in Julium Capitolinum.

Exilierunt oculi. Idem scribit Eusebius lib. ix Hist. eccles. cap. 10; lib. i de Vita Constantini, cap. 59, item Eutychius, Theophanes, et Anastasius. Meminit etiam D. Chrysostomus oratione in sanctum Babyloniam, et sanctus Hieronymus in Zachariam; ut videbimus paulo post.

Tamquam cremaretur. In Annalibus Eutychii scriptum est, Maximinum in morbum incidisse, quo adustum est corpus ipsius adeo, ut carbonis instar esset, et ita tostum fuisse, ut rumperentur viscera ejus præ calore, quem intus sentiebat, et excidentes ipsius oculos in terram decidisse, adustamque carnem ab ossibus separatam esse. Sed ista melius explicat Anastasius bibliothecarius in Historia ecclesiastica, his verbis: *Divina præveniens ira comprehendit eum. Flamma enim de medio viscerum et medullarum succensa cum dolore intolerabili primum super terram anhelantem prostravit ita, ut uterque oculus ejus exiliret, et cæcus, ut revera scelestus, relinqueretur. Porro cum carnes ejus putrefactæ præ innumerabili ossium incendio caderent, ipse impugnantem Deum projecit animam.* Sumpsisse autem ista Anastasium ex Theophane, manifestum est.

Nocentem spiritum efflavit. In Epitome Victoris scriptum est, illum simplici morte periisse, id est naturali, seu fato suo. Et Eutropius tradit, eum vicinum exitium fortuita morte prævenisse. Quod utrumque verum est. Communis doctorum virorum sententia est, eam mortem evenisse anno Christi 313. Petavius tamen l. xi de Doctrina temporum cap. 34, scribit, auctore, ut ipse ait, Eusebio in Chronico, ad stipulantibus Victore et Eutropio, Maximinum extinctum fuisse anno altero, quam Galerius Maximianus periit, id est, anno Christi 312. Verum cum certum sit, illum obiisse anno sequenti post eandem Maxentii, jure hoc loco Petavium reprehendit Henricus Noris. Sed ipse tamen in hoc errare convincitur, quod secutus Baronium contendit mortem Maximini contigisse anno 314, ineunte vere. Nam cum ex postremis Lactantii capitibus constet, illum periisse eo anno, quo pax data est Ecclesiar, quo etiam Lactantius finem imposuit huic operi, et persecutionem ostenderimus cœpisse anno 303, exeunte Februario, luce clarius est, Maximinum extinctum fuisse anno 313, qui decimus erat a cœpta persecutione. Nititur sane vir doctus probabili in speciem argumento, iis nimirum Maximini verbis ex edicto, quod paulo ante mortem dedit in gratiam Christianorum apud Eusebium, lib. ix, cap. 10, ubi ait, se superiore anno datis ad singulos provinciarum præsidem litteris statuisset eadem, quæ in Constantini et Licinii litteris continebantur. Cum itaque ea Constantini ac Licinii constitutio lata fuerit anno 313, ineunte, evidentissime lucere istam, quæ sequenti anno data est, in annum 314 rejiciendam esse, adeoque eo anno tyrannum imperium cum vita amisisse. Gravis sane argumentatio, si constaret, Maximinum numerasse annos suos a kalendis Januariis. Sed cum octavus imperii ejus annus impletus fuerit kalendis Maiis anni 313, ut docet Lactantius, edictum ab eo post aliquot menses datum ad sequentem, id est, nonum imperii ejus annum refertur; sed non ad annum Christi 314, præsertim cum ex narratione Eusebii constet, datum esse paulo postquam a Licinio victus erat. Itaque Baronius et victoriam Licinii, et exitum Maximini conjungens, ista contigisse scribit

anno Christi 314, unius anni errore. Nam quæ de sexto anno Maximini Augusti addit ex nummis vir doctissimus Henricus Noris, ea sane non officiant opinioni eorum, qui anno Christi 313, assignant mortem Maximini, cum is, qui titulum Augusti sumpsit exeunte anno 307, aut sub initium sequentis, sextum imperii sui annum numerare potuerit anno 313. Quo anno mortuum esse illum, probari potest etiam auctoritate Aurelii Victoris, qui scribit, eum post biennium augustum imperium, id est, biennio post mortem Galerii, fusum fugatumque a Licinio, apud Tarsum periisse. Nam cum Galerius extinctus sit anno 311, mense Maio, Maximinus moriens anno 313, recte scribitur biennium in Oriente regnasse; qui si anno tantum 314 mortuus fuisset, excessisset biennium, quod illi tribuitur ab Aurelio Victore.

Ista ego putaveram vera esse, aut vero similia, quod nullam aliam emergendi ex ea difficultate viam invenirem præter rationem numerandi annos Maximini a kalendis Maiis. Postea vir plurimæ lectionis limatique judicii Henricus Dodwellus hanc meam explanationem censuit non esse bonam, eo quod sæculi illius usu receptum non esset, ut anni imperatorum accesserentur ab eorum die natali, testatus tamen, se primum esse in eam sententiam concedere, si idoneo aliquo probatæque fidei exemplo usus ille posset confirmari. Aliam ergo viam sequitur, edictumque superioris anni commemoratum a Maximino revocat ad annum Christi 312 exeuntem, argumento sumpto ex lege Constantini edita in Codice Theodosiano, quam Romæ edidit sub initium Decembris, inquit, sed Roma statim discessurus. Itaque existimat, edictum Constantini et Licinii de pace Ecclesiarum datum Mediolani medium circiter Decembrem pervenisse eodem mense ad Maximinum, eumque prius illud edictum in secundo commemoratum emittere potuisse eodem anno. Addit deinde, non esse quod quis miretur ista sic constitui, si verediorum celeritatem, ipsiusque Maximini præceptum ingenium exploratum habuerit.

Arbitror eam esse viri modestiam et æquabilitatem, ut non ægre passurus sit, si heic adnotavero difficultates, quæ mihi occurrerunt ejus verba serio examinanti, non quod ei me præponere, aut æquiparare velim: sed ut per amicas velitationes veritatem quæramus invicem; qui esse debet unicus scopus studiorum nostrorum. Primo fateor, non fuisse tum in usu, ut anni numerarentur a die natali imperatorum, sed a kalendis Januariis, a processione consulum, qui fastos signabant, et annis nomen imponebant, ut verbis Lactantii utar e libro sexto Institutionum, cap. 4. Quod si quis tamen heic contendere vellet, afferri adversum ista posset observatio illustrissimi cardinalis Baronii, qui in Annalibus ecclesiasticis adnotat, Diocletianum instituisse, ut anni deinceps numerarentur a prima die sui imperii, eoque exemplo Maximinum, qui ei successerat, annos suos eodem modo numeravisse. Sed missa ista faciamus, quæ testimoniis veterum non fulciuntur. Ait vir clarissimus, Constantinum Romam ingressum esse die 29 Octobris, illicque duos menses non explevisse; quod accepit ex panegyrico, quem Nazarius Constantino dixit. At si sub initium mensis Decembris Romam reliquit, ut ex lege superius adducta colligi posse putavit vir eruditissimus, perit illa bimestris cura, quam laudat Nazarius. Quippe eo modo Constantinus vix mense integro fuerit Romæ. Sed quod jugulum petit, extat, ut diximus, in codice Justiniani imp. lib. xi, tit. 57, lex a Constantino data Romæ declinante mense Januario, qui proximus fuit post extinctum Maxentium, quæ manifeste, ut reor, ostendit, Constantinum Roma ingressum non esse ante mensem Januarium exeuntem. Præterea immensum est spatium ab urbe Roma Mediolanum, quod exiguo temporis intervallo confici non potest, cum n. p. 528 numerentur in Itinerario Antonini, a Mediolano autem Nicomediam quatuor-

entum et septuaginta sex millia passuum. Im-
est, legem, quæ data est Mediolani circa
Decembrem, perferri potuisse Nicomediam
mense, quantumvis expediti cursores fue-
t equi celeres et veloces. Neque heic quic-
cit Maximini præceps ingenium, cum econ-
tatem ejus in hoc negotio culpet Eusebius
cap. 9 Historiæ ecclesiasticæ. His ita rite
tis, puto ambigi deinceps non posse, quin
um sit ad explicationem nostram, cum con-
imum Maximini edictum fuisse datum anno
ense, ut videtur, Aprili, posterius vero, in
bris velut anno superiore dati meminit, emis-
ca mensem Septembrem. Vel certe, quod
lius videtur, dicendum est, Maximinum nu-
se annos Græco more, adeoque initium anni
se mensem Septembrem. Quæ explicatio si
ur, jam difficile non erit intelligere, quo-
nstitutio data mense Aprili anni Romani
tur data anno superiore ab eo, qui annum
t a Septembri, secundum morem Græcorum.

CAPUT L.

utores debellavit. Lact., l. vii Instit. c. 26 : *Illi
a, ut impias religiones defenderent, cælestis ac-
is Dei cultum tollere voluerunt, profligati ja-
lem observant Eusebius in libro primo de Vita
tini, c. 5, et auctor Fragmenti de Constantio
p. 475. Hieronymus in caput xiv Zachariæ :
ecclesiasticæ historias, quid Valerianus,
cius, quid Diocletianus, quid Maximianus, quid
is omnium Maximinus, et nuper Julianus
it ; et tunc rebus probabimus, etiam juxta lit-
phetiæ veritatem esse completam, quod com-
nt carnes eorum, et oculi contabuerint, et lin-
pedorem et saniem dissoluta sit. Scaliger in
ersionibus ad Eusebium, p. 248, sic interpre-
ne locum, ut Hieronymum putet Maximinum
is posuisse, quorum carnes computruerint.
puto, hunc non esse sensum verborum Hie-
Loquitur primo de miserabili morte Vale-
Decii : sed mortis genus non explicat. Nam
phetiæ, quæ suscepta interpretanda, non
trahi ad genus mortis, quo duo illi principes
t. Deinde putredinem carniū refert ad
um, tabem oculorum ad Maximinum, lin-
lorem et saniem ad Diocletianum, si vera
e de eo narrat Eutyrius Alexandrinus et
Cedrenus, nimirum eum morti propinquum
us multitudinem vermium ipsa cum lingua,
putruerat, eiecisse.*

am. Cum viderem diserte in veteri libro
esse, *Valerium quem*, non ausus sum mu-
prima libri istius editione, veritus scilicet,
aliquis homo istius nominis alicubi lateret.
ero animadverti, dubium non esse, quin ve-
mendosus sit in hoc loco, et Valeriæ no-
reponendum esse. Itaque reposui.

m vixisse. Columbus suspicatur, scribendum
eum, id est, Licinium, edixisse cognovit.
eni videtur, nihil omnino esse mutandum.
eni hic est. Licinius Candidianum necari
ia vero non statim mandato est satisfactum,
ut eum vixisse tum cognovit, cum necari
at, comitatus se Licinii miscuit, ut fortunam
ni specularetur.

corum. Id est, uxor Maximini, cujus nomen se-
stentur eruditi.

entem. Plerique conjecerunt, rescribendum,
m, quia constat, fluvium in hoc loco signari ;
ribus argumentis erudite profecto ostendit
us Cuperus. Quia tamen et ipse tradit, non-
teres Orientem vocasse eum fluvium, quem
dgo dicunt Orontem, nolui textum mutare ;
a vir clarissimus non dubitet, quin Lactan-
erit *Orontem* et *Orientem* in locum veri-
trepissime per librarios ea ætate, qua ita lo-
r.

CAPUT LI.

*Corrumperet veritatem. Lact., lib. iii Inst., c. 1 :
Deus hanc voluit esse rei naturam, ut simplex et nuda
veritas esset luculentior ; quia satis ornata per se est,
ideoque ornamentis extrinsecus additis fucata cor-
rumpitur.*

Jovior. et Herculiior. Sic vocatæ familiæ Diocletiani,
qui se Jovium dicebat, et Maximiani senioris, qui
Herculius dictus est, tamquam si a Jove et Hercule
genus ducerent, ut observatum est a viris eruditiss-
imis. Annotat Aurelius Victor, hinc militaribus auxi-
liis in exercitu præstantibus nomen impositum, id
est, ut Herculiiani vocarentur. Unde apud Ammia-
num Marcellinum, l. xx et xxii, mentio Jovianorum
et Herculanorum.

Atque heic tandem finis esto notarum nostrarum
ad librum Lactantii de mortibus persecutorum. Eju-
dem argumenti opus, si vera fides, scripserat Aure-
lius Victor, historiam comprehendens persecutionum
Ecclesiæ usque ad Diocletianum, quod in bibliotheca
Vaticana extitisse sua ætate, testatur Marianus Vic-
torius ad epistolam xxi Hieronymi, quæ inscripta
est Paulo Monacho Concordiensi, a quo Hieronymus
postulabat : *Commentarios Fortunatiani, et propter
notitiam persecutionum, Aurelii Victoris historiam.*
Multum tamen ambigo, an vere dici possit, Aurelium
Victorem, hominem minime christianum, scripsisse
historiam istius modi, cum locus ille Hieronymi cor-
ruptus sit in vulgatis editionibus, adeoque intricatus,
ut virum doctissimum Andream Schottum in hor-
rendas ambages impulerit, dum Aurelium Victorem
persecutionum Ecclesiæ Scriptorem quærit, huc de-
scendere coactus, ut existimaret plures Victores hi-
storiam augustæ scriptores fuisse, et unum etiam
Christo nomen dedisse. Nam si historia illa extitisset
in bibliotheca Vaticana, qua tempestate Victorius
scholia sua scribebat in Hieronymum, certe non eva-
sisset eruditis ac diligentes Baronii manus, neque tot
doctissimorum et antiquitatis ecclesiasticæ amantis-
simorum hominum, qui post Pii V pontificatum et
Mariani Victorii tempora Romæ vitam egerunt, et in
edendis recensendisque ac emendandis Scriptorum,
in primis vero ecclesiasticorum, lucubrationibus lau-
dabilem operam posuerunt. Profecto concors illud ac
perpetuum tot præstantissimorum virorum silen-
tium de re tanti momenti, qui ne verbo quidem ullam
istius Aurelii Victoris historiæ mentionem uspiam
faciunt, me vel invitum ac reluctantem suspicari cog-
git, aut memoria lapsum esse Victorium, aut imposi-
tum illi fuisse, præsertim cum ex verbis Hieronymi
colligi non possit, Aurelium Victorem scripsisse hi-
storiam persecutionum ; sed tantum ejus historiam,
in qua tractatur de vita Imperatorum usque ad Julia-
num, utilem esse ei, qui velit habere *notitiam perse-
cutorum*, id est, eorum imperatorum, qui persecuti
sunt Ecclesiam Dei. *Persecutorum* enim heic legen-
dum esse, non vero *persecutionum*, docent in primis
codices 175 et 2789 bibliothecæ Regiæ, vetus alter co-
dex ejusdem bibliothecæ, qui fuit olim viri clarissi-
mi Claudii Puteani, tum codex 305 bibliothecæ
Colbertinæ, prima editio Romana anni 1468, Veneta
anni 1488, et Lugdunenses anuorum 1508, 1515 et
1518. Primus omnium Erasmus reposuit *persecutio-
num*, auctoritate haud dubie vetusti alicujus exem-
plaris, cum in codice quoque 4110 ejusdem bibli-
thecæ Colbertinæ ita legatur. Hunc secutus est Vic-
torius. Sed profecto ex his, quæ dicta lactenus sunt,
satis constat, hanc lectionem non esse bonam, et
eam retineri debere, quam veteres libri et editiones
exhibent, cum nullam habeat difficultatem. Agamus
autem gratias immensæ Dei optimi maximi benigni-
tati, qui istum Lactantii librum nobis post tot sæcula
redonavit, eoque utamur ad majorem ipsius gloriam
et sanctæ Ecclesiæ utilitatem, in cujus gratiam sus-
ceptus est hic labor.